

► EDITORIAL

Dan Pavel

► CRIZE INSTITUȚIONALE
PUTEREA LEGISLATIVĂ

Bogdan Dima

Alexandru Radu

Cristian Nițoiu

Sorin Mitulescu

► ESEU

Călin Sinescu

Liliana Trofin

► 20 DE ANI DE LA
CĂDEREA
COMUNISMULUI

Cristiano Gianolla

Andrei Stan

Gisèle Sapiro

Mihaela Nicolae

Ioana Paverman

► SEMN DE ÎNTREBARE

Interviu cu
Ștefan Popescu

► ARHIVA

Zoltán Sipos

► RECENZII

Anca Alexandru

Cosmin Dima

► SEMNALE

Sfera Politicii

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE ȘI DE TEORIE POLITICĂ
EDITATĂ DE FUNDAȚIA SOCIETATEA CIVILĂ

QUI QUITTE SA PLACE LA PERD

Grandville

NUMĂRUL 140
ANUL XVII
2009

Crize instituționale.
Puterea legislativă

Sfera Politicii este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.

Sfera Politicii a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflecții politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.

Sfera Politicii pune la îndemâna cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.

Sfera Politicii își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.

Revistă editată de:

Fundația
Societatea Civilă

Apare lunar

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu
Daniel Chirot
Dennis Deletant
Anneli Ute Gabanyi
Gail Kligman
Steven Sampson
Lavinia Stan
Vladimir Tismăneanu
G. M. Tamas
Katherine Verdery

DIRECTOR

Stelian Tănase

REDACTOR ȘEF

Dan Pavel

SECRETAR GENERAL DE REDACȚIE

Sabin Drăgulin

REDACȚIE

Cecilia Tohăneanu
Alexandru Radu
Aurora Martin
Nicolae Drăgușin
Ioana Paverman
Camelia Runceanu

TEHNOREDACTOR

Liviu Stoica

sferapoliticii@rdslink.ro
redactia@sferapoliticii.ro
<http://www.sferapoliticii.ro>

Sfera Politicii

NUMĂRUL 140, ANUL XVII, octombrie 2009

Editorial

- Puterea legislativă – punctul slab al democrației consensuale românești 3
Dan Pavel

Crize instituționale – puterea legislativă

- Parlament bicameral versus parlament unicameral 18
Bogdan Dima
Modelul parlamentar românesc 37
Alexandru Radu
Deconstrucția Parlamentului român..... 49
Cristian Nițoiu
Evoluții în electoratul românesc: de la FSN la PSD și PD-L 53
Sorin Mitulescu

Eseu

- Religia – sursă majoră de insecuritate și conflict 61
Călin Sinescu și Liliana Trofin

20 de ani de la căderea comunismului

- Collective Rights. A Western Foundational Perspective..... 74
Cristiano Gianolla
Despre cetățeanul *à la roumaine* și riscurile inerente la care se supune acesta 82
Andrei Stan
Responsabilitatea scriitorului la originile teoriei sartriene a literaturii angajate 88
Gisèle Sapiro
Forme și structuri ale utopiei – ficțiune, memorie, istorie 99
Mihaela Nicolae
Afganistan: conflictul dintre război și identitate 106
Ioana Paverman

- Semn de întrebare: Ștefan Popescu** 113
Aurora Martin

Arhiva

- Arhivele Sfera Politicii - Masă rotundă - Economie și moralitate: Factori care influențează conflictele interetnice din Secuime (II) 116
Zoltán Sipos

Recenzii

- Mecanismul Terorii: Stalin și anturajul său 121
Anca Alexandru
Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of The Red Tzar*
Frica politică și efectele asupra societății americane..... 123
Cosmin Dima
Corey Robin, *Frica. Istoria unei idei politice*

- Semnale** 125

- Index de autori** 127

Puterea legislativă – punctul slab al democrației consensuale românești

■ DAN PAVEL

Legile sînt întotdeauna șovăitoare dacă nu se sprijină pe moravuri; moravurile reprezintă singura forță rezistentă și durabilă a unui popor.

Alexis de Tocqueville,
Despre democrație în America

This study examines the causes of chronicle crisis – the crisis of legislative power in Romania, in particular of the Parliament. The nature of the main causes of this legislative crisis are institutional, historical, logical, epistemological. Romania is a consensual democracy, and its problems came from the unfulfilled consensual traits. Some political actors are trying to achieve their subjective goals by staging a dangerous program to undermine the strong consensual traits of a democracy which not yet consolidated. For example, the project to promote a referendum on the unicameral parliament is particular damaging. So far, the executive power dominated and subordinated the legislative power, while replacing the bicameral parliament would aggravate the institutional problems of a still precarious democracy.

Keywords:

institutional crisis, legislative crisis, consensual democracy, reflexivity of modernity, institutional analysis, habits of the heart & habits of the mind, consolidation of democracy, minority veto & majority restraints, tyranny of majority

„După douăzeci de ani” de la schimbarea regimului politic, România este o democrație consensuală aflată într-o criză instituțională cronică. Criza democrației este cu totul altceva decît criza politică de după ruperea coaliției dintre PSD și PD-L, căderea Cabinetului Boc datorită primei moțiuni de cenzură din postcomunism votate în Parlament ori conflictele dintre fostul președinte Băsescu și alți lideri politici. Gravitatea crizei democrației este dată de faptul că toți cei trei piloni instituționali ai săi sînt în criză – legislativul, executivul, justiția. Am început această analiză instituțională a crizei democrației prin analiza puterii executive¹. Continui cu analiza puterii legislative. Urmează o analiză a puterii juridice. În democrația noastră consensuală, criza legislativului este dată de subordonarea sa constantă față de puterea executivă, care și-a asumat prin fiecare nou cabinet suprasarcini legislative, concretizate în tot mai multe ordonanțe de urgență, precum și prin asumarea simultană în Parlament a răspunderii pentru mai multe „pachete de legi”. Deficitul de putere și autoritate al Parlamentului vine din excesele de putere ale Cabinetului, iar în ultimii ani

¹ Vezi Dan Pavel, „Criza executivului, criza democrației”, *Sfera Politicii*, Anul XVII, Nr. 139, 2009.

și din raporturile tensionate între Parlament și Președinția României, de unde au venit constant mesaje pentru decredibilizarea Parlamentului (de tipul „cei 322”, sintagmă care demonizează modul în care a funcționat la un moment dat votul în Parlament). Nu este de mirare că Parlamentul „bicameral” a devenit „țapul ispășitor” al crizei democrației în general și al crizei politice, în particular, chiar dacă nu el le-a generat. În mod simptomatic pentru ceea ce înseamnă criza modelului consensual, în locul preocupării instituționale pentru întărirea Parlamentului, pentru găsirea unor soluții de diferențiere între cele două camere, asistăm la asumarea publică de către Președintele României, Traian Băsescu, a unui referendum în favoarea unicameralismului și a reducerii numărului de parlamentari. După cum voi arăta mai jos, programul distrugerii bicameralismului face parte dintr-un proiect mai larg de distrugere a modelului consensual al democrației și de înlocuire a sa prin modelul majoritar.

Sursele crizei puterii legislative, ale crizei parlamentarismului sînt multiple și de natură diferită:

- *în ordine cronologică*, prima cauză a fost indistincția instituțională originară din cadrul democrației românești dintre puterea legislativă și puterea executivă. Pe 22 decembrie 1989, partidul comunist totalitar a fost înlocuit de o forță politică nouă, Consiliul Frontului Salvării Naționale. CFSN era în același timp puterea legislativă și puterea executivă. Acest lucru părea acceptabil și tolerabil cîtă vreme era vorba despre o putere de tranziție, care se angajase să pregătească primele alegeri „libere și corecte” pentru primul Parlament democratic, urmînd ca primul guvern legitim să fie desemnat în urma rezultatelor electorale. În ciuda promisiunii că nu va participa în alegeri, FSN și-a anunțat intenția de a intra în viitoarea competiție electorală. Aceasta a provocat revolta societății civile, în frunte cu „partidele istorice” (PNȚCD, PNL, PSDR), din 28 ianuarie 1990, manifestația din Piața Victoriei. Răspunsul FSN a fost organizarea unei contramanifestații a clasei muncitoare și „prima mineriadă”. Liderii feseniști au fost totuși nevoiți să cedeze, urmarea instituțională a revoltei antifeseniste fiind crearea primei forme postcomuniste de putere legislativă – Consiliul Provizoriu de Uniune Națională. CPUN a fost parlamentul primitiv al României democratice, un parlament unicameral, desemnat, nu ales. Simptomatic, CPUN era dominat de către CFSN, care avea jumătate din locuri, fiind reprezentat și ca partid (FSN), pe unul din locurile celeilalte jumătăți. Era totuși un mic pas în direcția democratizării – de la indistincția executiv-legislativ către o putere legislativă dominată de puterea executivă. În ciuda faptului că în cadrul CPUN s-a votat noua lege electorală, care – datorită presiunii „partidelor istorice”, dar și a unor noi partide democratice – prevedea alegeri pentru un Parlament bicameral (cu Senat și Adunarea Deputaților), care avea să conceapă și să voteze viitoarea Constituție a României, subordona-rea legislativului față de executiv s-a păstrat. Indistincția instituțională originară a avut însă o continuitate negativă, cu sincope, chiar pînă în zilele noastre, ca un fel de fantomă instituțională care bîntuie democrația noastră încă fragilă;
- *în ordine instituțională*, cauza flagrantă o constituie nerespectarea principiului separării puterilor în stat, care generează o serie de dereglări instituționale ce afectează funcționarea democrației și calitatea vieții cetățenilor.¹ Acest lucru se petrece

¹ Constituția României din 1991 a fost contestată pentru multe motive. În logica democratică, s-a considerat că omisiunea cea mai importantă era legată de nemenționarea principiului separării și echilibrului puterilor în stat. Cu toate că a fost de mulți contestată, adeseori pe bună dreptate, mai ales pentru omisiuni și ambiguități, procesul democratic al reformei constituționale din 2003 a avut cîteva merite cu adevărat cruciale. Astfel, au fost făcute modificări vizînd consolidarea democrației, pe care cine nu le vede și nu le recunoaște înseamnă că nu are nici spirit democratic, nici *fair play*. Între acestea, măsurile legate de arestarea preventivă, garantarea proprietății private, garantarea accesului la cultură, recunoașterea dreptului fiecărei persoane la un mediu sănătos, aderarea la NATO, integrarea în Uniunea Europeană, dreptul de a fi ales în

tocmai datorită încălcării logicii modelului consensual al democrației, după cum se va vedea din analiza cadrului instituțional;

- *în ordine epistemologică*, o mulțime de disfuncționalități ale democrației autohtone, inclusiv cele ale puterii legislative, provin din imunitatea la „reflexivitatea modernității”. În primul paragraf al celebrei sale cărți despre teoria democrației, pe care am să ajung să-l citez în fiecare articol despre democrația autohtonă, italiano-americanul Sartori spunea „Among the conditions of democracy, the one recalled least is that wrong ideas about democracy make a democracy go wrong”. Ideile greșite cu privire la puterea legislativă, consolidarea instituțiilor cheie ale democrației, echilibrul puterilor, dar mai ales repetarea lor, în ciuda numeroaselor eșecuri, conduc la acțiuni politice greșite și dovedesc precaritatea modernității, nu reflexivitatea ei. Lipsa reflexivității instituționale atestă neasimilarea de către actorii politici a aportului crucial al științelor sociale și științelor politice la consolidarea democrației;¹

- *în ordine logică* – cauza crizei parlamentarismului, a crizei puterii legislative, a crizei puterii executive, a crizei puterii juridice, cauza crizei democrației, de fapt „CAUZA CAUZELOR” o reprezintă „întreaga stare morală și intelectuală a societății.” Alexis de Tocqueville încerca să explice cauzele și influențele care explicau (și încă explică) democrația americană. Iar după ce analiza și explica mai multe cauze și influențe, ajungea la concluzia că „moravurilor li se poate atribui, într-o mare măsură, menținerea republicii democratice în Statele Unite,” precum și „menținerea instituțiilor politice”. Prin noțiunea de *moravuri*, el înțelegea „semnificația pe care cei vechi o dădeau cuvântului *mores*: n-o aplic doar moravurilor propriu-zise cum ar putea fi denumite obiceiurile inimii, ci și diferitelor noțiuni pe care le posedă oamennii, diferitelor opinii care circulă printre ei și ansamblului de idei care alcătuiesc obișnuințele spiritului. Deci, înțeleg prin acest cuvânt întreaga stare morală și intelectuală a societății”². Studiarea acestei influențe în cazul democrației românești și a oricărei alte democrații este CHEIA înțelegerii multora dintre lucrurile care s-au petrecut în ultimele două secole, nu doar în perioada postcomunistă, cu democrația românească, în diferitele ei stadii (prenatală, primitivă, interbelică, pe vremea suspendării democrației și postcomunistă). Abordarea tocquevilleiană reprezintă cel mai puternic demers analitic din domeniul filosofiei politice, științei politice, științelor sociale, pentru contracararea determinismului materialist marxist și a variantei sale postanalitice, inspirată de știința economică, *rational choice*, dar și o abordare complementară majoră în raport cu instituționalismul și neoinstituționalismul. Ea a inspirat și continuă să inspire orientări majore din multiple domenii, de la cercetarea cauzelor Revoluției Franceze de către Francois Furet pînă la noile teorii ale societății civile și participării formulate de către Robert Putnam (din *Bowling Alone*), de la fundamentele intelectuale ale liberalismului pînă la cercetările inovatoare ale regi-

Parlamentul European, precum și principiul democratic semnalat mai sus. Articolul 1, paragraful 4 stipulează: „Statul se organizează potrivit principiului separației și echilibrului puterilor – legislativă, executivă și judecătorească – în cadrul democrației constituționale”. Vezi *Constituția României* (București: Regia Autonomă „Monitorul Oficial”, 2003), 7. Includerea tardivă a acestui principiu în legea fundamentală nu a echivalat însă cu punerea sa imediată în practică.

¹ Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited* (Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, 1987), 3. Pentru conceptele de *modernity's reflexivity* și *institutional reflexivity*, vezi Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age* (Stanford, California: Stanford University Press, 1991), 1-23. Astfel, „modernity's reflexivity refers to the susceptibility of most aspects of social activity, and material relations with nature, to chronic revision in the light of new information or knowledge. Such information or knowledge is not incidental to modern institutions, but constitutive to them – a complicated phenomenon, because many possibilities of reflection about reflexivity exist in modern social conditions...the social sciences play a basis role in the reflexivity of modernity”.

² Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, Volumul I, traducere Magdalena Boian-giu și Beatrice Staicu (București: Humanitas, 1995), 366-367.

mului totalitar comunist și nazist. Abordarea tocquevilleiană reprezintă un cadru metodologic și pentru teritoriul neexplorat încă riguros al democrațiilor postcomuniste, inclusiv al celei românești.

Rostul detalierii minimale în acest studiu a circumstanțelor unora dintre cauzele enumerate ale crizei instituționale este de a pune în evidență „rolul alegerilor timpurii” în funcționarea unui sistem politic, care trebuie să însoțească orice încercare de găsim a unor explicații și remedii. De asemeni, voi explicita cât mai clar cadrul conceptual al teoriei democrației, pentru a scoate la lumină lucruri pe care de obicei (și nemotivat) le consider știute și înțelese de interlocutori ori cititori sau pe care studenții mei le citesc în prealabil, din bibliografia de seminar. Am constatat de multe ori că această bibliografie de seminar le lipsește politicienilor noștri, adică tocmai acelora care sînt aleși să ne reprezinte și să caute cele mai bune soluții pentru nevoile majore și cele curente ale societății și comunităților pe care le reprezintă. Voi face cîteva ocoluri, un efort metodologic din categoria cercului hermeneutic.

Dar ce înseamnă că România este o democrație consensuală? Și ce înseamnă o democrație consensuală? Care sînt dimensiunile instituționale ale democrației consensuale? Prin ce se deosebește democrația consensuală de democrația majoritară? Care model este mai democratic, cel consensual sau cel majoritar? Cum se pun problemele relației dintre puterea executivă și puterea legislativă în democrația majoritară și în cea consensuală? Care formă de putere legislativă – parlamentul bicameral ori parlamentul unicameral – se potrivește democrației consensuale și care se potrivește democrației majoritare? Ce se potrivește mai bine României – parlamentul bicameral sau cel unicameral? Ce înseamnă reforma bicameralismului? Cum se deosebește consolidarea democrației din modelul consensual de cea din modelul majoritar? Răspunsurile la aceste întrebări ne vor ajuta să înțelegem mai bine criza puterii legislative, în particular, precum și criza democrației din România. Criza democrației este mai veche și va supraviețui actualei crize politice și crizei financiare și economice mondiale.

Democrațiile moderne și contemporane funcționează într-un cadru delimitat al variațiilor instituționale. Tocmai pentru a evita confuziile care apar în discursul public, politic și mediatic cu privire la chestiunile esențiale ale democrației, voi explicita acest cadru instituțional. În cărțile sale de teoria democrației, olandezo-americanul Arend Lijphart a explicat diferențele dintre cele două mari „familii” sau „modele” ale democrațiilor existente: modelul majoritar (sau Westminster) și modelul consensual. Între cele două modele există zece diferențe privind regulile și instituțiile democratice. Aceste zece variabile pot fi separate pe două dimensiuni clar diferențiate (dimensiunea partide-executiv și dimensiunea federal unitar). Dimensiunea partide-executiv grupează cinci caracteristici referitoare la distribuția puterii executive, partide și sisteme electorale, grupuri de interese (unde primele caracteristici sînt ale modelului majoritar, iar celelalte ale modelului consensual):

1. concentrare a puterii executive în cabinete majoritare monoculare vs. împărțire a puterii executive în coaliții largi multipartidiste
2. relații legislativ-executiv în care executivul este dominant vs echilibru al puterii între executiv și legislativ
3. sistem bipartidist vs sistem multipartidist
4. sistem electoral majoritar și disproportional vs reprezentare proporțională
5. sistem pluralist al grupurilor de interese, competiție deschisă tuturor vs sistem coordonat și „corporatist” al grupurilor de interese, al cărui scop e compromisul și concertarea.

Dimensiunea federal-unitar grupează următoarele cinci diferențe între modelul majoritar și modelul consensual:

1. guvernare centralizată și unitară vs guvernare descentralizată și federală
2. concentrare a puterii legislative de către un parlament unicameral vs separare a

- puterii legislative între două camere cu puteri relativ egale, dar constituite diferit
3. constituții flexibile care pot fi amendate de majorități simple vs constituții rigide care pot fi modificate numai de majorități extraordinare
 4. sisteme în care legislativele au ultimul cuvânt în privința constituționalității propriei legislații vs sisteme în care legile sînt subiectul controlului constituțional de către curți constituționale sau supreme
 5. bănci centrale dependente de executiv vs bănci centrale independente.¹

Analiza instituțională a democrației românești, dimensiune cu dimensiune, scoate la iveală următoarele caracteristici:

I. În istoria postcomunistă a țării noastre, a existat o pendulare inițială între modelul majoritar și cel consensual al puterii executive. Aceasta s-a petrecut datorită unui puternic dezechilibru de la începutul anilor 90 între partidul dominant (Frontul Salvării Naționale), condus de Ion Iliescu și Petre Roman, pe de o parte, și toate celelalte partide, pe de altă parte. La primele „alegeri libere”, din mai 1990, FSN a obținut 66% din voturi, în vreme ce toate celelalte partide au obținut restul procentelor. Candidatul FSN la președinție, Ion Iliescu, a obținut 85% din voturi². S-a format un guvern majoritar monocolor, condus de Petre Roman. A fost singura dată în istoria postcomunistă. Ulterior, în urma alegerilor generale din 1992, 1996, 2000, 2004 și 2008, s-au format fie guverne monocolor minoritare (1992 și 2000), cu sprijin parlamentar, fie a existat o împărțire a puterii executive în cadrul unor coaliții largi multipartidiste (1996, 2004, 2008). Oricum, este clar faptul că nu mai sînt posibile guverne majoritare monocolor – principală caracteristică a puterii executive din modelul majoritar – și că va fi mereu nevoie de o coaliție executivă, eventual de o coaliție legislativă. Prin urmare, prima caracteristică este una mixtă, cu trecere de la democrația majoritară către cea consensuală și **tendința de fixare pe modelul consensual**.

II. Relațiile dintre puterea executivă și puterea legislativă reprezintă cea mai puternică abatere de la modelul consensual în cadrul democrației românești, datorită dominației constante a executivului asupra legislativului. Indiferent de tipul de executiv (monocolor majoritar, monocolor minoritar, de coaliție largă sau restrînsă), indiferent că la putere s-a aflat un anume partid politic sau o coaliție de partide, dominația executivului asupra legislativului a fost evidentă, fără a fi însă și benefică. Avalanșa de ordonanțe simple și de urgență, exacerbară funcției legislative a executivului nu fac decît să dăuneze puterii legislative și democrației românești. Cea de-a doua caracteristică a democrației autohtone este *majoritară*³.

III. Sistemul de partide din România postcomunistă a fost de la bun început multipartidist. **Trăsătură consensuală**.

IV. De la bun început, sistemul electoral postcomunist a fost unul proporțional. A rămas proporțional chiar și după introducerea noului sistem electoral din 2008. **Trăsătură consensuală**.

V. Sistemul grupurilor de interese din România postcomunistă este unul coordonat și „corporatist”. În țara noastră nu există o pluralitate de grupuri de interese precum

1 Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări*, traducere de Cătălin Constantinescu, prefată de Lucian Dîrdală (Iași: Polirom, 2000), 26-27.

2 Pentru analiza detaliată și explicarea primului deceniu al democrației postcomuniste, în particular pentru rolul FSN, CPUN, al „partidelor istorice”, organizațiilor societății civile, constituirii CDR, „testul dublei alternanțe”, conflictul legitimităților ș.a.m.d., vezi Dan Pavel, Iulia Huiu, „Nu putem reuși decît împreună.” *O istorie analitică a Convenției Democratice (1989-2000)* (Iași: Polirom, 2003), capitolele „Hegemonia fesenistă, Piața Universității, mineriadele” și „Nașterea forțată a Convenției”, 13-109.

3 În ciuda tradiției dominației executivului asupra legislativului, pînă la urmă există o presiune a logicii consensualiste care acționează puternic către „normalizarea” relației. Aceasta ar însemna un echilibru al puterii între executiv și legislativ. Voi reveni în cursul analizei cu cîteva din exemplele relevante.

în SUA, de pildă. Fără a intra în detalii, care ar merita însă o analiză aparte, sistemul „corporatist” al grupurilor de interese (e vorba de „corporatismul democratic”, nu de corporatismul fascist) este ilustrat în România de Trighiul Guvern-Sindicate-Patronate¹. **Trăsătură consensuală.**

VI. Așa cum stipulează Constituția din 1991, revizuită în 2003, „România este stat național, suveran și independent, unitar și indivizibil”. **Trăsătură majoritară.**

VII. Liderii politici și experții constituționali care au pus bazele instituționale ale democrației constituționale au optat de la bun început pentru separarea puterii executive în două camere legislative cu puteri relativ egale, parlamentul bicameral. Cele două camere nu sînt însă constituite după principii foarte diferite, chiar dacă s-a încercat o oarecare departajare prin regulamentele proprii ale fiecăreia. Opțiunea pentru principiul separării puterii legislative, iar nu pentru concentrarea ei, pentru parlamentul bicameral a avut explicații legate de tradiția istorică a democrației românești, de evitarea unicameralismului comunist al Marii Adunări Naționale sau improvizația instituțională CPUN, precum și similaritățile culturale, demografice, sociale, politice ș.a.m.d. cu alte democrații occidentale cu parlament bicameral. **Trăsătură consensuală.**

VIII. Amendarea Constituției României se face foarte greu, din pricina caracterului rigid al acesteia și necesită majorități extraordinare. Articolul 131 din *Constituție* stipulează: „(1) Proiectul sau propunerea de revizuire trebuie adoptată de Camera Deputaților și de Senat, cu o majoritate de cel puțin două treimi, din numărul membrilor fiecărei Camere. (2) Dacă prin procedura de mediere nu se ajunge la un acord, Camera Deputaților și Senatul, în ședință comună, hotărăsc cu votul a cel puțin trei pătrimi din numărul deputaților și senatorilor. (3) Revizuirea este definitivă după aprobarea ei prin referendum, organizat în cel mult 30 de zile de la data adoptării proiectului sau a propunerii de revizuire.” **Trăsătură consensuală.**

IX. În ceea ce privește constituționalitatea legislației, instituția decidentă este Curtea Constituțională (articolele 142-147 din Constituția României). **Trăsătură consensuală.**

X. Banca Națională a României este independentă. **Trăsătură consensuală.**

Făcînd bilanțul, din cele zece caracteristici instituționale care deosebesc cele două modele ale democrației, România are șapte trăsături consensuale clare (3, 4, 5, 7, 8, 9, 10), două trăsături majoritare (2, 6) și o trăsătură care arată trecerea dinspre modelul majoritar către cel consensual și fixarea pe acesta (1). În concluzie, este o democrație consensuală, care prezintă două „abateri” instituționale. Ambele au generat de la bun început controverse și critici, dar mai ales disfuncționalități ale vieții politice. Semnificațiile reformei democratice în oricare „model” depind de logica democratică interioară, care este majoritară ori consensuală. Reformarea modelului majoritar presupune ajustarea acelor trăsături care se abat de la logica sistemului majoritar. Reformarea sistemului consensual presupune ajustarea acelor trăsături care se abat de la logica sistemului consensual. Din punct de vedere instituțional, politic, logic, reformarea unui model consensual prin introducerea unor trăsături majoritare este contraproductivă. La fel se întîmplă dacă reformezi un model majoritar prin introducerea unor trăsături consensuale. O reformă instituțională, politică și logică ar consta în înlocuirea întregului model (consensual sau majoritar) prin celălalt (majoritar sau consensual). Însă așa ceva se justifică doar dacă au loc schimbări

¹ Am evitat intenționat discuția sistemului grupurilor de interese pentru a nu cădea în capcana dezvoltării unui subiect care mă preocupă de mai mulți ani și a stat la baza cursului & seminarului „Grupuri de interese, grupuri de presiune” pe care l-am susținut la Facultatea de științe politice, Universitatea București. În ciuda faptului că există mai multe „familii” și „generații” de teorii cu privire la grupurile de interese și de presiune, influența lor este cvasinulă asupra spațiului public, mediatic și politic autohton, unde ele sînt demonizate – fie de anumiți cometatori, fie de rapoartele SRI.

atît de profunde în sistemul politic, în societate, în starea morală și intelectuală a societății, încît devine obligatorie schimbarea. Schimbările făcute doar datorită vointarismului unui actor politic (individual sau colectiv), care nu ține cont de natura modelului democratic, ci numai de anumite interese ale sale de moment, sînt rețeta pentru catastrofa politică.

Criza democrației consensuale românești nu este generată de caracterul său consensual. **Cauzele crizei se leagă tocmai de nerealizarea integrală și consecventă a trăsăturilor consensuale ale democrației.** În sine, modelul consensual este cel mai potrivit pentru țările precum România, multinaționale, multiculturale, care au tensiuni interioare puternice de natură socială, culturală, religioasă, economică. Tensiuni, dar nu conflicte, tocmai din pricina influențelor benefice ale consensualismului, care a generat o serie de consecințe benefice, cu potențial de întărire. Dacă în România ar fi funcționat modelul majoritar, cu un sistem de vot majoritar, bipartidism, unicameralism, țara ar fi cunoscut tensiuni care ar fi degenerat în conflicte, ar fi fost sfîșiată de clivaje, cum ar fi clivajul etnic, iar minoritatea maghiară nu ar fi fost niciodată reprezentată parlamentar printr-o formațiune proprie și nici nu ar fi avut cum să încheie alianții cu partidele majorității românești. Or, unul dintre succesele democratice indiscutabile ale democrației noastre consensuale a fost rezolvarea pozitivă, benefică a macrovariabilei *stateness*. Acest lucru a fost recunoscut pe plan internațional, iar România a fost admisă în NATO și integrată în UE tocmai datorită faptului că democrația consensuală a permis realizări importante legate de criteriul politic al integrării – statutul minorităților etnice. Cu alte cuvinte, dacă macrovariabila *stateness* era abordată în sens negativ, ar fi fost posibilă o criză chiar mai puternică, de tipul celor cu care s-au confruntat țări din aceeași zonă și din aceeași categorie, care nu au avut înțelepciunea politică și voința de a promova modelul consensualist¹. Voi abandona însă acest exercițiu contrafactual, de tipul filosofiei lui *Als Ob*, pentru a mă referi la viitorul care decurge logic și politic din situația actuală. Există premise pentru consolidarea democrației consensuale, cu condiția ca forțele politice responsabile să conștientizeze acest lucru și să promoveze strategiile instituționale potrivite. Tocmai de aceea, atacul la adresa democrației consensualiste este de natură să distrugă părțile pozitive și realizările democratice din ultimele două decenii.

Atacul din ultimii ani la adresa democrației consensualiste a fost unul cînd implicit, cînd explicit. Nu am văzut niciunde vreo referire în acest „proiect” anticonsensualist la distincția dintre democrația majoritară și democrația consensuală, ceea ce mă face să bănuiesc că ea nici nu este cunoscută de către arhitecții acestei „ingerii constituționale”. Atacul la adresa democrației consensualiste nu constă doar în reducerea numărului de „camere” legislative, prin ipoteza trecerii de la bicameralism la unicameralism. Alte idei care au fost puse în circulație și/sau apărute, în forme diferite (întrebări puse în sondajele de opinie, teme de talk-show, grupaje publicistice, articole de opinie, campanii pe Internet, analize & rapoarte & scenarii strategi-

¹ Folosesc termenul de *stateness* în sensul definit de Juan Linz & Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), xiv: „the complex relationship between state, nation(s), and democratization”. *Stateness* este una din cele două macrovariabile, care intră în cadrul explicativ al celor șapte variabile de care depinde consolidarea democratică oriunde în lume și în orice perioadă istorică. Înainte de a face analiza unor regiuni (vezi titlul) și a unor țări particulare (există un capitol separat pentru România), Linz și Stepan dedică fiecărei variabile cîte un capitol aparte. Capitolul „*Stateness*”, *Nationalism and Democratization*, 16-37, ar trebui să fie lectură obligatorie pentru orice politician care pretinde că face politică democratică. Capitolul despre România este și cea mai slabă parte a acestei cărți formidabile, lucru de înțeles datorită slabei bibliografii care le-a stat autorilor la îndemînă, neînțelegerii comunismului totalitar românesc, care este diagnosticat eronat ca fiind unul „sultanistic”, precum și datorită faptului că analiza se oprește în anul 1995, adică înaintea primei alternanțe guvernamentale).

ce de circuit intern sau cu o circulație restrânsă, seminarii și mese rotunde organizate de fundații și societăți „afiliate” nucleului de inițiativă majoritaristă, constituirea unor comisii „prezidențiale” care analizau și căutau argumente pentru susținerea modelului majoritar), de către fostul președinte Traian Băsescu, de foștii președinți al liberalilor, Valeriu Stoica și Teodor Stolojan, de fostul premier Emil Boc, președintele PD-L, de liderii și militanții PD-L, precum și de anumiți sociologi, „politologi” ori jurnaliști apropiați de acest grup (Alina Mungiu-Pippidi, Sebastian Lăzăroiu, Traian Ungureanu), precum și de mulți alții¹. Principalele idei anticonsensualiste au fost:

- reducerea numărului de partide, iar în cele din urmă concentrarea forțelor în „două” partide mari, unul al „stângii”, iar celălalt al „dreptei”. Proiectul acesta presupunea în prealabil „fuziunea” dintre Partidul Național Liberal și Partidul Democrat, cele două membre ale Alianței DA. Miza respectivei fuziuni era formarea unui superpartid (în subtext, un partid prezidențial) și apoi obținerea unui guvern majoritar monocolor, la care s-ar fi ajuns prin provocarea de alegeri anticipate. Temele fuziunii și alegerilor anticipate au dominat perioada 2005-2007, înlocuind temele consolidării instituțiilor și a democrației, ale reformelor și transformării capitaliste a României. În loc să producă o fuziune, controversa a dus mai întâi la excluderea din PNL a „platformei Stoica-Stolojan”, urmată de o sciziune, iar apoi la „divorțul” dintre PNL și PD (PD-L). Or, trecerea de la multipartidism la bipartidism era una din „cheile” subminării și eliminării modelului consensual;
- schimbarea sistemului de vot, prin trecerea de la sistemul proporțional la cel majoritar, prin invocarea înlocuirii votului „pe liste” cu votul „uninominal”. Până la urmă, s-a ajuns la o variantă de compromis, care a introdus votul „uninominal”, dar a păstrat sistemul proporțional. Cei care au criticat excesiv noul sistem de vot, care are anumite dezavantaje punctuale, ar trebui să se gândească la unul din marile sale avantaje, care compensează din plin micile dezavantaje, anume păstrarea principiului proporționalității, propriu sistemelor consensualiste;
- tentativele succesive de a obține un guvern majoritar monocolor. Pentru Partidul Democrat al lui Băsescu, devenit PD-L, prin fuziunea cu partidul lui Stoica & Stolojan, marea miză a alegerilor parlamentare din 2008 a fost câștigarea majorității în Parlament și formarea unui guvern monocolor. Însă PD-L a ieșit oarecum la egalitate cu PSD (locul doi la numărul de voturi, locul întâi la mandate, ceea ce i-a permis să numească un premier), ceea ce făcea imposibilă formarea guvernului monocolor majoritar, așa că pentru moment s-a format „cea mai puternică coaliție” de după 1989. După câteva

1 Referințele bibliografice sau mai degrabă publicistice ori mediatice sînt numeroase. Nu mai departe de seara zilei de 2 noiembrie 2009, ora 22, la Realitatea TV, într-o emisiune care îi opunea pe cei doi mari „combinagii” ai politicii românești, Viorel Hrebenciuc și Valeriu Stoica, acesta din urmă pleda foarte convins pentru formula celor două partide mari, unul de dreapta sau centru-dreapta și unul de stînga. Ca și în viața reală, proiectul său s-a lovit de refuzul Partidului Național Liberal (singurul partid „istoric” care a supraviețuit instituțional și electoral acestor două decenii de postcomunism) de a fi înghițit de PD-L, unul din cei doi urmași ai FSN. Formula „combinagii politice” este de fapt o nedreptate publicistică și un reducționism. Am făcut mai multe interviuri de cercetare cu ambii politicieni, pentru cărțile mele dedicate analizei instituționale a postcomunismului, monitorizez și cunosc în detaliu activitatea lor, care este fabuloasă, chiar dacă nu poate fi înțeleasă (sau mai degrabă nu poate fi acceptată) din pricina a trei calități negative ale intelectualității autohtone, iar în particular ale intelectualității mediatice: prejudecata, resentimentul și *narrow-mindedness*. Din punct de vedere partizan, nu am fost niciodată de acord cu vreunul din cei doi, dar dacă îi evaluez rece, folosind sistemul „cele 10 criterii” pe care îl aplic politicienilor, cei doi sînt printre cei mai valoroși politicieni ai „stîngii” și „dreptei” (?), ai „social-democrației” și „liberalismului” autohton, ai partidelor lor, pentru care au dus la îndeplinire proiecte remarcabile. Din punct de vedere logic și pragmatic, ideile lui Valeriu Stoica cu privire la simplificarea sistemului politic românesc sînt merituose în sine. Dacă le judeci însă ținînd cont principiul contextualizării înțelesului din semantica logică este obligatorie luarea în considerație a două contexte decisive - cel al realității politice românești și cel al teoriei democrației, cu distincția dintre modelul consensual și cel majoritar - atunci ele sînt periculoase.

luni, pedeliștii au forțat ieșirea PSD din Cabinetul Boc. S-a obținut astfel guvernul monocolor visat. Pasul următor era atragerea unor parlamentari din PSD și PNL, pînă la obținerea majorității parlamentare. Se obținea astfel guvernul majoritar monocolor, la fel ca în perioada de început a democrației autohtone, cînd Iliescu & FSN instalaseră singurul guvern majoritar monocolor de pînă acum. Reacția celorlalte partide a fost constituirea unei majorități în Parlament și votarea motiunii de cenzură care a dus la căderea Cabinetului Boc, o premieră absolută în istoria postcomunistă a României¹.

Este greu de crezut că a existat vreun politician român proaspăt ieșit din comunism care să fi studiat opera lui Lijphart și să fi „orientat” în mod deliberat alegerile instituționale inițiale către democrația consensuală. Cine crede că opțiunea dintre democrația majoritară și cea consensuală este doar o chestiune conceptuală și teoretică se înșeală profund. Teoreticienii democrației nu au conceput modelul consensual ori cel majoritar avînd în minte o abordare normativă. Aceste modele democratice au fost consacrate de practica politică a diferitelor state, după care au venit specialiștii, care le-au descris și au încercat să explice practicile reale. Prin urmare, modelul majoritar și cel consensual sînt teorii descriptive, factuale ale democrației, ceea ce înseamnă că modelele au existat și există mai întîi în realitate, independent de analiza și explicarea lor de către teoreticienii democrației. Nu este însă mai puțin adevărat că după conștientizarea teoriilor, discuția cu privire la practicile reale a căpătat mai multă claritate. Democrațiile apărute ulterior modelelor „clasice” au avut avantajul ipotetic al construcției democratice „în cunoștință de cauză” (de aceea am folosit anterior sintagma de reflexivitate a modernității). Ipotetic, pentru că nu s-au folosit de el. Ulterior, datorită unor probleme care au apărut cu unele dintre trăsăturile democrației, ele au putut fi mai ușor diagnosticate

Esența modelului consensual al democrației o reprezintă normele, procedurile și instituțiile puse în practică pentru a limita cît mai mult dezavantajele care decurg din „domnia majorității.” Dintre toți autorii, Arend Lijphart prezintă avantajul că își ajustează teoria descriptivă și explicativă pe măsură ce ia în considerare mai multe cazuri de țări care au intrat în deceniile din urmă în categoria democrațiilor consolidate. La început, Lijphart a folosit conceptul de „*consociational democracy*”, cu patru caracteristici (mare coaliție, autonomie segmentală, proporționalitate, vetoul minorității).² Ulterior, după analiza comparată a 21/22 de cazuri de democrații funcționale, Lijphart a preferat conceptul de „*consensual democracy*”, cu următoarele opt „majority-restraining elements”:

- „1. executive power-sharing: grand coalitions
2. separation of powers, formal and informal
3. balanced bicameralism and minority representation

1 Datorită elementelor de inedit din respective situație politică, revista *Sfera Politicii* pregătește un număr tematic special despre coaliția PSD-PD-L, „cea mai puternică coaliție,” dar și cea mai scurtă, precum și un număr special dedicat bilanțului Guvernului Boc și căderii sale datorită motiunii de cenzură.

2 Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration* (New Haven and London: Yale University Press, 1977), 25. „**Consociational democracy** can be defined in terms of four characteristics:

1. the first and most important element is government by a grand coalition of the political leaders of all significant segments of the plural society. This can take several different forms, such as a grand coalition cabinet in a parliamentary system, a „grand” council or committee with important advisory functions, or a grand coalition of a president and other top officeholders in a presidential system. The other three basic elements of consociational democracy are:
2. the mutual veto or „concurrent majority” rule, which serves as an additional protection of vital minority interests;
3. proportionality as the principal standard of political representation, civil service appointments, and allocation of public funds, and
4. a high degree of autonomy for each segment to run its own internal affairs”

4. multiparty system
5. multidimensional party system
6. proportional representation
7. territorial and nonterritorial federalism and decentralization
8. written constitution and minority veto."

Logica modelului consensual este legată de restrângerea „domniei majorității” prin următoarele principii:

1. the *sharing of power* between the majority and minority (grand coalitions)
2. the *dispersal of power* (among executive and legislature, two legislative chambers, and several minority parties)
3. a *fair distribution of power* (proportional representation)
4. the *delegation of power* (to territorial or nonterritorially organized groups)
5. and a *formal limit of power* (by means of the minority veto)".¹

Am insistat asupra caracteristicilor modelului consensual, așa cum a fost descris și analizat de către Lijphart tocmai pentru a sublinia că asistăm la un adevărat asalt politic de renunțare la avantajele sale prin opțiunea pentru dezavantajele modelului majoritar, pe care consensualismul le combate instituțional. Mai concret, se încearcă distrugerea unei democrații reprezentative, construite pe ideea ca toți cetățeni or „cît mai mulți” (nu doar majoritatea) să aibă ceva de câștigat (*win-win*), o „democrație a negocierii”, în care „toți” sau „cît mai mulți”, „încearcă să împartă, să disperseze și să limiteze puterea în diverse moduri.” În locul acesteia, sînt promovate ideile democrației majoritare: „guvernarea poporului”, „majoritatea poporului, care „concentrează puterea în mîinile unei majorități simple, iar adeseori în mîinile unei pluralități”, fiind exclusivă, concurențială și antagonică.

Revenind la problema parlamentarismului bicameral sau unicameral, insistența fostului președinte Băsescu cu privire la organizarea unui referendum a fost un demers populist, care – dincolo de tactica electorală legată de alegerile prezidențiale – miza nu doar pe resentimentele antiparlamentariste ale unui public neinformați și dezinformați, dar și pe resentimentele anticonsensualiste implicite ale majorității. Cum să vrea majoritatea un model de democrație în care nu majoritatea decide oricum și în orice împrejurări? Cum să vrea majoritatea un model de democrație în care în problemele care privesc minoritățile au și minoritățile au un cuvînt important de spus („*minority veto*”), astfel încît nu doar majoritatea să decidă în problemele minorităților? Cum să vrea majoritatea un model de democrație în care un singur individ poate avea dreptate împotriva majorității sau împotriva statului, mai ales cînd dreptatea este de partea individului? Or, ceea ce nu s-a explicat suficient este că orice individ sau orice grup ori comunitate mai mică se poate găsi la un moment dat în minoritate, iar dacă mereu criteriul decisiv este voința majorității se perpetuează un sistem al nedreptății sistematice. De fapt, Lijphart face o analiză instituțională asupra modului în care democrațiile postbelice au acționat pentru a combate ceea ce Tocqueville numea „tirania majorității”. În locul unei dezbateri serioase cu privire la avantajele și dezavantajele bicameralismului și unicameralismului, a fost promovată o campanie agresivă, bazată pe instaurarea unui climat de frică, resentimente, răz bunare, justițiarist. Or, tema bicameralism-unicameralism merită un tratament serios.

De cînd am început să predau științe politice, adică din toamna anului 1994, la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj (înainte am predat filosofie la Academia de Arte Frumoase din București), mi-am selectat un număr de teme cheie, pe care le-am dezbătut cu studenții, în seminarii, pe baza unei bibliografii obligatorii, la care se adăuga o bibliografie facultativă, exhaustivă sau chiar maximală. De pildă, regim democratic-regim totalitar, republică-monarhie, parlamentarism-semiprezidențial-

¹ Arend Lijphart, *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries* (New Haven and London: Yale University Press, 1984), 23-29, 30.

lism-prezidențialism, democrație majoritară-democrație consensuală, sistem de vot majoritar - sistem proporțional, dreptul la existență al partidelor „etnice”, caracterul nociv sau caracterul benefic al grupurilor de interese ș.a.m.d., încercând să-i pregătesc cu argumente tari și contraargumente cu privire la oricare din temele de mai sus. Una dintre teme era și rămîne unicameralism-bicameralism. Pentru fiecare din teme am alcătuit un inventar al argumentelor, raționamentelor, conceptelor, ipotezelor, teoriilor existente. De pildă, pentru tema unicameralism-bicameralism am făcut o „matrice cu opt coloane”: două coloane mari pentru unicameralism și bicameralism; la fiecare din ele urmează cîte altele două coloane cu + și -; pentru fiecare plus și pentru fiecare minus urmează cîte două coloane de „argumente” și „contraargumente” (vezi tabelul de mai jos, pe care îl completez doar cu „capetele” de argumente, invitîndu-l astfel pe oricare cititor interesat de argumentele din literatura de specialitate, să îl completeze singur, pentru a judeca independent care argumente atîrnă mai greu; un alt motiv pentru care nu completez tabelul este de ordin pedagogic: dacă află studenții că tabelul este publicat nu mai fac eforturi să citească și să îl completeze singuri). Voi expune însă cîteva dintre principalele „plusuri” și „minusuri” pentru fiecare opțiune în parte.

Înainte, mă voi referi la șiretlicul folosit de Băsescu pentru a păcăli cetățenii care nici măcar nu știu exact care sînt și/sau care ar trebui să fie funcțiile Parlamentului: el a amestecat deliberat consultarea cu privire la unicameralism cu problema într-adevăr controversată (în mintea celor care nu au citit nimic despre „calculul reprezentativității”) a numărului de „aleși ai neamului.” Politician populist, Băsescu a atacat problema parlamentarismului bazîndu-se pe sondajele de opinie făcute după 1992 (anul cînd a început să funcționeze Parlamentul, în urma votării și referendumului pentru Constituția din 1991) încoace. Am studiat de mai mulți ani ceea ce reprezintă o anomalie morală și politică a mentalului colectiv românesc: după prăbușirea regimului totalitar comunist, încrederea „cetățenilor” în instituțiile democrației a fost de la bun început surclasată de neîncredere. Și mă refer în primul rînd la cei trei piloni ai statului de drept, ai regimului democratic - Guvernul, Parlamentul, Justiția¹. Ca să nu încarc lectura și nici memoria cititorului, care poate găsi aceste evoluții în detaliu (cu precizarea surselor) în volumele semnalate de nota de subsol precedentă, voi da doar cîteva repere ale neîncrederii:

- Guvern (martie 1994 – 74%; septembrie 1995 – 60%; martie 1997 – 47%; noiembrie 2000 – 85%;)
- Parlament (martie 1994 – 79%; septembrie 1995 – 69%; martie 1997 – 52%; noiembrie 2000 – 88%;)
- Justiție (martie 1994 – 62%; septembrie 1995 – 47%; martie 1997 – 48%; noiembrie 2000 – 75%;)².

În general, se spune că încrederea populației într-un actor politic individual sau colectiv, încrederea în instituțiile democrației sau în părți bine delimitate ale acestora, precum primăria unei localități sau consiliul local, depind de performanțele instituționale ale acestora. Or, neîncrederea în instituțiile democrației s-a manifestat de la bun început, cu mult înainte ca să existe o consolidare a democrației sau o consolidare instituțională, care să permită performanțe instituționale. Ca să vor-

1 Vezi „Anexa XIV” din volumul Pavel, Huiu, *„Nu putem”*, 567-574, care conține evoluția sondajelor de opinie, a rezultatelor electorale, produsului intern brut, salariului mediu, investițiilor etc. pe perioada 1994-2000. Am continuat această cercetare, cu datele pînă în 2009, în Dan Pavel, *Fesenismul de la Iliescu la Băsescu. Analiză instituțională*, volum pe care intenționez să-l finalizez după alegerile prezidențiale din 2009 și reaşezarea sistemului politic românesc, pentru a avea o analiză a primelor două decenii ale postcomunismului.

2 Ca exercițiu participativ și de *research*, le propun celor interesați să completeze singuri indicii neîncrederii pentru anii 2001 și 2009, pentru a confirma teza mea că neîncrederea în instituțiile democrației se menține constantă.

besc în limbajul șoferilor, care este mai pe înțelesul politicienilor și al votanților, oricărei mașini noi i se face înainte rodajul. Iar periodic i se face revizia tehnică. Translatînd limbajul șoferilor asupra realității democratice instituționale, care este „rodajul” și care sînt „reviziile tehnice”?

Ținînd cont de perspectiva tocquevilleiană asupra democrației în particular și asupra politicii în general, nu politicienii aleși sau desemnați și nici instituțiile democratice sînt de vină pentru criza cronică a democrației noastre și pentru semieșec, ci cetățenii, maiestrea sa „poporul”. Ideea că „poporul are întotdeauna dreptate” este populistă și neagă teoriile învățării individuale și colective. Nu poți construi o societate democratică ori instituții solide și nici o economie capitalistă prosperă, nu poți face o afacere și nici să duci la îndeplinire un proiect într-o țară unde indivizii nu au încredere unii într-alții și nici măcar în ei înșiși, o țară unde oamenii nu-și respectă cuvîntul dat și nici contractul încheiat (în scris sau oral). Cum spunea japonezo-americanul Francis Fukuyama, sînt două tipuri de societăți: *high-trust societies* și *low-trust societies*. Oare ce tip de societate o fi în România? Cu excepția administrației locale din anumite localități, unde activitatea primarului sau a consiliului local sînt vizibile și mult mai concrete pentru cetățean, ceea ce a atras re alegerea respectivilor, alte creșteri constante ale nivelului încrederii sau scăderi constante ale nivelului neîncrederii nu au avut loc. Orice extremist de stînga sau de dreapta, orice populist abil poate specula această neîncredere. Iar Băsescu nu a ezitat să o facă.

UNICAMERAL				BICAMERAL			
+		-		+		-	
Argumen- te	Contraar- gumente	Argumen- te	Contraar- gumente	Argumen- te	Contraar- gumente	Argumen- te	Contraar- gumente
- (a eficienței instituțio- nale) asigură fluidita- tea,	- (a calității construcți- ei instituți- onale) – rapidita- tea dem	- (a deficitului democra- tic și reprez) nu asigură reprez fidelă	- sînt de natură populistă și simplifica- toare	- (a legitim dem și repr) 2 camere	- nu prea există	- genera- ză tensiuni, opoz între cele 2 camere, legisl	- se poate corecta prin schimba- rea

Prin urmare, într-o democrație aflată în criză, alegerea la întîmplare a unui „țap ispășitor” dintre toate instituțiile democrației se poate face oricînd cu succes. Însă populistul democratic nu poate să-și permită luxul de a propune direct desființarea Parlamentului. Și atunci propune înlocuirea bicameralismului prin unicameralism. Dacă România ar fi avut un Parlament unicameral, iar lucrurile mergeau prost, Băsescu propunea ca „soluție miraculoasă” Parlamentul bicameral. Folosind exact aceleași argumente simpliste, dar pe invers. În ambele cazuri este vorba despre *argumentul imaginii proaste a Parlamentului*. Dar așa cum a reieșit din sondajele de opinie invocate, argumentul imaginii proaste poate fi folosit pentru oricare dintre instituțiile democrației. Folosirea lui este extrem de periculoasă, pentru că este ca un bumerang mînuit de nepricepuți, care cînd se întoarce la cel care l-a lansat îi taie mîinile sau capul.

Opțiunea pentru unicameralism sau bicameralism ține de alegerile originare sau inițiale ale democrației. Depășirea *dead-line*-ului pentru predarea acestui text mă împiedică să intru în detaliile cu privire la modul în care „părinții fondatori” ai

unicameralismului sau bicameralismului au gândit proiectul lor de „inginerie constituțională”. La noi, originile bicameralismului se află la domnitorul Alexandru Ioan Cuza, cel care a organizat plebiscitul din 23-26 mai 1864, făcut pe marginea documentului „Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris,” care nominaliza două corpuri legiuitoare – *Camera cea de obște* (azi Camera Deputaților) și *Corpul ponderator* (azi Senatul). Întreruptă prin uncameralismul comunist al Marii Adunări Naționale, tradiția uncameralismului a fost reluată după 1989. Motivația schimbării logicii bicameralismului trebuie să fie extrem de bine argumentată, pe cale politică, instituțională, constituțională, etc.

Pentru cei care cred că uncameralismul sau bicameralismul sînt singurele opțiuni, ar trebui reamintit că mai există două posibilități, în lumea contemporană, după cel de-al doilea război mondial, pentru că deja în unele țări lucrurile s-au schimbat: fără parlament (Afganistanul taliban, Brunei, Gambia, Myanmar, Niger, Nigeria, Somalia, Vatican) și **tricameralismul** (două exemple: **Africa de Sud**, din ultima perioadă a apartheidului, care conform Constituției din 1984 avea trei camere - House of Assembly, aleasă de albi, a devenit una din cele trei camere ale Parlamentului, celelalte două fiind the House of Representatives, aleasă de „mixed race Coloured”, și House of Delegates, aleasă de asiatici, în vreme ce majoritatea, adică negrii africani erau în continuare discriminați, fiind fără acces la puterea legislativă; și **Palau** – House of Chiefs, the Senate Chamber; House of Delegates).

Uncameralismul este tipic pentru **țările mici** (țările mici foste comuniste – Albania, Ungaria, Cehia, Bulgaria, multe țări din Africa, din ceea ce se numea înainte „lumea a treia” – între care Angola și Mauritius, din fostul spațiu al URSS, CSI – țările baltice Lituania, Letonia, Estonia, dar și țări precum Finlanda, Grecia, Cipru, Luxemburg, Malta, Portugalia, Danemarca, Suedia, Islanda, Israel, Noua Zeelandă) și **țările autoritare** sau deficitare democratic (China, la care o să revin ceva mai jos; Ucraina; Turcia; Iranul, care este o republică teocratică). O mențiune specială merită aici Moldova, unde partidele democratice au lupta împotriva deficitului democratic și a partidului comunist al lui Voronin propunînd inutil trecerea la parlamentul bicameral, ca metodă de întărire a democrației.

Bicameralismul este tipic pentru **democrațiile vechi ale lumii occidentale**, pentru **statele federale** sau cu regiuni bine delimitate. În categoria bicameralismului intră: cea mai democratică țară din lume (SUA); cea mai populată democrație a lumii (India); cea mai mare țară din lume (Federația Rusă); vechile democrații europene (Marea Britanie, Franța, Germania, Spania, Italia, Elveția, Polonia, Olanda, Suedia, Austria, Irlanda, Belgia,); democrațiile mai vechi sau mai noi, nord-americeane (Canada, Mexic), sud-americeane (Chile, Venezuela, Columbia, Brazilia, Argentina), africane (Africa de Sud), asiatice (Japonia, Afganistan, Irak, Pakistan) și Australia; ș.a.m.d. O mențiune aparte trebuie făcută pentru Parlamentul European, căruia Lijphart îi acordă o atenție specială: fără a intra acum în tipologia parlamentelor bicamerale, Parlamentul UE este caracterizat printr-un parlamentarism puternic. Spre deosebire însă de legislativele naționale bicamerale, unde devierile de la egalitatea atribuțiilor camerelor tind să vină în avantajul camerei inferioare, în UE este invers: camera superioară (Consiliul Uniunii Europene) este considerabil mai puternică decît camera inferioară (Parlamentul) – ceea ce nu concordă pe deplin cu modelul consensualist, dar și mai puțin cu modelul majoritarist.

Argumentul populist cu privire la costurile mai reduse ale unui parlament uncameral față de parlamentul bicameral poate fi combătut extrem de ușor: eliminarea cu totul a Parlamentului ar conduce la reducerea totală a costurilor. Însă **democrația costă**. Iar beneficiile ori „profitul” parlamentarismului sînt enorme într-o democrație. Ele pot fi considerate „pierderi”, conform logicii băseștiene, numai dacă parlamentul este disfuncțional. Democrația nu costă niciodată prea scump, în special dacă funcționează normal, adecvat, eficient. Beneficiile unei democrații cu

instituții eficiente sînt enorme și nu ajung banii de pe tot pămîntul pentru a le plăti. Legile bune, făcute în interes public, în interes național, în interesul cetățenilor, sînt inestimabile. Or, argumentul cu privire la „bugetul parlamentului” este complet deplasat și ipocrit, mai ales dacă ținem cont de faptul că el n-a contat cînd a fost vorba de „bugetul” unor ministere absolut inutile din cadrul Guvernului României și inutile într-o țară capitalistă, cu economie de piață și concurență economică¹. Din păcate, mentalitatea populistă a pătruns și pe anumite canale mediatice, unde parlamentul este constant prezentat ca un loc „unde se doarme” sau „se citește ziarul”, ca un fel de „adunătură” de oportuniști, agramați, „hoți”, ca un loc unde se cheltuiește nehibzuit „banul public” pentru mașini scumpe, deplasări în străinătate, facilități de tot felul și unde parlamentarii se zbat să obțină „pensii nesimțite”. Nu există democrație consolidată în această lume unde presa să se preocupe mai degrabă de asemenea lucruri, în dauna lucrurilor cruciale care se petrec într-un parlament, în comisiile sale, în dezbaterile importante pentru națiune, în votarea legilor indispensabile.

Argumentul eficienței folosit în favoarea unicameralismului se referă la avantajele care decurg din asigurarea fluidității, rapidității, cursivității procesului de votare a legilor. Or, tocmai aceste argumente au stat și stau la baza excesului de funcții legislative exercitate de guvernele din ultimii ani, care au condus la excesul de ordonanțe simple și de urgență. Principalul contraargument împotriva eficienței este legat de **calitatea** actului legislativ. Contraargumentul devine argument în favoarea bicameralismului și poartă denumirea de argumentul *calității construcției instituționale*: rapiditatea demersului legislativ se face în detrimentul calității, a consistenței actului legislativ. Legile făcute la repezeală sînt legi proaste.

Aveam tentația de a aduce în discuție problema crucială a reprezentativității democratice, comparînd unicameralismul și bicameralismul. Însă într-o țară precum România, unde diminuarea dramatică a numărului de participanți la vot și cumpărarea voturilor în campaniile electorale sînt realități arhicunoscute, o asemenea discuție în plină campanie electorală pentru referendumul lui Băsescu este inutilă. O amin pentru o perioadă mai liniștită. La fel, datorită faptului că tocmai am semnalat la începutul acestui text nerespectarea în realitate a principiului separării puterilor în stat și al echilibrului, nu are rost să intru în argumentele legate de necesitatea unui sistem „*check & balances*” în interiorul puterii legislative, de dispersia puterii, pe care un bicameralism puternic, asimetric, funcțional, le asigură.

Nici problema numărului de parlamentari nu este una extrem de simplă. Atacurile populiste ale lui Băsescu împotriva numărului de parlamentari a atins coarda sensibilă a mentalului colectiv, pentru care neîncrederea în politicieni poate fi chiar mai mare decît neîncrederea în instituțiile democrației. În locul unor măsuri care țin de consolidarea instituțională, o măsură care reduce numărul de parlamentari nu rezolvă nimic. Un parlament prost nu devine mai bun nici dacă mărești numărul de parlamentari, nici dacă îl scazi. Stabilirea numărului de reprezentanți dintr-un organ ales ține de anumite reguli ale reprezentativității, pe baza anumitor calcule făcute de specialiști, demografi, statisticieni. Ca regulă simplă, țările mici au adunări reprezentative mai mici, țările mari au adunări reprezentative mai mari. Astfel, compa-

¹ Acest lucru a fost sesizat de ziariștii de la *Evenimentul zilei*, fiind apoi preluat și pe alte canale mediatice, însă cu toate acestea nu a fost suficient popularizat. În respectiva publicație, Romulus Georgescu a subliniat, în articolul „Udrea cheltuiește cît 471 de parlamentari”, din 17 februarie 2009, următoarele fapte, care pot fi considerat anomalii: „În 2009, Ministerul Turismului va avea la dispoziție 397 de milioane de lei, în timp ce bugetul Senatului și al Camerei Deputaților este de 422 de milioane. Bugetul pe 2009 al Ministerului Turismului, în fruntea căruia se află Elena Udrea, va fi de 397 milioane lei, cu doar 25 de milioane de lei mai mic decît suma alocată Senatului și Camerei Deputaților, care se ridică la 422 de milioane de lei. Defalcăt, Senatul va avea 120 de milioane de lei, iar Camera Deputaților, 302.” Autorul articolului a semnalat faptul că bugetul pe 2009 al Ministerului Turismului era de zece ori mai mare decît în 2008 (!!!).

rînd țările democratice pe care le-a studiat comparativ mai bine de patru decenii, Lijphart dă exemplul Maltei, la mijlocul anilor 50, cu 40 de aleși, precum și cel al Marii Britanii, cu o medie de 632,85 aleși în perioada 1945-1990 și cu maximum de 650 aleși în 1987. Din lista mea de exemple exotice, am la îndemîină trei, primele două unicamerale, a treilea bicameral:

– Anguilla (insulă din arhipelagul Caraibe, la Est de Puerto Rico, teritoriu britanic, unde House of Assembly are 11 membri)

– China (Congresul Național al Poporului, Quanguo Renmin Deibao Dahui, cu 2979 membri, aleși de congrese ale poporului municipale, regionale și provinciale, pentru un mandat de 5 ani)

– Samoa Americană (grup de 6 insule polineziene din Sudul Pacificului, „unincorporated and unorganized territory of USA”, 57.800 locuitori) are două camere - House of Representatives – 21 membri, 20 aleși prin vot popular, 1 numit, membru fără drept de vot, care reprezintă Swain Islands, cu mandat de 2 ani, și Senatul – 18 membri, aleși dintre șefi locali de trib 4 ani.

„Calculul reprezentativității”, adică numărul optim de reprezentanți aleși, i-a preocupat pe mulți oameni extrem de inteligenți din trecut, precum marchizul de Condorcet, filosof, matematician, politolog, enciclopedist, cu cercetări inovatoare în calculul probabilității, calculul integral, ecuațiile diferențiale, ori Thomas Jefferson, „polymath” și *founding father*, autorul „Declarației de Independență a Statelor Unite ale Americii”, cel de-al treilea Președinte american. Dacă vom compara demersul acelor minți luminate cu „recalcularea reprezentativității” de către politicieni precum cei din fruntea PD-L vom cădea în capcana „trivialității comparative”. În contemporaneitate, unul din marii specialiști ai lumii în sisteme electorale și reprezentare parlamentară este estoniano-americanul Rein Taagepera, care a analizat și comparat toate adunările parlamentare existente și din istorie, ajungînd la concluzia că în general numărul de parlamentari (din camera inferioară, cu un număr mai mare de membri aleși sau din camera unică, dacă este vorba de unicameralism) se calculează după o formulă simplă, constantă: numărul de aleși este rădăcina cubică din numărul de locuitori ai unei țări¹. Numărul de aleși din Parlamentul European se calculează după rădăcină de ordinul 4 din numărul de locuitori ai unei țări membre UE. Dacă vrea un număr mai mic de aleși și este consecvent în pretinsul său elan reformist, de ce nu propune Băsescu, în mod unilateral, reducerea la jumătate sau chiar la un sfert a numărului de europarlamentari români?

Singurul remediu pentru ieșirea României din prelungita criză instituțională este consolidarea democrației. Miza este prea mare pentru a lăsa acest lucru doar pe umerii actorilor politici angajați. Responsabilitatea trebuie împărțită, iar principalii parteneri ai celor care sînt obișnuți cu impunerea democrației „de sus în jos” trebuie să devină cei care nu s-au obișnuit încă cu ideea că democrația autentică este produsul participării, al presiunilor de „jos în sus”. Or, Parlamentul este singurul loc unde această convergență se produce la nivel național.

¹ Rădăcina pătrată și rădăcina cubică sînt inversul operațiilor de ridicare la puterea 2 și puterea 3. Astfel, $4^2=16$, iar radical din $\sqrt{16}=4$; $4^3=64$, iar radical cubic din $\sqrt[3]{64}=4$; la puterea 4 = 256, iar radical de ordinul 4 din $\sqrt[4]{256}=4$ (calculatorul meu nu are simbolurile pentru scrierea matematică a operațiunilor exprimate mai sus în cuvinte). Pentru cercetările privind mărimea adunărilor naționale, vezi Rein Taagepera, „The Size of National Assemblies”, *Social Science Research*, 1 (1972), 385-401, și Rein Taagepera, Matthew S. Shugart, *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems* (New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1989) apud Arend Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-seven Democracies, 1945-1990* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1994), 50, dar și întregul capitol „Electoral Systems: Types, Patterns, Trends.”

Parlament bicameral versus parlament unicameral

■ BOGDAN DIMA

The article discusses the constitutional dilemma of choosing a bicameral or a unicameral structure for the Romanian Parliament. For a long time, the bicameral design of Romanian Parliament has been criticized as being redundant, inefficient, and cumbersome. The 2003 constitutional revision brought some functional changes but the essence of the problem remained unresolved: both senators and deputies are elected on the basis of the same electoral system, by the same citizens, for the same time period, and they represent the same population. These specific bicameral features make the Romanian Parliament structure unique among the parliaments of the other states of the European Union. Moreover, the President of Romania recently called a referendum to ask the citizens whether or not they agree with a unicameral Parliament and with the reduction of the number of MPs to maximum 300.

Keywords:

bicameralism, unicameralism, structure of Parliament, types of bicameralism, constitutional change

I. Ce sunt parlamentele și care sunt funcțiile lor?

Toate democrațiile din lume au un parlament. Ce este însă parlamentul și care sunt funcțiile sale sunt întrebări care au primit răspunsuri multiple de-a lungul timpului.

Într-o definiție foarte largă, parlamentele¹ sunt reprezentanții auten-

¹ Vom utiliza în acest articol termenul de „parlament” pentru a desemna organul statal (indiferent de structura sa existentă sau potențială: o Cameră, două Camere sau mai multe), în care aleșii reprezentanți ai cetățenilor realizează funcțiile acordate prin constituție sau lege respectivei instituții (alături de Guvern și/sau șeful statului care îndeplinesc funcția executivă și instanțele judecătorești care îndeplinesc funcția judecătorească). În literatura de specialitate sunt utilizate mai multe formulări generice, de la „legislative” (*legislatures*) la „adunări” (*assemblies*) și „parlamente” (*parliaments*). Termenul de *legislature* este criticabil întrucât, în multe sisteme parlamentare, legislația se construiește în cadrul guvernelor. Mai mult decât atât, în sistemele prezidențiale, puterea executivă beneficiază de puteri legislative importante. Termenul de *parliament* este utilizat în special atunci când se are în vedere funcția de control a legislativului asupra guvernului. Termenul de *assembly* este cel mai indicat pentru a fi utilizat întrucât exprimă cel mai bine trăsătura comună a regimurilor democratice: existența unei instituții în care aleșii reprezentanți ai cetățenilor se adună pentru a realiza orice funcție acordată prin constituție sau lege respectivei instituții. Vezi Matthew Soberg Shugart, John M. Carey, *Presidents and*

tici ai voinței poporului. Originea parlamentelor se regăsește în vechile curți regale ale Evului Mediu. În cadrul acestor curți, monarhii judecau cazurile legale cele mai importante și se întâlneau cu nobilii regatului. Cu timpul, aceste adunări au devenit mult mai stabile, iar monarhii au început să le consulte mult mai intens cu privire la subiecte precum războiul, administrația, comerțul și taxele.

Justificarea acestor consultări se regăsește într-un vechi principiu roman: *quod omens similiter tangit, ab omnibus comprobetur* (ceea ce privește pe toți, trebuie aprobat de toți). Acest principiu este valabil și în ziua de astăzi, când vorbim de regimuri democratice și parlamente în sensul modern al termenului, mai exact autorități special create pentru exprimarea voinței politice a poporului, care beneficiază de autoritatea suverană de a aproba legi.

Luând în considerare experiența democratică americană, principiul fundamental al democrației liberale este acela conform căruia într-o „guvernare republicană, puterea legislativă predomină cu necesitate”, rolul central al parlamentelor fiind considerat esențial în prevenirea tiraniei executivului¹.

Parlamentele moderne care funcționează în cadrul unui regim democratic reprezintă sediul democrației. Parlamentul este „...locul comun al intersecției intereselor politice, al dezbatărilor contradictorii cu privire la modul de soluționare a problemelor sociale și la soluționarea conflictelor majore care apar în societate.”²

Principala funcție a unui parlament într-un sistem democratic este cea de reprezentare. Reprezentarea presupune un transfer al atributelor guvernării de la popor către autoritățile sale statale:

„...transmiterea unor atribute ale guvernării poporului de către popor se face prin intermediul **alegerilor** directe, universale, pluraliste, care se finalizează prin constituirea unor **autorități publice** reprezentative, care au drept scop să exprime voința politică a **corpului electoral**, în decizii apte să permită guvernarea țării sau, cu alte cuvinte, modul în care conflictele din interiorul societății pot fi soluționate.”³

Întrucât este greu de imaginat în zilele noastre o democrație directă, după model atenian, sistemul de conducere politică funcțional este cel al democrației reprezentative, în care un număr mic de persoane reprezintă întreaga societate în cadrul unei autorități publice definite prin lege, în principiu, legea fundamentală.

În mod concret, **într-o democrație contemporană, reprezentarea se realizează prin intermediul partidelor politice.** Căduții victorioși datorează alegerea lor în mare măsură partidelor care îi susțin și votează în parlament în concordanță cu ceea ce decid forurile de conducere ale partidelor politice. De la cazuri extreme (India⁴) la cazuri moderate (Franța și Germania⁵), votul în funcție de voința parti-

Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics (New York: Cambridge University Press, 2009), 3. Astfel, am ales utilizarea termenului „parlament/parlamente” cu sensul de „assembly” pentru a evita confuziile generate de limba română dintre termenul de „adunare” și „guvernarea de adunare” care exprimă cu totul altceva (vezi Giovanni Sartori, *Ingineria constituțională comparată* (Iași: Institutul European, 2008), 162 – 163, trad. de Gabriela Tănăsescu și Irina Mihaela Stoica).

1 Cuvintele lui James Madison „in republican government, the legislative power necessarily predominates” sunt citate în Rod Hague & Martin Haarop, *Comparative Government and Politics. An Introduction*, 7th edition revised and updated (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 305.

2 Ioan Vida, „Comentariu articolul 61 din Constituția României”, în I. Muraru, E.S. Tănăsescu (coordonatori), *Constituția României. Comentariu pe articole* (București: C.H. Beck, 2008), 595.

3 Vida, „Comentariu articolul 61”, 596 – 597.

4 Membrii parlamentului care votează împotriva propriului partid sunt demiși, întrucât se presupune că au înșelat alegătorii dacă își schimbă opțiunile politice după alegeri.

5 Obligațiile de partid trebuie reconciliate cu cerințele constituționale potrivit cărora membrii parlamentului jură supunere față de națiune și nu față de un grup în interiorul națiunii.

dului rămâne regula pentru membrii aleși ai parlamentelor¹.

O altă funcție clasică a parlamentelor este legiferarea. Într-o lucrare de referință cu privire la studiul parlamentelor² se arată că atât teoreticienii din secolul al XVII-lea, cât și teoreticienii din ziua de azi consideră funcția parlamentelor de a face legi o axiomă³. Argumentul principal este acesta: dacă poporul este suveran, atunci reprezentanții săi ar trebui să fie interesați în primul rând de regulile generale de conduită („Executives are needed to keep the country going, but legislatures could and should decide on the general rules.”⁴). În legătură cu această funcție, apar anumite probleme în practică și este nevoie de o serie de nuanțări.

În democrațiile consolidate moderne, parlamentele nu sunt singurele autorități care pot adopta reguli generale obligatorii pentru cetățenii statului. Puterea executivă, prin intermediul guvernelor (în sistemele de guvernare parlamentare) sau a președinților (în sistemele de guvernare prezidențiale) pot impune și impun reguli de conduită prin intermediul mecanismelor constituționale de genul delegării legislative sau al decretelor prezidențiale. Astfel, așa cum arată prof. Pactet, „adevărata divizare nu mai este cea dintre puterea de a face legea și puterea de a o executa, ci dimpotrivă, între puterea care aparține executivului de a conduce politica națională, utilizând administrația publică, pe de o parte, și libertatea lăsată legislativului de a controla acțiunea executivului”⁵.

Parlamentele îndeplinesc și o funcție deliberativă. În secolele XVIII și XIX, înainte de apariția partidelor politice disciplinate, dezbaterea și deliberarea cu privire la problemele importante ale statului erau considerate activitatea de bază a parlamentelor. În prezent, dezbaterile în cadrul parlamentelor se pot desfășura în două moduri diferite: **dezbateri în cadrul Camerei/Camerelor Parlamentului** (cazul Camerei Comunelor din Parlamentul Marii Britanii, acolo unde dezbaterile subiectelor importante pentru stat se realizează în plen) și **dezbateri în cadrul comisiilor sau comitetelor** (cazul Congresului american sau al parlamentelor statelor scandinave, unde dezbaterile și deliberările se realizează în cadrul comisiilor organizate ca structuri organizatorice în cadrul parlamentului)⁶.

Cele trei funcții clasice prezentate mai sus sunt completate de alte trei funcții, indispensabile pentru un parlament care își desfășoară activitatea într-un regim politic democratic. În primul rând este vorba de **funcția de autorizare a bugetului**, parlamentul fiind autoritatea care aprobă sau respinge prin lege bugetul construit de executiv. O altă funcție deosebit de importantă în ingineria constituțională a sistemelor de guvernare parlamentare și semiprezidențiale este legată de faptul că **parlamentul poate aproba și poate demite guvernul sau prim-ministrul prin acordarea, respectiv retragerea votului de încredere**. Cu alte cuvinte, guvernele își au originea în parlamente și trebuie să mențină sprijinul politic al parlamentului pentru a nu fi demise.

Nu în ultimul rând, ultima funcție importantă a parlamentelor este aceea de **control a activității și politicilor guvernului**. Există mecanisme pentru parlamente-

1 Hague & Martin Haarop, *Comparative*, 310 – 311.

2 Jean Blondel, *Comparative Legislatures* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1973), 4.

3 Înțelegem prin funcția de a face legi sau legiferarea capacitatea parlamentelor de a fixa regulile generale obligatorii prin intermediul cărora statul este guvernat.

4 Blondel, *Comparative*, 4: „Avem nevoie de executive pentru a face statul să funcționeze, dar legislativele pot și trebuie să decidă cu privire la regulile generale” (t.n.).

5 Pierre Pactet, *Institutions politiques Droit constitutionnel*, 9e édition mise à jour (Paris: Masson), 114, citat în Dana Apostol Tofan, „Quelques considérations concernant les rapports entre le pouvoir exécutif et le pouvoir législatif”, în Genoveva Vrabie (éditeur), *Les rapports entre les pouvoirs de l'Etat* (Iași: Institutul European, 2009), 12. Vezi și Antonie Iorgovan, „Revizuirea Constituției și bicameralismul”, *RDD*, 1 (2001).

6 Hague & Martin Haarop, *Comparative*, 311.

le statelor democratice prin care membrii executivului răspund în fața parlamentelor sau a membrilor acestor parlamente (ex.: interpelări, întrebări, moțiuni simple).

Întrucât am definit și am stabilit funcțiile pe care trebuie să le îndeplinească obiectul nostru de cercetare (parlamentul), vom analiza în continuare structura acestuia.

II. Structura parlamentelor. O alegere dificilă

Parlamentele pot avea una, două sau mai multe Camere. Africa de Sud, de exemplu, a avut un Parlament tricameral în perioada 1984-1994¹. Totuși, dezbaterile cele mai aprinse, atât în teorie, cât și în practică vizează opțiunea pentru o structură parlamentară bicamerală sau o structură parlamentară unicamerală. Vom prezenta în primul rând o serie de statistici interesante la nivel mondial cu privire la structura parlamentelor (vezi II.1). În al doilea rând, vom califica tipurile de parlamente bicamerale ale statelor din spațiul european în conformitate cu două dintre cele mai cunoscute tipologii ale bicameralismului, enunțate în teoria științelor politice (vezi II.2).

II. 1. Statistici cu privire la structura parlamentelor

Alegerea între o Cameră sau două Camere pentru un parlament nu este exclusiv o chestiune tehnică care ține de construcția instituțională². Decizia de a institui un parlament unicameral sau bicameral este strâns legată de modelul de democrație care funcționează într-un stat. În general, modelul pur majoritarist atrage concentrarea puterii legislative într-o singură cameră, în timp ce modelul pur consensualist presupune, în principiu, un parlament bicameral, în care puterea se împarte egal între cele două camere diferite constituite³. Bineînțeles, în practica constituțională a statelor democratice, există numeroase variante intermediare, precum și o serie de situații atipice⁴.

Într-un raport al Inter-Parliamentary Union (IPU) actualizat în 2009⁵ rezultă că parlamentele unicamerale sunt mult mai numeroase decât parlamentele bicamerale: 112 parlamente din 187 sunt formate dintr-o singură Cameră. De asemenea, într-un studiu comparat despre bicameralism⁶ se arată că aproape o treime din statele lumii au parlamente bicamerale și două treimi au parlamente unice[merale].

Totuși, aceste statistici sunt bazate exclusiv pe un criteriu cantitativ, fără a se lua în considerare și o serie de criterii calitative de referință, unele dintre ele foarte importante.

1 Parlamentul Africii de Sud era format din Camera Adunării (*House of Assembly*), Camera Reprezentanților (*House of Representatives*) și Camera Delegaților (*House of Delegates*).

2 Hague & Martin Haarop, *Comparative*, 306.

3 Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări* (Iași: Polirom, 2000), 188. Autorul oferă două exemple pentru cele două situații prezentate: Parlamentul unicameral al Noii Zeelande reprezintă prototipul perfect pentru modelul majoritarist și Parlamentul Elveției reprezintă prototipul pur pentru modelul consensualist pur.

4 De exemplu în Marea Britanie, o democrație majoritaristă, Parlamentul este format din Camera Comunelor și Camera Lorzilor. Totuși, întrucât puterile Camerei Lorzilor au fost diminuate extrem de mult, se poate afirma că Parlamentul funcționează ca un bicameralism slab, asimetric.

5 „Women in National Parliaments”, *Interparliamentary Union*, <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>, accesat pe data de 29 octombrie 2009.

6 George Tsebelis, Jeannette Money, *Bicameralism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), citat în Arend Lijphart, *Modele*, 189-190.

De exemplu, într-un studiu publicat pe pagina *web* a Senatului francez¹ se arată că bicameralismul este departe de a fi considerat o „anomalie”. Bicameralismul este structura parlamentară adoptată de cele mai bogate state ale lumii. Dintre primele 15 state care au cel mai mare PIB, doar China și Coreea de Sud au un parlament unicameral.

În plus, dacă ne referim exclusiv la statele Uniunii Europene, se poate observa în Anexa 1 că 12 state au parlamente bicamerale și 15 au parlamente unicamerale. Majoritatea statelor care au un parlament unicameral sunt relativ mici ca suprafață și au un număr mic de cetățeni (Luxemburg, Malta, Grecia, Slovenia, Slovacia, Estonia, Letonia). De asemenea, este interesant de observat că Suedia și Danemarca au renunțat la bicameralism în 1970, respectiv 1950, cu mult timp înainte să devină membre al Uniunii Europene (Danemarca în 1973 și Suedia în 1995).

Nu în ultimul rând, într-un alt studiu celebru cu privire la 36 de democrații, statistica bazată exclusiv pe criteriul cantitativ este complet diferită: în 1996 doar 13 din 36 de democrații aveau un parlament unicameral. Totuși, patru state au trecut de la bicameralism la unicameralism (Noua Zeelandă (1950), Danemarca (1953), Suedia (1970) și Islanda (1991)². Nu a fost înregistrată nicio trecere de la unicameralism la bicameralism.

Atunci când vorbim de parlamente bicamerale trebuie să ținem cont de faptul că cele două Camere au denumiri diferite. Camera cea mai importantă poartă denumiri diferite (Camera Deputaților, *Bundestag*, Camera Comunelor, *Sejm*, Camera Reprezentanților). Aceasta mai este definită drept Camera inferioară sau prima Cameră³. Membrii săi sunt aleși pe baza votului direct al populației.

Cea de-a doua Cameră sau Camera superioară a unui parlament bicameral poate avea la rândul ei denumiri diferite (Senat, *Bundesrat*, Camera Lorzilor). În principiu, această a doua Cameră este o constantă în statele federale și membrii săi sunt aleși indirect în cele mai multe cazuri. În statele federale funcționează regula reprezentării statelor federate în una din Camere (Camera superioară, Senatul) și reprezentării întregii națiuni în cealaltă (prima Cameră sau Camera inferioară)⁴.

În studiul său, Lijphart arată că există „o relație puternică empiric între dihotomiile bicameral-unicameral și federal-unitar: toate sistemele formal federale (din cele 36 de democrații analizate – n.n.) au legislative bicamerale, în timp ce unele sisteme nonfederale au parlamente bicamerale, iar altele unicamerale.”

Nu numai statele formal federale beneficiază de parlamente bicamerale. Sunt și state unitare regionale (Spania și Italia sunt cele mai potrivite exemple) care au ales o structură bicamerală pentru propriile parlamente, ceea ce confirmă afirmația lui Lijphart conform căreia: „Pe măsură ce crește gradul de federalism și descentralizare, mai întâi are loc o deplasare dinspre unicameralism spre bicameralism, apoi crește intensitatea bicameralismului”⁵.

Din analiza acestor statistici reiese că alegerea între un sistem unicameral și un sistem bicameral necesită argumente mult mai puternice decât criteriul statistic. Fiecare stat, într-un anumit context dat și în funcție de o serie de factori, determină care structură a parlamentului este cea mai potrivită pentru sistemul constituțional propriu.

Întrucât unicameralismul nu ridică probleme de calificare fiind vorba de o singură Cameră ale cărei atribuții sunt stabilite prin Constituție și legi, structura

1 „Bicameralism around the world: position and prospects”, <http://www.senat.fr/senatsdumonde/introenglish.html>, accesat pe data de 25 iunie 2009.

2 Lijphart, *Modele*, 190.

3 Parlamentul Olandei reprezintă o excepție, întrucât Prima Cameră (Eerste Kamer) este în fapt Camera Superioară, iar a Doua Cameră (Tweede Kamer) este Camera Inferioară.

4 Genoveva Vrabie, Marius Bălan, *Organizarea politico-etatică a României* (Iași: Institutul European, 2004), 81.

5 Lijphart, *Modele*, 199, 200.

bicamerală a Parlamentului a fost analizată în literatura de specialitate cu mai multă atenție, fiind identificate, pe baza dispozițiilor constituționale și legale mai multe tipuri de bicameralism.

II.2. Tipuri de bicameralism

Prima clasificare cu privire la tipurile de bicameralism are la bază o întrebare cheie pentru toate sistemele de guvernare parlamentare, și anume dacă și de ce este nevoie de structuri bicamerale¹. Sartori aplică două variabile pentru a stabili care sunt tipurile de bicameralism existente în lume. Prima variabilă este *puterea egală* – *puterea inegală* a celor două Camere. A doua variabilă constă din *similaritate* – *diferențiere* între cele două Camere, mai exact dacă acestea sunt similare sau lipsite de similaritate în natura sau în compoziția lor. Să le luăm pe rând.

În funcție de prima variabilă, când forța celor două Camere este vădit inegală avem de-a face cu un *sistem bicameral slab sau asimetric* (ex. Marea Britanie). Când puterile celor două Camere sunt aproape egale ne aflăm în situația unui *sistem bicameral puternic sau simetric* (ex. Germania). Când puterile celor două camere sunt egale, se poate vorbi de un *sistem bicameral perfect* (ex. Elveția², Italia).

Pentru a măsura tipul de bicameralism în funcție de variabila *putere egală* – *putere inegală* avem nevoie de câteva criterii:

1. Dacă puterea celei de-a doua Camere este doar o putere care amână adoptarea unei decizii a parlamentului (de la simple hotărâri la acte normative, legi de toate felurile), atunci avem un bicameralism slab sau asimetric (vezi cazul Camerei Lorziilor care doar poate amâna legislația adoptată în Camera Comunelor).
2. Dacă a doua Cameră beneficiază de un drept de veto, atunci este nevoie să stabilim tipul de veto pentru a stabili și ce tip de bicameralism avem:
 - a. *veto absolut*, adică se opune deciziei adoptate în prima Cameră fără posibilitatea niciunui recurs. De obicei, Camerele care au o putere legislativă egală sunt Camerele care au un drept de veto reciproc una asupra celeilalte. (ex.: parlamentele din SUA, Italia, Belgia, Franța).
 - b. *veto absolut doar în anumite domenii rezervate* celei de-a doua Camere (ex.: Parlamentul Germaniei, unde veto-ul *Bundesrat*-ului este absolut cu privire la legislația care privește landurile).
 - c. *veto anulabil de către o majoritate calificată* (înțelegem prin majoritate calificată orice altă majoritate care nu este majoritate simplă) a primei Camere (ex. Parlamentul Poloniei).
 - d. *veto anulabil de către o majoritate simplă* a camerei inferioare (ex.: Austria, Spania)

În funcție de a doua variabilă, *similaritate* – *diferențiere*, se face distincție între cele două Camere după cum urmează:

- a. *sunt similare în natura lor*: dacă sunt amândouă alese sau dacă reprezintă amândouă populații, nu teritorii (ex. Parlamentul Cehiei, Parlamentul României);
- b. *sunt similare în compoziția lor*: dacă sunt amândouă alese prin sisteme electorale concordante (fie ambele proporționale, fie ambele majoritare – ex. : Parlamentul României).

În condițiile în care condițiile de similaritate de mai sus nu sunt îndeplinite, atunci putem vorbi despre *sisteme bicamerale diferențiate* (ex.: parlamentele din Marea Britanie, Irlanda, Austria).

¹ Giovanni Sartori, *Ingineria*, 249.

² De exemplu, în articolul 156, al. 2 din Constituția Elveției este expres statuat că *Decisions of the Federal Parliament require the approval of both Chambers*.- Deciziile Parlamentului Federal trebuie să fie aprobate de ambele Camere (t.n.)

În ceea ce privește cea de-a doua clasificare a bicameralismului¹, aceasta este mult mai complexă, întrucât ia în considerare șase diferențe între cele două Camere ale unui parlament bicameral. Trei diferențe sunt foarte importante întrucât determină forța sau slăbiciunea Camerelor. Celelalte trei, deși necesare în orice analiză, nu ne spun dacă bicameralismul este sau nu o instituție semnificativă pentru statul în care funcționează. Le vom prezenta mai întâi pe acestea din urmă:

a. A doua Cameră tinde să fie mai mică decât prima (de exemplu, în toate statele membre ale Uniunii Europene care au un parlament bicameral, cu excepția Marii Britanii, a doua Cameră are un număr mai mic de membrii primei Camere).

b. Mandatul legislativ tinde să fie mai lung pentru a doua Cameră² (ex.: Franța, Cehia, Marea Britanie – mandat pe viața în Camera Lorzilor). Există și situații în care durata mandatului pentru membrii celei de-a doua Camere este mai mică decât durata mandatului membrilor primei Camere (ex.: unii membri ai Senatului Elveției sunt aleși pentru o perioadă mai scurtă decât mandatul standard de patru ani). De asemenea, durata mandatului poate fi aceeași atât pentru membrii primei Camere, cât și pentru membrii celei de-a doua Camere (ex.: Parlamentele din Olanda, Belgia, Spania, Polonia, România – mandate de patru ani; Parlamentele din Italia, Irlanda – mandate de cinci ani). Aceasta este și regula în ceea ce privește statele cu parlamente bicamerale din Uniunea Europeană.

c. Alegerea membrilor Camerelor Superioare tinde să se realizeze în trepte (ex: câte o treime din Camerele Superioare ale SUA și Indiei se aleg o dată la fiecare doi ani. La fel și în Cehia. În Franța, o treime din senatori se înlocuiesc la trei ani. În Belgia, din cei 71 de membri ai Senatului, 40 sunt aleși direct și 31 sunt aleși indirect).

Cele mai importante trei diferențe dintre Camerele unui parlament bicameral sunt, însă, următoarele:

a. În funcție de puterile formal constituționale ale celor două Camere, tendința este ca cea de-a doua Cameră să fie subordonată primei Camere. Aici intervin distincțiile realizate de Sartori plecând de la variabila *putere egală – putere inegală* a celor două Camere. De exemplu, așa cum am arătat (vezi *supra*), în Austria și Spania veto-ul celei de-a doua Camere poate fi ignorat printr-o simplă majoritate de către prima Cameră. În plus, în majoritatea statelor cu parlamente bicamerale, Guvernul își asumă responsabilitatea în fața primei Camere (de ex., în Germania, care are un bicameralism puternic, Cancelarul este ales de și este responsabil numai în fața *Bundestag*-ului, în Austria numai prima Cameră poate pune în cauză responsabilitatea ministerială).

b. Importanța politică reală a celei de-a doua Camere nu rezultă exclusiv din puterile formale atribuite de Constituție și legi; puterea reală depinde și de metoda utilizată pentru alegerea membrilor celei de-a doua Camere. În toate statele membre al Uniunii Europene care au un parlament bicameral (cu excepția României și Cehiei), membrii Camerei Superioare sunt aleși după o metodă diferită față de membrii Camerei Inferioare (ex.: În Franța și Olanda, membrii Camerei Superioare sunt aleși indirect, de către colegii electorale. În Germania și Austria, membrii Senatului sunt aleși de către guvernele, respectiv legislativele statelor federate. În Belgia și Spania, unii membri ai Camerei Superioare sunt aleși prin vot direct, iar alții sunt aleși indirect sau numiți de legislativele regionale. În Irlanda, un număr mare de senatori trebuie ales dintre candidații nominalizați de grupările vocaționale și culturale de interese. În Polonia, cei 100 de

¹ Lijphart, *Modele*, 188–200. Autorul oferă una dintre cele mai concise analize a bicameralismului.

² Această concluzie a reieșit în urma analizei setului de 36 de democrații. Dacă luăm ca punct de referință statele membre ale Uniunii Europene, situația este diferită, în sensul că regula este cea a duratei egale a mandatelor membrilor celor două Camere.

membri ai Camerei Superioare sunt aleși pe baza unui vot majoritar, spre deosebire de membrii Camerei Inferioare care sunt aleși pe baza unui sistem de vot proporțional complex. În Italia, senatorii sunt aleși tot direct de către cetățeni, dar alegerea lor depinde de majoritățile formate la nivelul regiunilor. În Cehia și în România membrii Camerei Superioare sunt aleși după aceeași metodă ca și membrii Camerei Inferioare, dar în Cehia mandatul senatorilor este de 6 ani, diferit de cel al deputaților, și o treime dintre senatori sunt aleși la fiecare doi ani). În ceea ce privește membrii tuturor Camerelor Inferioare ale statelor membre ale Uniunii Europene, aceștia sunt direct aleși de către cetățeni. Este totuși important să precizăm că puterea reală a unei Camere Superioare nu este exclusiv o funcție a legitimării ei politice. De exemplu, Camerele Superioare din Germania și Olanda sunt foarte puternice, deși nu sunt alese direct de către cetățeni pe baza unui vot direct ca cel pentru membrii Camerelor Inferioare.

Pe baza diferențelor și criteriilor utilizate mai sus, parlamentele bicamerale pot fi clasificate în *simetrice* sau *asimetrice*. „Camelele simetrice sunt acelea cu puteri constituționale egale sau moderat inegale și cu legitimitate democratică. Camerele asimetrice sunt foarte inegale din acest punct de vedere.”¹

c. Cea de-a treia diferență importantă între Camerele parlamentelor bicamerale constă în faptul că a doua Cameră poate fi aleasă prin metode diferite sau gândită astfel încât să suprareprezinte anumite minorități. Această diferență se aplică în principal cu privire la parlamentele bicamerale din statele federale. De exemplu, în Senatul SUA fiecare stat federal este reprezentat de doi membrii, indiferent de mărimea statului respectiv (ex.: California, cu o populație de 36,1 milioane de locuitori, are în Senatul SUA același număr de reprezentanți ca Nevada, cu o populație de 2,4 milioane locuitori. *Bundesrat*-ul german este un exemplu în care statele federate nu sunt egal reprezentate, dar statele federate mai mici sunt suprareprezentate, iar cele mari sunt subreprezentate². În Franța, membrii Senatului sunt aleși de către un colegiu electoral în care comunitățile mici, cu mai puțin de o treime din populație, au mai mult de jumătate din voturi. În schimb, în Camera Superioară a Austriei numărul membrilor este proporțional cu populația landurilor. Alte parlamente bicamerale sunt formate după metode de alegere similare: Italia, Cehia, România)

În funcție de această a treia diferență, parlamentele bicamerale pot fi clasificate în *congruente* și *incongruente*. Parlamente cu bicameralism incongruent întâlnim în Germania, Spania, Franța. Parlamente cu bicameralism congruent întâlnim în Austria, Italia, Cehia, România.

Întrucât am prezentat pe larg doua dintre cele mai cunoscute clasificări ale bicameralismului, pasul următor este analiza structurii bicamerale a Parlamentului României, clasificarea acestuia conform tipologiilor enunțate mai sus și prezentarea principalelor critici și puncte sensibile cu care s-a confruntat atât înainte, cât și după revizuirea Constituției din 2003.

III. Bicameralismul românesc – elemente specifice și critici

Pentru a putea califica tipul de bicameralism al Parlamentului României este necesară analiza detaliată a structurii Parlamentului și a competențelor pe care Constituția și Regulamentele celor două Camere le atribuie Camerei Deputaților și Senatului.

¹ Lijphart, *Modele*, 193.

² Articolul 51, al. 2 din Constituția Germaniei stabilește că fiecare Land are cel puțin trei voturi. Landurile cu mai mult de două milioane locuitori au cel puțin trei voturi. Landurile cu mai mult de șapte milioane locuitori au șase voturi.

Astfel, primul pas constă în stabilirea cu claritate a elementelor comune, diferențelor și puterilor formale ale fiecărei Camere în conformitate cu legislația în vigoare (vezi III.1). Al doilea pas este calificarea tipului de bicameralism prevăzut de Constituția în vigoare (vezi III.2) și, nu în ultimul rând, prezentarea principalelor critici la adresa bicameralismului românesc (vezi III.3).

III. 1. Asemănări și deosebiri între cele două Camere ale Parlamentului

Aceste asemănări și deosebiri se bazează pe analiza dispozițiilor Constituției republicate și ale Regulamentelor celor două Camere, precum și ale Regulamentului ședințelor comune ale celor două Camere. Din rațiuni de spațiu nu am discutat despre tradiția bicamerală a Parlamentului României și despre principalele modificări operate în urma revizuirii Constituției din 1991 în legătură cu organizarea și funcționarea celor două Camere ale Parlamentului.¹

Asemănările :

1. Deputații și senatorii sunt aleși pentru un mandat reprezentativ de patru ani, în serviciul poporului (art. 69 Constituția României republicată).
2. Deputații și senatorii sunt aleși în funcție prin același sistem electoral (art. 62 Constituția României republicată): „scrutin uninominal, potrivit principiului reprezentării proporționale” (vezi art. 5, al. 1 din Legea nr. 35/2008 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului²).
3. Camera Deputaților și Senatul reprezintă aceeași populație (cetățenii cu drept de vot ai României). Senatul nu reprezintă structurile administrative descentralizate ale statului.
4. Ambele Camere își desfășoară activitatea în două sesiuni ordinare pe an. Ambele Camere sunt convocate de președinții lor și ambele Camere pot stabili sesiuni extraordinare (art. 66 Constituția României republicată).
5. Atât senatorii, cât și deputații au drept de inițiativă legislativă generală – în toate domeniile permise de Constituție și legi (art. 74 Constituția României republicată).
6. Ambele Camere pot adopta același tip de acte (legi, hotărâri sau moțiuni – simple, de cenzură), în prezența majorității membrilor (art. 67 Constituția României republicată).
7. Camerele sunt independente în stabilirea bugetelor proprii, pe care ele însele le aprobă (art. 64, al.1 Constituția României republicată).
8. Ambele Camere beneficiază de autonomie organizatorică și regulamentară³. Cele două Camere au structuri interne de conducere și de funcționare asemănătoare (art. 64 Constituția României republicată):
 - a. Președintele Camerei;
 - b. Biroul Permanent (format din Președinte și alți membri: 4 vicepreședinți, 4 secretari și 4 chestori la ambele Camere⁴);

¹ Pentru detalii, vezi Bogdan Dima, „Structură bicamerală sau unicamerală pentru Parlamentul României?”, *Revista de Drept Public*, 3 (2009).

² Legea nr. 35/2008 pentru alegerea Camerei Deputaților și Senatului și pentru modificarea și completarea Legii nr. 67/2004 pentru alegerea autorităților publice locale, a Legii administrației publice locale nr. 215/2001 și a Legii nr. 393/2004 privind Statutul aleșilor locale (publicată în M. Of. nr. 196 din 13 martie 2008).

³ Această autonomie organizatorică și regulamentară este expresia independenței Camerei Deputaților și Senatului. Este motivul pentru care Regulamentele celor două Camere sunt aprobate prin hotărâre care poate fi modificată, completată, abrogată. Aprobarea Regulamentelor nu se face prin lege, întrucât atunci ar trebui „să abdicăm de la principiul independenței celor două Camere, admitând imixtiunea unei Camere în adoptarea Regulamentului celeilalte”. Vezi Ioan Vida, „Comentariu articolul 64 din Constituția României”, în I. Muraru, E.S. Tănăsescu (coord.), *Constituția*, 621.

⁴ Vezi art. 20 , alin. (2) din Regulamentul Camerei Deputaților (aprobat prin hotărârea nr.

- c. Grupurile parlamentare;
- d. Comisiile parlamentare (pot fi permanente¹, de anchetă sau alte comisii speciale. Camerele pot constitui și comisii comune).

Deosebiri:

1. Numărul deputaților este mai mare decât cel al senatorilor². Situația este justificată prin norma de reprezentare mai mare pentru un senator (un senator la 160.000 locuitori), față de norma de reprezentare pentru un deputat (un deputat la 70.000 locuitori)³.
2. Singurul criteriu de eligibilitate distinct pentru parlamentari este vârsta minimă obligatorie pentru a candida la funcția de deputat (23 de ani) sau senator (33 de ani).
3. Spre deosebire de Senat, la Camera Deputaților se organizează și funcționează Comitetul liderilor grupurilor parlamentare: art. 37 din Regulamentul Camerei Deputaților. Acesta are ca principală atribuție aprobarea ordinii de zi a ședințelor Camerei Deputaților și a programului de lucru al acesteia, precum și aprobarea modificărilor sau completărilor aduse ordinii de zi ori programului de lucru.
4. La Camera Deputaților este organizat și funcționează, în afară de grupurile parlamentare ale celorlalte partide, și grupul parlamentar al minorităților naționale.
5. Procedura de alegere a Președintelui Camerei Deputaților se diferențiază ușor de procedura de alegere a Președintelui Senatului (art. 21 din Regulamentul Camerei Deputaților și art. 24 din Regulamentul Senatului)⁴.
6. În urma revizuirii, Constituția a stabilit o repartizare riguroasă între cele două Camere a domeniilor de legiferare ale Parlamentului⁵ (art. 75 Constituția României republicată):

8/1994, republicat în M. Of. nr. 35 din 16 ianuarie 2006) și art. 23, alin. (2) din Regulamentul Senatului (aprobat prin hotărârea nr. 28/2005, publicat în M. Of. nr. 948 din 25 octombrie 2005).

¹ Comisiile permanente sunt definite în același mod și realizează aceleași roluri atât pentru Senat, cât și pentru Camera Deputaților (sunt structuri interne ale celor două Camere și realizează atât rolul de a pregăti activitatea de legiferare, cât și pe cea de control parlamentar). Vezi art. 43 din Regulamentul Senatului și art. 39 din Regulamentul Camerei Deputaților.

² La alegerile din noiembrie 2008, numărul mandatelor atribuite pentru Camera Deputaților a fost de 334. mandatele pentru Senat au fost în număr de 137. Se remarcă o scădere a numărului parlamentarilor după legislatura 1990 – 1992. Parlamentul de atunci, care îndeplinea și rolul de Adunare Constituantă, era format din 387 de deputați plus reprezentanții minorităților naționale și 140 senatori. În legislatura 2004 – 2008 numărul deputaților a fost de 332, iar al senatorilor de 137. Vezi Ioan Vida în I. Muraru, „Comentariu articolul 64”, 613. În plus, numai în Camera Deputaților sunt reprezentate organizațiile cetățenești aparținând minorităților naționale care au obținut cel puțin 10% din coeficientul electoral stabilit la nivel național – 16 reprezentanți în urma alegerilor din noiembrie 2008.

³ Art. 5, alin. (2) și (3) din Legea nr. 35/2008 publicată în M. Of. nr. 196 din 13 martie 2008.

⁴ Dacă niciun candidat nu a obținut votul majorității deputaților, atunci se organizează încă un tur de scrutin. Dacă după două tururi, niciun candidat nu a întrunit votul majorității deputaților, atunci se organizează al treilea tur și este declarat Președinte al Camerei Deputaților, candidatul care a obținut majoritatea voturilor deputaților prezenți, în condițiile realizării cvorumului prevăzut de art. 67 din Constituție. Este declarat Președinte al Senatului candidatul care obține din primul tur majoritatea voturilor senatorilor. Dacă niciunul dintre candidați nu a obținut această majoritate, se organizează un al doilea tur de scrutin, la care participă primii doi candidați care au obținut cel mai mare număr de voturi sau, după caz, toți candidații care s-au clasat pe primul loc, la egalitate de voturi ori primul clasat și toți candidații care s-au clasat pe locul al doilea, cu un număr egal de voturi. Este declarat ales președinte al Senatului candidatul care a obținut votul majorității senatorilor. După cel de-al doilea tur de scrutin, în cazul în care candidatul aflat pe primul loc nu a obținut votul majorității senatorilor, se organizează noi tururi de scrutin, la care participă candidați după sistemul de mai sus, în urma cărora este declarat ales președinte al Senatului candidatul care a întrunit majoritatea voturilor senatorilor prezenți.

⁵ Genoveva Vrabie și Marius Bălan, *Organizarea politico-etatică a României* (Iași: Institutul European, 2004), 83.

- a. **Numai Camera Deputaților poate fi sesizată prima cu anumite proiecte de legi și propuneri legislative, urmând ca Senatul să decidă definitiv¹.**
- b. **Numai Senatul poate fi sesizat primul cu anumite proiecte de legi și propuneri legislative, Camera Deputaților fiind însă cea care are decizia finală².**

III.2. Ce tip de bicameralism avem în România?

Conform tipologiei utilizate de Sartori, bicameralismul românesc post 2003 este un **bicameralism puternic spre perfect (puteri egale pentru Camera Deputaților și Senat), cu două Camere similare în natura și în compoziția lor.**

Conform tipologiei utilizate de Lijphart, bicameralismul românesc post 2003 este un **bicameralism puternic, simetric și congruent.**

Conform lui Muraru și Constantinescu, bicameralismul din România este unul **integral și perfect**, generat de faptul că cele două Camere „au o poziție egală, ce rezultă din aceea că, potrivit art. 61, alin. (1) din Constituție, amândouă sunt alese prin vot universal, egal, direct, secret și liber exprimat, ceea ce le conferă, deci, aceeași legitimitate. Pe cale de consecință, amândouă Camerele Parlamentului au aceleași puteri”³.

Dacă prima Cameră sesizată este Camera Deputaților, atunci aceasta votează un proiect de lege pe care apoi îl trimite Senatului. **Senatul poate să adopte legea în formula votată de Camera Deputaților, poate să aducă amendamente sau poate să nu fie de acord cu respectiva lege.**

În primul caz **confirmă** votul dat de prima Cameră, în al doilea caz **modifică** voința primei Camere și în al treilea caz **infirmă** votul deputaților. În toate aceste cazuri, decizia finală îi aparține Senatului, evident dacă se menține în limita materiilor legislative în care poate legifera conform Constituției.

Conform art. 75 din Constituție, Senatul poate fi prima Cameră sesizată și atunci procedura este identică cu cea prezentată mai sus, cu deosebirea că este inversat rolul Camerelor.

Camera care decide în mod real este Camera care are decizia finală. Din acest punct de vedere, Parlamentul României are un bicameralism puternic, în care Camerele se controlează reciproc, dar de o manieră predefinită și coordonată, în sensul că legiuitorul constituant a indicat în textul Constituției care sunt domeniile de competență care revin celor două Camere.

Înainte de a discuta despre principalele critici la adresa bicameralismului românesc, trebuie să arătăm că Parlamentul bicameral al României este singurul din Europa în care atât arătării, cât și deputații sunt aleși prin același sistem de vot, direct de către cetățeni⁴, reprezintă aceeași populație și au un mandat comun de patru ani.

1 De exemplu, Camera Deputaților este prima Cameră sesizată cu un proiect de lege sau propunere legislativă care vizează: organizarea Guvernului și a CSAT, contenciosul administrativ, organizarea și funcționarea CSM, a instanțelor judecătorești, a Ministerului Public și a Curții de Conturi, organizarea generală a învățământului, componența Guvernului ș.a.

2 De exemplu, Senatul, ca primă Cameră sesizată, deliberază și statuează asupra proiectelor de legi organice cu privire la: teritoriu, dreptul de proprietate privată, sistemul electoral, infracțiunile, pedepsele, regimul executării acestora, regimul general privind raporturile de muncă, sindicatele, patronatele, protecția socială, regimul juridic general cu privire la formele proprietății ș.a.

3 Ioan Muraru și Mihai Constantinescu, *Drept parlamentar românesc* (București: All Beck, 2005), 72.

4 Înainte de Legea nr. 35/2008 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului și pentru modificarea și completarea Legii nr. 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, a Legii administrației publice locale nr. 215/2001 și a Legii nr. 393/2004 privind Statutul aleșilor locali (M.Of. nr. 196 din 13 martie 2008), deputații și senatorii erau aleși conform sistemului electoral al reprezentării proporționale pe liste. După modificările operate de Legea nr. 35/2008, alegerea deputaților și senatorilor se face printr-un sistem de vot uninominal, în

III.3. Principalele critici aduse bicameralismului românesc

Bicameralismul post 2003 a fost criticat cu privire la mai multe aspecte:

a. **S-a menținut și chiar s-a accentuat egalitatea de putere dintre cele două Camere ale Parlamentului. În plus, s-au menținut paralelismele ineficiente și redundante** (aceiași sistem de vot, aceeași durată a mandatului, aceeași populație reprezentată atât de deputați, cât și de senatori).

Astfel, nu a fost operată o schimbare reală care să rezolve în mod eficient deficiențele unui tip de bicameralism care a rămas singular pe plan european.

b. **Soluția românească adoptată de Constituția revizuită este chiar contrară bicameralismului. În fapt s-a realizat transformarea parlamentului bicameral în trei parlamente unicamerale.** Este opinia prof. Ioan Vida care consideră că fiecare Cameră are o competență decizională, cealaltă fiind o simplă Cameră de reflecție, fără nicio putere de decizie în procesul legislativ. **De asemenea, cele două Camere acționează ca un parlament unicameral atunci când se întrunesc în ședință comună.**¹

Nu suntem de acord cu un asemenea tip de argument. Atât timp cât structural există două Camere și nu una, atunci avem bicameralism. Atât timp cât Constituția obligă prima Cameră sesizată să trimită celei de-a doua Camere proiectul de lege cu care a fost sesizată, suntem în prezența bicameralismului.

Mai mult, atunci când cele două Camere sunt în ședință comună nu se poate spune că este vorba în fapt de un parlament unicameral.

În primul rând pentru că este vorba de **două Camere care, în mod excepțional, statuează în ședință comună.**

În al doilea rând, întrucât legiuitorul constituant a înțeles că acele domenii cuprinse în art. 65, al. 2, care trebuie reglementate în ședință comună sunt deosebit de importante pentru interesul general al societății și necesită o procedură de adoptare specială.

Important este să stabilim ce tip de bicameralism, care sunt efectele acestuia asupra modului în care funcționează instituția Parlamentului și dacă este sau nu este necesară fie trecerea de la bicameralism la unicameralism, fie îmbunătățirea actualului sistem bicameral.

Așa cum se afirma într-un important studiu despre bicameralism, „Toate camerele secundare exercită influență chiar dacă sunt considerate slabe sau insignifiante”². Sau inutile, adăugăm noi.

a. **O dată cu revizuirea Constituției a fost instituită o prezumție în virtutea căreia o inițiativă legislativă, chiar dacă nu a fost votată de o Cameră, se consideră adoptată prin simpla trecere a timpului.** După trecerea a 45 de zile sau 60 de zile în cazul codurilor sau a altor legi de complexitate deosebită, inițiativa legislativă se consideră aprobată³.

Deleanu lansează una dintre cele mai dure critici la adresa bicameralismul românesc care,

„în forma lui actuală, artificial construită, implicând și unele ficțiuni juridice inedite – adoptarea legii prin neadoptare – oferă un «exemplar» paradox: formal, aritmetic, este un bicameralism «perfect», existând două și, slavă Domnului, numai două Camere; funcțional este un «bicameralism» radical «imperfect», doar una dintre Camere rostind definitiv «verdictul

colegii organizate în cadrul circumscripțiilor electorale.

1 Ioan Vida, „Comentariu articolul 61”, 601. Pentru o opinie contrară vezi și Ioan Muraru și Mihai Constantinescu, *Drept*, 77.

2 George Tsebelis și Jeannette Money, *Bicameralism*, 211, citat în Arend Lijphart, *Modele*, 197.

3 Vida, „Comentariu articolul 75 din Constituția României”, în I. Muraru, E.S. Tănăsescu (coord.), *Constituția*, 714.

legislativ». Este una dintre cele mai stridente contradicții, admise nonșalant *pro domo* de către cei care au vrut să își păstreze locurile. Dar este și una dintre cele mai insuportabile situații, cele două Camere nefăcând altceva decât să dubleze costurile – și așa exorbitante, indecente, cinice – și incompetența, mamutizând figurația.”¹

b. Bicameralismul românesc determină cheltuieli mari și inutile pentru întreținerea celor două Camere.

Acest tip de argument urmărește să sensibilizeze opinia publică cu privire la necesitatea reducerii cheltuielilor cu parlamentarii. Este un argument populist, care nu are nimic în comun cu funcționarea democrației și a instituțiilor reprezentative ale statului.

O democrație funcțională și eficientă nu costă niciodată prea mult. Argumentul costurilor prea mari nu poate fi luat în considerare atunci când alegerea unei structuri parlamentare este esențială pentru funcționarea eficientă a unui sistem constituțional.

IV. Avantajele structurii bicamerale și avantajele structurii unicamerale a Parlamentului. Propuneri de modificare a structurii Parlamentului

Înainte de a discuta despre propunerile de modificare a structurii Parlamentului României (IV.4), este nevoie să clarificăm, pe baza literaturii de specialitate în domeniul dreptului constituțional și al științelor politice, care sunt avantajele bicameralismului și unicameralismului (vezi IV.1), care sunt condițiile preliminare necesare pentru a asigura o dezbatere obiectivă și serioasă cu privire la modificarea structurii Parlamentului (vezi IV.2). De asemenea, este important să dezbatem tema referendumului inițiat de Președintele României cu privire la parlamentul unicameral și reducerea numărului de parlamentari (vezi IV.3).

IV.1. Avantajele bicameralismului și unicameralismului **Bicameralismul:**

1. Se evită concentrarea puterii în Parlament, întrucât Camerele se vor împiedica reciproc să devină despotice sau suport pentru un regim autoritar.
2. Va crește calitatea actului legislativ prin analiza succesivă a legilor de către două corpuri de legiuitori. Astfel, chiar dacă apar întârzieri în procesul legislativ, o a doua lectură de către a doua Cameră asigură o percepție critică mai accentuată asupra proiectului de lege.
3. Controlul asupra executivului este mai eficient prin intermediul a două Camere².
4. Bicameralismul minimizează efectele tiraniei majorității³.
5. A doua Cameră, prin posibilitatea de a amâna adoptarea legilor, oferă o protecție împotriva excesului de legiferare.
6. A doua Cameră este varianta modernă a consiliului bătrânilor. Poate să dezbată anumite subiecte importante pentru societate într-o manieră mult mai puțin partizană decât prima Cameră.

1 Ion Deleanu, *Instituții și proceduri constituționale – în dreptul român și în dreptul comparat* (București: C.H. Beck, 2006), 188.

2 Primele patru argumente în favoarea bicameralismului sunt preluate din Ioan Muraru și Mihai Constantinescu, *Drept*, 74 – 75.

3 Argumentul este preluat din studiul complex al lui William H. Riker, „The Justification of Bicameralism”, *International Political Science Review*, Vol. 13, Nr. 1 (1992): 101, 113.

7. „Din punct de vedere politic, bicameralismul îmbină principiul reprezentării la nivel național cu principiul reprezentării la nivel teritorial.”¹

8. În condițiile în care cele mai multe state ale lumii urmăresc realizarea unor politici de descentralizare cât mai eficiente, care ar justifica o reprezentare independentă la nivel central, bicameralismul este singura modalitate potrivită pentru asemenea realități.

9. Foarte multe state au demarat un proces de democratizare și de consolidare a statului de drept. Aceste procese au nevoie de implicarea tuturor componentelor societății. Bicameralismul este cel mai potrivit să realizeze un rol de coeziune și să acționeze ca un garant al stabilității în perioadele de tranziție.

10. Bicameralismul este o modalitate modernă de asigurare a principiului separației puterilor într-un stat democratic. Dezvoltarea sistemelor de vot majoritare (în care majoritatea din parlament și majoritatea din guvern este aceeași) impun necesitatea unei a doua Camere pentru a tempera puterea guvernului bazată pe domnia majorității din prima Cameră.

11. „Bicameralismul este preferat monocameralismului pe motiv că cele două Camere prezintă siguranță, iar concentrarea întregii puteri legislative într-un singur corp este nu numai periculoasă, ci și nejustificată: pentru că doi ochi sunt mai buni decât unul singur, iar din prudență se dorește ca fiecare proces de decizie să fie controlat și îngăduit”².

12. Bicameralismul este mai potrivit în statele mari, în timp ce unicameralismul este de preferat în statele mici (ca suprafață și număr de locuitori).

Unicameralismul:

1. Unicameralismul se bazează pe o logică majoritară. Un parlament care se bazează pe alegerea directă de către popor reflectă voința poporului și nu poate fi obstrucționat în niciun fel de alte structuri care nu sunt alese direct de popor și nu reprezintă poporul. Sunt foarte potrivite cuvintele lui Abbé Sièyes: „if a second chamber dissents from the first, it is mischievous; and if it agrees, it is superfluous”³.

2. O singură Cameră este mult mai eficientă din punct de vedere economic (cheltuieli reduse) și din punctul de vedere al luării deciziei (nu mai există posibilitatea de a prelungi adoptarea legilor, procesul legislativ desfășurându-se mult mai rapid).⁴

3. Existența a două Camere dă naștere rivalității dintre ele, competiției pentru înțâietate sau pentru deplină egalitate, ceea ce poate aduce prejudicii corectei funcționări a instituției parlamentare.

4. Atât timp cât membrii celor două Camere sunt aleși prin sisteme electorale concordante (majoritare sau proporționale), separarea organică a Camerelor devine artificială (atât una cât și cealaltă sunt alcătuite din reprezentanți ai națiunii și au, principal, aceeași vocație, legitimată de același fundament electoral).

5. Reprezentarea la nivel național și reprezentarea la nivel teritorial (argument politic în favoarea bicameralismului) „dobândesc eficiență numai în măsura în care principiul reprezentării teritoriale este efectiv asigurat și, potrivit cu structura statului și cu modul de organizare administrativ-teritorială a acestuia, aplicarea principiului în discuție este justificată.”⁵

¹ Ion Deleanu, *Instituții*, 613.

² Sartori, *Ingineria*, 251.

³ Rod Hague și Martin Haarop, *Comparative*, 306: „Dacă o a doua cameră nu este de acord cu prima, atunci acest lucru este dăunător; iar dacă este de acord, acest lucru este superfluu” (t.n.)

⁴ Ion Deleanu, *Instituții*, 613. În opinia autorului, „ameliorarea calității procesului legislativ poate fi realizată și prin alte tehnici, mai puțin costisitoare și mai puțin anevoioase (decât bicameralismul n.n.), cum ar fi, de exemplu, a doua sau a treia lectură a proiectului de lege, înainte de votarea acestuia.”

⁵ Deleanu, *Instituții*, 613.

6. „Interdependența Camerelor în procesul legislativ conduce la temporizarea acestuia și, în cele din urmă, la soluții discutabile pentru rezolvarea divergențelor dintre ele”.

7. Unicameralismul determină înjumătățirea „sinecurelor electorale” și, indirect, limitarea multipartidismului, prin oferta mai redusă care poate fi făcută clientelei politice¹.

8. Unicameralismul este potrivit cu ideea de unitate a națiunii. O singură națiune, o singură Cameră parlamentară.

9. „În contextul creat de generalizarea Curților Constituționale, controlul acestora din urmă se substituie tipului de cenzură politică rezervat, inițial, Camerelor superioare.”²

Toate argumentele de mai sus au fost și sunt criticabile. Cei care susțin unicameralismul vor identifica diverse cazuri care să invalideze un argument în favoarea bicameralismului. Și viceversa. Aceasta nu înseamnă că argumentele prezentate sunt inutile. Ele se bazează pe analiza empirică și comparată a practicii parlamentare în diverse state ale lumii și reprezintă argumente puternice în debateră opțiunilor exprimate în legătură cu structura parlamentelor.

Mai mult, aceste argumente ne oferă cel puțin patru concluzii:

1. Opțiunea pentru un parlament bicameral sau unicameral se înscrie în opțiunea mai largă a alegerii între un model democratic majoritarist (concentrarea puterii) sau un model democratic consensualist (dispersarea puterii).

2. Argumentele în favoarea sau în defavoarea unei anumite structuri parlamentare sunt eterogene (aparțin atât teoriilor normative, cât și teoriilor descriptive). Ele se bazează, în principal, pe o serie de studii comparative empirice și statistici care iau în calcul experiențele instituționale și politice ale anumitor state.

3. Argumentele în favoarea bicameralismului sunt mai numeroase și mai consistente decât argumentele în favoarea unicameralismului.

4. O parte dintre argumentele în favoarea unicameralismului sunt mai degrabă critici ale bicameralismului.

IV.2. Condiții preliminare pentru asigurarea unei dezbateri generale obiective cu privire la modificarea structurii Parlamentului României

Alegerea unei structuri parlamentare este un element esențial pentru funcționarea instituțiilor fundamentale și pentru consolidarea statului de drept și a democrației.

În primul rând, alegerea între o Cameră sau două Camere nu reprezintă doar o chestiune tehnică legată de construcția instituțională³. Decizia de a reglementa un parlament unicameral sau bicameral este strâns legată de modelul de democrație care funcționează într-un stat. În general, modelul pur majoritarist atrage concentrarea puterii legislative într-o singură cameră, în timp ce modelul pur consensualist presupune, în principiu, un parlament bicameral, în care puterea se împarte între cele două Camere diferite constituite⁴. Bineînțeles, în practica constituțională a statelor democratice, există numeroase variante intermediare, precum și o serie de situații atipice⁵.

¹ Argumentele de la punctele 3,4,5 și 6 sunt preluate din Ion Deleanu, *Instituții*, 613-614. Vezi și Genoveva Vrabie și Marius Bălan, *Organizarea*, 82.

² Argumentele 7 și 8 sunt preluate din „Raportul Comisiei Prezidențiale de Analiză a Regimului politic și Constituțional din România – Pentru consolidarea statului de drept”, http://cparpc.presidency.ro/upload/Raport_CPAPPCR.pdf, accesat la 20.09.2009, p. 43.

³ Rod Hague și Martin Haarop, *Comparative*, 306.

⁴ Lijphart, *Modele*, 188.

⁵ De exemplu în Marea Britanie, o democrație majoritaristă, Parlamentul este format din Camera Comunelor și Camera Lorzilor. Totuși, întrucât puterile Camerei Lorzilor au fost extrem

În al doilea rând, așa cum am văzut (*supra* IV.1), se pare că cele mai multe argumente favorabile sunt în dreptul bicameralismului diferențiat decât în favoarea unicameralismului. Mai mult, state importante precum SUA, Japonia, Germania, Marea Britanie, Italia, Austria au parlamente bicamerale.

În al treilea rând, cea mai potrivită structură pentru un parlament este cea care ia în calcul realitățile instituționale și politice din statul respectiv. Orice proiect de modificare a structurii bicamerale în România trebuie să plece de la corecta definire a tipului de bicameralism pe care îl avem deja.

În al patrulea rând, este crucială identificarea și analizarea în detaliu a tuturor factorilor care influențează structura și modul de funcționare al Parlamentului (de la sistemul electoral și sistemul de partide la raporturile dintre Președinte, Prim-ministru, Guvern și Parlament). În fapt, problema modificării structurii Parlamentului se înscrie în problema mai largă a asigurării unui sistem de *cheks and balances* eficient între cele trei puteri ale statului.

IV.3. Referendumul inițiat de Președintele României pentru parlamentul unicameral

A fost deja inițiată de Președintele României procedura de consultare a cetățenilor prin referendum cu privire la două teme: transformarea Parlamentului bicameral în Parlament unicameral și reducerea numărului de parlamentari la maximum 300¹. O serie de precizări trebuie făcute cu privire la acest subiect.

Din punct de vedere strict constituțional și legal, Președintele este liber să stabilească prin decret prezidențial tema de interes național pe care o supune votului cetățenilor, precum și ziua, luna, anul în care se va desfășura referendumul². Există și un precedent, în anul 2007, când Președintele României a convocat referendum național pentru introducerea votului uninominal pentru alegerea membrilor Parlamentului României în aceeași zi cu alegerile pentru Parlamentul European.

Totuși, o asemenea practică a fost și este criticată în continuare ca fiind imorală și ilegală³. Practic, acest referendum și ideea de parlament unicameral este subsumată logicii de campanie electorală și intereselor electorale de moment⁴. În

de mult diminuate, se poate afirma că funcționează ca un bicameralism slab, asimetric.

1 Decretul Președintelui României nr. 1507/2009 pentru organizarea unui referendum național, publicat în M. Of. nr. 714 din 22 octombrie 2009. Cele două întrebări la care cetățenii vor răspunde cu DA sau NU sunt: 1. Sunteți de acord cu trecerea la un Parlament unicameral în România? și

2. „Sunteți de acord cu reducerea numărului de parlamentari la maximum 300 de persoane?

2 Vezi Hotărârea Curții Constituționale nr.7 din 7 noiembrie 2007 asupra contestației referitoare la organizarea și desfășurarea referendumului național privind introducerea votului uninominal pentru alegerea membrilor Parlamentului României, publicată în M. Of. nr. 759 din 8 noiembrie 2007.

3 Vezi de exemplu, criticile dure aduse Președintelui României de către patru mari ONG-uri din România: *Agenția de Monitorizare a Presei – Active Watch, Asociația Pro Democrația, Centrul de Resurse Juridice și Transparency International România*. Acestea afirmă că Președintele se folosește de referendum în campania electorală, promovează ideea de parlament unicameral fără să dea șansa unei alte opțiuni. „Traian Băsescu, acuzat de fraudarea alegerilor prin referendum”, *Realitatea.Net*, 29.10.2009, articol disponibil la http://www.realitatea.net/traian-basescu-acuzat-de-fraudarea-alegerilor-prin-referendum_651542.html, accesat 31.10.2009.

4 Campania electorală pentru alegerile prezidențiale a Președintelui României coincide în cea mai mare parte (la nivel de mesaj) cu campania pentru un parlament unicameral. Sloganul ales pentru promovarea referendumului este negativ și accentuează sentimentul de nemulțumire al cetățenilor față de instituția Parlamentului: „De ce le e frică, nu scapă”. Mai mult, chipul Președintelui în funcție, candidat la alegerile prezidențiale, se regăsește pe toate materialele de promovare a referendumului. Or, în acest context, nu se mai poate vorbi de o dezbatere egală între toate componentele societății cu privire la structura Parlamentului României. Pur și simplu, parlamentul unicameral este doar un subiect de campanie.

nici un caz, tema Parlamentului unicameral sau bicameral nu trebuie să fie dezbătută rapid, fără luarea în considerare a specialiștilor în drept constituțional, drept administrativ, științele politice și fără a se organiza un cadru *optim* pentru dezbateră *reală* a *tuturor* punctelor de vedere (de la opiniile exprimate de cetățeni, la opțiunile partidelor politice, a reprezentanților societății civile și cele exprimate de mediile academice).

Un asemenea subiect este mult prea important pentru a fi rezolvat prin câteva mesaje populiste de campanie electorală, care au drept scop câștigarea votului la urne și nu construirea instituțională pe termen lung și consolidarea democrației. Cine sprijină un asemenea demers, înseamnă că nu a înțeles nimic din teoria democrației și din experiența democratică a statelor occidentale.

Mai mult, referendumul inițiat de Președintele României pentru modificarea structurii Parlamentului se înscrie într-o serie mai largă de evenimente care au avut drept consecință radicalizarea raporturilor dintre puterea executivă și puterea legislativă din România. Începând cu declarațiile Președintelui României din 2005 prin care cerea alegeri anticipate pentru a scăpa de „soluția imorală PUR”¹, continuând cu momentul crizei din 2007 când Președintele a fost suspendat de Parlament și culminând cu momentul în care Guvernul a fost demis prin moțiune de cenzură de către Parlament la 13 octombrie 2009, pozițiile celor două autorități alese direct de către cetățeni au devenit ireconciliabile². Mai lipsește din această panoplie a crizelor instituționale dizolvarea Parlamentului prin decret prezidențial, în conformitate cu articolul 89 din Constituția republicată, posibilitate care deja a fost anunțată public³.

În acest context politic, orice dezbateră despre structura Parlamentului este supusă jocului politic de interese personale și de partid.

1 Declarațiile Președintelui cu privire la necesitatea inițierii unor alegeri anticipate și declarațiile acuzatoare ale Președintelui cu privire la un partid parlamentar au constituit motiv de sesizare a Curții Constituționale pentru a soluționa un conflict juridic de natură constituțională între Președinte și Parlament. Curtea nu a reținut un conflict juridic de natură constituțională: „Curtea constată că opiniile, judecățile de valoare sau afirmațiile titularului unui mandat de demnitate publică – așa cum este Președintele României, autoritate publică unipersonală, ori cum este conducătorul unei autorități publice – referitoare la alte autorități publice nu constituie prin ele însele conflicte juridice între autorități publice. Părerile sau propunerile privind modul cum acționează ori ar trebui să acționeze o anumită autoritate publică sau structurile acesteia, chiar critice fiind, nu declanșează blocaje instituționale, dacă nu sunt urmate de acțiuni sau inacțiuni de natură să împiedice îndeplinirea atribuțiilor constituționale ale acelor autorități publice. Asemenea păreri ori propuneri rămân în cadrul limitelor libertății de exprimare a opiniilor politice, cu îngrădirile prevăzute de art.30 alin.(6) și (7) din Constituție” (Decizia nr. 53/28.01.2008)

2 De altfel, în urma demiterii Guvernului prin moțiunea de cenzură s-a format o nouă majoritate politică în Parlament, majoritate care a propus Președintelui României desemnarea unui candidat la funcția de prim-ministru. Președintele în funcție a utilizat prerogativele sale prevăzute în art. 103 din Constituție și a desemnat o altă persoană drept candidat la funcția de prim-ministru, persoană neagreată de noua majoritate din Parlament. Situația este foarte delicată, cu atât mai mult cu cât este o chestiune de natură politică esențială pentru buna guvernare și pentru stabilitatea guvernamentală. Strict din punct de vedere constituțional, Președintele României a acționat în logica normativă a dispozițiilor constituționale, dar tocmai aceste dispoziții constituționale sunt cauza apariției și prelungirii acestui conflict dintre autoritățile reprezentative ale cetățenilor. Semiprezidențialismul românesc, încercând să asigure un echilibru între executiv și legislativ, cuprinde un potențial de conflict care poate conduce la poziții ireconciliabile și la probabilitatea inițierii unor proceduri excepționale: dizolvarea Parlamentului, suspendarea Președintelui, ambele proceduri semnificând întoarcerea la electorat, fără eliminarea potențialului de conflict.

3 M.M., R.P., „Traian Basescu: Voi dizolva Parlamentul pe 7 decembrie dacă nu votează pînă atunci un premier”, *HotNews.ro*, 16.10.2009, material disponibil pe <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-6293681-traian-basescu-voi-dizolva-parlamentul-7-decembrie-daca-nu-voteaza-pina-atunci-premier.htm>, accesat la 31.10.2009.

IV.4. Soluții posibile pentru modificarea structurii Parlamentului României

Soluțiile de îmbunătățire a structurii Parlamentului au vizat fie desființarea unei camere și adoptarea structurii unicamerale, fie renunțarea la bicameralismul integral sau perfect, prin realizarea unor diferențieri funcționale între cele două Camere ale Parlamentului¹.

Modificările aduse sistemului bicameral prin Constituția revizuită în 2003 nu au schimbat practic tipul de bicameralism stabilit în 1991. Au fost enunțate nenumărate critici cu privire la aceste modificări (vezi *supra* III.2). Din punctul de vedere strict al tipologiilor utilizate, bicameralismul în România este integral, perfect, puternic, simetric și congruent. A fost și a rămas cea mai proastă opțiune posibilă în acest moment².

Aceasta nu înseamnă în mod automat renunțarea la bicameralism în favoarea unicameralismului, chiar dacă numeroși politicieni, jurnaliști, membri ai societății civile, precum și teoreticieni ai dreptului și științei politice au exprimat opinii potrivit cărora România ar trebui să renunțe la bicameralism în favoarea unicameralismului.

În plus, considerăm că, într-o societate ca a noastră, divizarea puterii este soluția pentru un just și eficient echilibru al puterilor, atât timp cât practica politică ne-a dovedit din plin că raporturile informale de putere dintre instituțiile fundamentale nu reflectă întotdeauna raporturile formale constituționale dintre acestea. Astfel, o modificare Constituției României trebuie făcută în scopul împărțirii puterii între instituții și în cadrul lor, nu al concentrării puterii.

Problema nu este sistemul bicameral, ci tipul de bicameralism ales. Trei elemente esențiale ar trebui luate în calcul în eventualitatea unei modificări a structurii Parlamentului:

- a. Senatul să reprezinte colectivitățile locale, nu aceeași populație (renunțarea la dubla reprezentare inutilă).
- b. Camera Deputaților să aibă prioritate în fața Senatului în ceea ce privește adoptarea legislației (renunțarea la împărțirea „negociată” a materiilor legislative între Camera Deputaților și Senat).
- c. Un sistem de vot și o durată a mandatului diferite pentru senatori și deputați.

Scopul final ar fi transformarea bicameralismului românesc redundant, simetric și congruent într-un bicameralism eficient, asimetric și incongruent, în care a doua Cameră să aibă în mod real un rol ponderator, de reflecție.

Un asemenea bicameralism ar fi eficient din cel puțin două motive:

- a. ar elimina posibilitatea ca Parlamentul să fie supus executivului, un risc real în condițiile în care organul legislativ ar fi unicameral și
- b. ar elimina paralelismele și egalitatea de putere rigid împărțită în interiorul Parlamentului. Activitatea Parlamentului s-ar redefini de așa natură încât să îndeplinească în mod real rolul pe care Constituția și regimul democratic i l-au acordat: organ reprezentativ suprem al poporului român și unică autoritate legiuitoare a țării.

¹ În „Raportul Comisiei Prezidențiale de Analiză a Regimului politic și Constituțional din România – Pentru consolidarea statului de drept” se indică trei tipuri de soluții: 1. Soluția unicamerală; 2. Soluția individualizării Senatului prin modificarea modului de recrutare a membrilor și 3. Soluția individualizării Senatului prin adoptarea unui bicameralism inegalitar sau asimetric – pp. 43-44.

² De altfel, Sartori califică bicameralismul perfect drept cea mai proastă combinație posibilă. Autorul arată că „dacă aceste două Camere sunt prea similare, dacă sunt asemănătoare, ele facilitează guvernabilitatea, dar nu duc la bun sfârșit nici o funcție semnificativă de control; și, pe de altă parte, că dacă sunt diversificate asigură un mai mare control, dar anunță impasul și paralizia”. Sartori, *Ingineria*, 255.

Anexa 1 - tabel statele membre UE

Statul		Forma de guvernământ	Modalitate de alegere a președintelui sau statutul monarhiei	Durata mandatului șefului de stat	Forumul legislativ	Forma de guvernare
1	Marea Britanie	Monarhie constituțională	Dinastie ereditară	Nelimitată	Bicameralism	Parlamentarism
2	Suedia	Monarhie constituțională	Dinastie ereditară	Nelimitată	Unicameralism	Parlamentarism
3	Olanda	Monarhie constituțională	Dinastie ereditară	Nelimitată	Bicameralism	Parlamentarism
4	Spania	Monarhie constituțională	Dinastie ereditară	Nelimitată	Bicameralism	Parlamentarism
5	Belgia	Monarhie constituțională	Dinastie ereditară	Nelimitată	Bicameralism	Parlamentarism
6	Danemarca	Monarhie constituțională	Dinastie ereditară	Nelimitată	Unicameralism	Parlamentarism
7	Luxemburg	Mare Ducat	Dinastie ereditară	Nelimitată	Unicameralism	Parlamentarism
8	Malta	Republică	Vot indirect	5 ani	Unicameralism	Parlamentarism
9	Fransa	Republică	Vot popular	5 ani	Bicameralism	Semiprezidențialism ¹
10	Irlanda	Republică	Vot popular	7 ani	Bicameralism	Semiprezidențialism
11	Finlanda	Republică	Vot popular	6 ani	Unicameralism	Semiprezidențialism
12	Portugalia	Republică	Vot popular	5 ani	Unicameralism	Semiprezidențialism
13	Austria	Republică	Vot popular	6 ani	Bicameralism	Semiprezidențialism
14	Slovenia	Republică	Vot popular	5 ani	Unicameralism	Semiprezidențialism
15	Ungaria	Republică	Vot indirect	5 ani	Unicameralism	Parlamentarism
16	Italia	Republică	Vot indirect	7 ani	Bicameralism	Parlamentarism
17	Germania	Republică	Vot indirect	5 ani	Bicameralism	Parlamentarism
18	Cehia	Republică	Vot indirect	5 ani	Bicameralism	Parlamentarism
19	Estonia	Republică	Vot indirect	5 ani	Unicameralism	Parlamentarism
20	Polonia	Republică	Vot direct	5 ani	Bicameralism	Semiprezidențialism
21	Slovacia	Republică	Vot direct	5 ani	Unicameralism	Semiprezidențialism
22	Bulgaria	Republică	Vot direct	5 ani	Unicameralism	Semiprezidențialism

¹ Am considerat semiprezidențiale statele în care șeful statului este ales direct de către cetățeni prin vot popular, iar Guvernul este responsabil politic în fața Parlamentului.

Modelul parlamentar românesc

■ ALEXANDRU RADU

This paper aims to outline the Romanian post communist parliamentary model. With two chambers that are elected through the same process (complex PR election), the Romanian parliament has all the characteristics of a bicameral, symmetrical model you would expect in a consensual democracy. Also, proportional elections have secured the rules of fabricated majority (that is not always according to electoral logic) and of the coalition government. On the other hand, although declining, the degree of parliamentary disproportion is still at considerably high levels. Despite its constitutional position, the Romanian parliament exercises its powers in a rationalized manner, the source of which is the hegemonic role of political parties.

Keywords:

cvasi-balanced and minoritarian parliament; symmetrical and congruent bicameral parliament; parliamentary disproportion; „rationalized” powers; hegemonic political parties

Organul reprezentativ suprem al poporului român și unica autoritate legiuitoare a țării, așa definește Constituția României rolul instituției parlamentare¹. O formulă juridică neîntâlnită în Franța, modelul nostru politic, sau în Italia, cu care ne asemănăm în funcționare, ori în Germania, de care ne despart multe din punct de vedere politic, dar pe care „părinții constituției” României postcomuniste au găsit de cuvință să o înscrie pe frontispiciul instituției parlamentare. Justificată mai degrabă de trecutul nostru politic decât de sincronismul european, o astfel de formulă vine să marcheze, în drept, importanța parlamentului ca instituție fundamentală a democrației. Iată, însă, că după aproape două decenii de regim parlamentar în acest fel definit, parlamentul României pare să traverseze o puternică criză. Instituția parlamentară este supusă nu numai criticilor venite dinspre societatea civilă, ci, oarecum surprinzător, celor venite dinspre clasa politică. Iar dacă soluția politică ce pare a se decanta este cea a unei revoluții instituționale, atunci momentul este cu atât mai nimerit pentru a contura un model al parlamentului românesc postcomunist. În total, începând cu 1990, românii și-au ales reprezentanții parlamentari de șase ori. Altfel spus, în România

1 Art. 61, alin. (1), „Constituția României 2003”, *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 767 (31 octombrie 2003).

postcomunistă au funcționat șase legislaturi parlamentare alese, incluzând-o și pe cea aflată în curs. Cel de al doilea parlament în ordine istorică, ales în urma scrutinului din 1992, a fost primul în ordine constituțională. Momentul a marcat însă și o schimbare fundamentală în ceea ce privește structura parlamentului. După cum, alegerea celui de al treilea parlament a avut o însemnătate politică deosebită, prin realizarea primei alternanțe la putere de după 1989. În fine, alegerile parlamentare din 2008 au fost primele separate de alegerile prezidențiale.

În urma scrutinului din 20 mai 1990¹, în parlamentul României au fost reprezentate, în total, 28 de actori politici. Dintre cele 27 de formațiuni politice prezente în prima sa cameră, numită atunci Adunarea Deputaților, 22 au fost reprezentate, fiecare, de mai puțin de 10 parlamentari², două au primit câte 12 locuri, altele două și-au adjudecat câte 29 de mandate, pentru ca o singură formațiune să dețină 262 de locuri parlamentare, din totalul de 396. În Senat, în principal datorită magnitudinii medii mai mici a circumscripției senatoriale și, ca atare, a valorii mai ridicate a pragului electoral implicit, au obținut mandate 8 actori politici, din care 6 cu mai puțin de 10 mandate fiecare (un independent, trei partide cu câte 1 loc, un partid cu 2 mandate și un altul cu 9), unul cu 12 mandate și ultimul cu 91 de mandate, din totalul de 119 senatori. În ceea ce privește titularii mandatelor, pe primele trei poziții s-au situat, în ordinea descrescătoare a voturilor și a mandatelor: FSN, UDMR și PNL, celelalte locuri fiind ocupate de actori politici care, cu excepția formațiunilor minorităților naționale, nu mai activează în prezent pe prima scenă politică sau pur și simplu nu mai există. FSN deținea însă o majoritate parlamentară excepțională, de 64,41% în Adunare și 76,47% în Senat, la o distanță de 60 de puncte procentuale, respectiv 66 procente față de formațiunea clasată pe locul secund. Așadar, primul parlament s-a caracterizat printr-o componență numerică sporită, fără a fi însă o caracteristică nepereche în lumea estică postcomunistă. Pe de altă parte, structura sa a fost una profund dezechilibrată, o situație atipică pentru un parlament ales în condiții democratice. Consecința guvernamentală a acestei organizări parlamentare a reprezentat-o constituirea, pe 28 iunie, a guvernului monocolor majoritar condus de Petre Roman, liderul oficial al FSN. Guvernul Roman a fost investit de parlament cu 330 de voturi pentru și 11 împotrivă. Totuși, 15 luni mai târziu, în condiții sociale și politice tensionate, experiența românească a cabinetului monocolor majoritar s-a încheiat, guvernul Roman fiind înlocuit cu guvernul condus de Theodor Stolojan, format din reprezentanții FSN, alături de cei ai PNL, MER și PDAR.

Următorul parlament, cel ales pe 27 septembrie 1992, s-a constituit în condiții juridice și politice schimbate. Pe de-o parte, sistemul de partide a suferit mutații importante datorate, în principal, constituirii Convenției Democratice, în septembrie 1991, și scindării Frontului Salvării Naționale, în martie 1992. Pe de altă parte, legea electorală, elaborată după adoptarea Constituției, impunea, în premieră, un prag electoral, în valoare de 3% din voturile valabil exprimate, gândit ca un factor de diminuare a fragmentării parlamentare. Totodată, modificarea normei de reprezentare parlamentară a condus la redimensionarea camerelor, prin reducerea locurilor în prima (de la 396 la 328) și creșterea locurilor în cea de-a doua (de la 119 la 143), în total, mandatele parlamentare reducându-se cu 8,5%, ajungând la 471. În fine, legea electorală a prevăzut o reprezentare specială, de un mandat de deputat pentru fiecare din organizațiile minorităților naționale recunoscute oficial care nu depășeau pragul electoral³. În Camera Deputaților au obținut mandate 7 partide politice,

1 Alegerile au fost organizate în baza *Decretului-lege nr. 92* (14 martie 1990), care a cuprins și o serie de reglementări cu caracter constituțional.

2 Distribuția acestora era: 16 formațiuni politice cu câte 1 loc, 2 cu câte 2 locuri, una cu 5 și alta cu 8 locuri, alte 2 cu câte 9 locuri.

3 La aceste alegeri, locurile speciale pentru organizațiile minorităților naționale au fost în număr de 13.

reprezentate, de astă dată, mult mai echilibrat, între 34,31% (117 mandate) și 3,81% (13 mandate), cu o diferență de 10 procente între primul și al doilea partid. În Senat situația a fost similară – 34,26% (49 mandate) primul partid, 23,77% (34 mandate) al doilea partid și 3,49% (5 mandate) ultimul –, cu precizarea că în această cameră numărul partidelor parlamentare a fost mai mare cu o unitate. În fapt însă, fărâmițarea parlamentară a avut un caracter mai accentuat ca urmare a desfacerii CDR în patru grupuri parlamentare în Cameră și în două în Senat. În lipsa unui partid majoritar absolut în mandate, majoritatea parlamentară s-a constituit prin asocierea mai multor partide, fără însă ca această asociere partidistă să fie regăsită și în coaliția guvernamentală. În fapt, în legislatura 1992-1996 a funcționat un guvern minoritar, format din reprezentanții FDSN¹, în principal, și ai PUNR, bazat pe sprijinul parlamentar conjunctural acordat de PRM, PSM și PDAR. Un asemenea echilibru parlamentar și guvernamental a fost consecința clivajului dintre FDSN (PDSR) și aliații săi, pe de-o parte, și CDR, acompaniată de FSN(PD) și UDMR, pe de altă parte. La instalarea sa în funcție, guvernul Văcăroiu, compus numai din membri FDSN (11) și independenți (10), a primit 260 de voturi pentru și 203 împotrivă. De-a lungul celor patru ani ai mandatului parlamentar, guvernul Văcăroiu a rezistat celor 4 moțiuni de cenzură depuse de Opoziție, dar a trecut și prin 7 remanieri care i-au modificat componența în proporție de peste 50%.

Cel de al treilea parlament, ales pe 3 noiembrie 1996, compus tot din 471 de parlamentari², a reprodus formatul anterior, cu o structură relativ echilibrată și minoritară, chiar dacă s-a înregistrat o ușoară ameliorare a reprezentării partidelor parlamentare în paralel cu reducerea la 6 a numărului acestora. Formațiunea politică clasată pe prima poziție a câștigat 35,57% din mandatele Camerei (122 deputați), respectiv 37,06% din cele ale Senatului (53 senatori), la o diferență de 9 puncte procentuale față de cea situată pe locul al doilea (91 mandate); ultimul partid și-a adju-decat circa 5% din mandate (18 din totalul celor 328 de locuri ale Camerei, respectiv 7 din cele 143 de mandate senatoriale). Totuși, ca și în legislatura anterioară, compoziția parlamentului a fost mai mozaicată ca urmare a desfacerii CDR în grupuri parlamentare distincte, două la Cameră și tot două la Senat, la care s-au adăugat cele două grupuri parlamentare ale USD din Cameră. Acum, însă, efectul a fost mai pregnant, ajungându-se în situația ca grupul parlamentar cel mai puternic al alianței victorioase să devină mai mic, la Senat, sau cel mult egal, la Cameră, față de cel al formațiunii clasată a doua. Structura minoritară a forului legislativ a condus la fabricarea majorității parlamentare prin coalizarea a trei actori electorali – CDR, USD și UDMR –, în baza reproducerii clivajului politic din legislatura anterioară, de astă dată însă, avându-și corespondentul în structura coaliției guvernamentale. Pe perioadele legislaturii au funcționat trei guverne, toate însă bazate pe aceeași majoritate parlamentară inițială și având aceeași compoziție politică, cu excepția faptului că cel de al treilea a fost condus de un premier independent: guvernul Ciorbea a fost investit, pe 11 decembrie 1996, cu votul a 316 parlamentari (152 voturi împotrivă), guvernul Vasile a primit la investitură, pe 15 aprilie 1998, 317 voturi pentru (124 împotrivă), iar guvernul Isărescu a fost investit, pe 21 decembrie 1999, cu 305 voturi pentru (35 împotrivă). În ansamblu, au fost depuse 3 moțiuni de cenzură la adresa guvernului, toate respinse de parlament, iar fiecare guvern a trecut prin cel puțin o remaniere.

În cel de al patrulea parlament, ales pe 26 noiembrie 2000, au obținut mandate 5 formațiuni politice, a căror distribuție a generat cel mai mare dezechilibru parlamentar de după 1990. Astfel, prima formațiune politică, în fapt, o alianță de

1 Oficial, FDSN s-a constituit, în 1992, ca dizidență a FSN, dar, în fapt, a reprezentat continuatorul politic al fostului Front, în frunte cu Ion Iliescu. În 1993, partidul și-a schimbat denumirea în PDSR, iar din 2001 a devenit PSD.

2 La care s-au adăugat cele 15 locuri ce au revenit organizațiilor minorităților naționale recunoscute oficial.

trei partide, și-a adjudecat 44,93% (155) din locurile de deputați și 46,43% (65) din mandatele senatoriale, în timp ce partidul clasat al doilea a câștigat numai 24,35% (84) din locurile Camerei, respectiv 26,43% (37) din cele ale Senatului. Celelalte trei partide politice parlamentare au deținut, fiecare, mai puțin de 10 procente din mandate, atât în Camera Deputaților, cât și în Senat¹. Din perspectivă politică, scrutinul a marcat revenirea la putere a actualului PSD (atunci numit PDSR), vârful de formă electorală pentru PRM, dar și sfârșitul politic al CDR. În condițiile electorale amintite, majoritatea parlamentară a fost fabricată prin asocierea UDMR, dar coaliția de guvernare s-a rezumat numai la reprezentanții ai celor trei partide ale alianței victorioase în alegeri. Pe 28 decembrie, parlamentul a investit guvernul premierului Adrian Năstase, liderul PDSR, cu 314 voturi pentru și 145 împotrivă. Fără ca împotriva să se fi fost depusă vreo moțiune de cenzură, guvernul a trecut prin patru remenieri, prima însemnând și restructurarea cabinetului de la 24 la 14 posturi.

În preambulul alegerii celui de al cincilea parlament, scena politică a cunoscut, din nou, o mutație importantă prin constituirea Alianței „Dreptate și Adevăr PNL-PD”, care probase deja, cu ocazia alegerilor locale din iunie 2004, capacitatea sa de reechilibrare a sistemului². Rezultat al scrutinului din 28 noiembrie 2004, parlamentul s-a caracterizat prin atenuarea puternică a dezechilibrului intern anterior, diferența dintre primele două formațiuni parlamentare reducându-se la 6 puncte procentuale. Formațiunea situată pe prima poziție, PSD+PUR, a adunat 39,76% (132) din mandatele Camerei Deputaților și 41,61% (57) din cele ale Senatului, celei de a doua, Alianța PNL-PD, revenindu-i 33,73% (112) din locurile deputaților, respectiv 35,77% (49) din locurile Senatului. Dar dacă numărul actorilor politici reprezentativi s-a redus formal la 4, desfacerea alianței electorale dintre PSD și PUR și separarea partidelor componente ale Alianței PNL-PD în două grupuri parlamentare în Camera Deputaților a făcut ca numărul actorilor parlamentari să îl depășească pe cel din legislatura anterioară. În urma negocierilor politice, cele mai complicate de până atunci, majoritatea parlamentară s-a constituit în jurul Alianței PNL-PD, cu aportul UDMR și PUR. Pe durata legislaturii au funcționat două guverne de coaliție, ambele conduse de liberalul Călin Popescu-Tăriceanu, cel dintâi suprapus peste majoritatea parlamentară postelectorală, iar celălalt compus numai din reprezentanții PNL și UDMR. Primul cabinet Tăriceanu a fost investit de parlament pe 28 decembrie 2008 cu 265 de voturi pentru și 200 împotrivă. Cel de al doilea a primit la investitură, pe 3 aprilie 2007, 302 voturi pentru și 27 împotrivă. Nici una din cele 3 moțiuni de cenzură la adresa premierului Tăriceanu nu a avut succes, dar guvernul a suferit dese schimbări, în mod deosebit în ultimii doi ani ai mandatului. Trebuie menționat și două premiere parlamentare: schimbarea președintelui Camerei Deputaților (martie 2006) și suspendarea președintelui României (aprilie-mai 2007).

În fine, alegerile parlamentare din 30 noiembrie 2008, desfășurate și ele într-un context modificat sub aspect juridic (înlocuirea votului plurinomial cu cel uninominal) și politic (desfacerea Alianței PNL-PD), au produs cel mai echilibrat parlament minoritar din întreaga perioadă postcomunistă. Totodată, alegerile au generat, în premieră absolută, diferențierea dintre câștigătorul în voturi (PSD+PC) și câștigătorul în mandate (PD-L). Nu în ultimul rând, trebuie să consemnăm reducerea reală la 4 a actorilor politici, în Cameră și Senat funcționând câte un singur grup parlamentar al fiecăruia dintre aceștia. Ca pondere a mandatelor deținute în Camera Deputaților, primele două partide au fost despărțite de numai 0,3 procente (PD-L – 34,43%, respectiv 115 mandate; PSD+PC – 34,13%, adică 114 mandate), pentru ca în Senat di-

¹ Începând cu scrutinul din 2000, numărul locurilor pentru organizațiile minorităților naționale a ajuns la 18.

² Pentru detalii, vezi Alexandru Radu, *Un experiment politic românesc: Alianța „Dreptate și Adevăr PNL-PD”* (Iași: Institutul European, 2009).

ferența să fie de 1,46% (PD-L – 37,23% și 51 mandate; PSD+PC – 35,77% și 49 mandate). Compusă din PD-L și PSD+PC, majoritatea parlamentară a atins o pondere similară celei din 1990, cu deosebirea că aceasta a fost fabricată nu de urne, ci postelectoral. Pe perioada acestei majorități au funcționat, practic, două guverne, diferite sub aspectul compoziției politice, ca și sub cel al duratei, dar conduse de același premier, liderul PD-L. Pe 13 octombrie 2009, pentru prima oară în istoria sa de aproape două decenii, parlamentul a aprobat o moțiune de cenzură la adresa guvernului. Cum în demiterea guvernului a cântărit foarte mult poziționarea partidelor din perspectiva campaniei pentru alegerile prezidențiale, se poate aprecia că măsura separării scrutinului parlamentar de cel prezidențial nu a produs efectul scontat.

Așadar, exceptând configurația sa atipică din 1990, parlamentul a tins să reproducă modelul cu structură minoritară, al cărui echilibru s-a îmbunătățit relativ constant, pe măsura schimbărilor intervenite mai ales în sistemul de partide. Totodată, modelul a inclus și formula majorităților parlamentare fabricate postelectoral, fără însă a genera regula congruenței acestora cu coalițiile guvernamentale. În principiu, putem afirma că un astfel de model a fost consecința sistemului electoral practicat pentru alegerea parlamentarilor.

Începând chiar cu anul 1990, deputații și senatorii sunt aleși printr-un mod de scrutin care aparține tipului reprezentării proporționale (RP), respectiv un scrutin proporțional complex¹. Teoretic și practic, un scrutin de tip RP este apreciat pentru justetea sa, adică pentru calitatea de a asigura o mai bună corespondență între dispersia voturilor și cea a mandatelor, un deziderat esențial pentru o societate ieșită din comunism. Așa se și explică de ce proporționalitatea electorală a devenit regula după care se compun parlamentele în noile democrații estice². În plan mai larg, se poate aprecia că „adoptarea RP a făcut parte dintr-un ansamblu de măsuri de democratizare a vieții politice”³. Totuși, sistemele electorale de acest tip sunt criticate pentru fragmentarea politică pe care o induc în adunările astfel alese, după cum pot fi deficitare chiar la capitolul proporționalității electorale. În plus, corelate cu alte elemente ale sistemului politic, pot favoriza o supraapreciere a rolului partidelor politice.

În timp, reglementarea alegerilor parlamentare din România a cunoscut o serie de modificări, dar regula proporționalității a fost păstrată. Am amintit deja că alegerile din 1990 s-au desfășurat în baza Decretului-lege nr. 94/1990. În articolul 4, se prevedea: „Reprezentarea populației de toate naționalitățile în Parlament se asigură pe baza sistemului de reprezentare proporțională a mandatelor rezultate în urma votării, în condițiile prezentului decret-lege.” Totodată, articolul 11 preciza: „Candidaturile pentru Parlament se propun pe liste de candidați care pot cuprinde cel mult numărul de deputați sau senatori ce trebuie aleși în fiecare circumscripție electorală.” În ce privește modul de repartizare a mandatelor, precizat în articolele 71 și 72, se institua o procedură în două trepte, cuprinzând etapa repartizării mandatelor la nivel de circumscripție electorală și etapa națională, a redistribuirii locurilor rămase neocupate în baza resturilor electorale însumate la nivel național. Nu exista cerința unui prag electoral. Pe scurt, scrutinul utilizat era de tip proporțional, cu liste de candidaturi (vot plurinominal), blocate (adică fără posibilitatea alegătorului de a schimba ordinea candidaturilor), mandatele fiind repartizate prin combinarea coeficientului electoral simplu cu metoda celor mai mari resturi.

1 Cf. Pierre Martin, *Sistemele electorale și modurile de scrutin*, traducere de Marta Nora Singer (București: Monitorul Oficial, 1999), p.83 și urm.

2 Dintre cele 10 țări estice membre ale UE, 8 își aleg parlamentele prin variante ale scrutinului RP (Bulgaria, Cehia, Estonia, Letonia, Polonia, România, Slovacia și Slovenia), iar celelate două utilizează scrutine mixte în care o parte a parlamentarilor, mai mare (în Lituania) sau mai mică (în Ungaria), este aleasă proporțional. Scrutinul de tip RP are o răspândire similară și în celelalte state estice.

3 Martin, *Sistemele*, 65.

Această formulă RP a fost preluată de noua codificare a alegerilor, Legea nr. 68/1992. După cum se menționa chiar în primul său articol: „Deputații și senatorii se aleg în circumscripții electorale pe bază de scrutin de listă și candidaturi independente, potrivit principiului reprezentării proporționale”. Pe de altă parte, principala noutate adusă de Legea nr. 68/1992 a constituit-o utilizarea unui prag electoral de 3%, astfel că numai partidele care îl depășeau puteau primi mandate parlamentare. Pe baza acestei legi s-au desfășurat scrutinele parlamentare din 1992 și 1996.

În ajunul alegerilor parlamentare din 2004 a fost adoptată Legea nr. 373. Deși o construcție juridică nouă, legea nu a introdus un nou sistem electoral, ci doar modificări de natură tehnică. Astfel, conform prevederilor articolului 3, „Deputații și senatorii se aleg în circumscripții electorale pe bază de scrutin de listă, potrivit principiului reprezentării proporționale, precum și pe bază de candidaturi individuale”¹. Așadar, transformarea voturilor în mandate se face conform aceluiași sistem de reprezentare proporțională cu liste blocate, repartizarea mandatelor făcându-se tot în două etape: la nivelul fiecărei circumscripții electorale (cu metoda coeficientului electoral simplu) și la nivel de țară (cu ajutorul metodei d'Hondt). Se menține și regula pragului electoral legal, însă valoarea acestuia este ridicată la 5% din voturile valabil exprimate pe întreaga țară pentru partidele politice care participă în mod individual în alegeri, în cazul alianțelor politice și electorale pragul ajungând până la 10%. Trebuie totuși menționat că noua lege introduce și o schimbare instituțională în sistemul electoral, prin apariția Autorității Electorale Permanente, al cărui rol este de a asigura aplicarea unitară a dispozițiile legale din domeniu.

După alegerile din 2004, reforma electorală a devenit o temă predilectă a discursului politic reformator. Mai mult, pe 25 noiembrie 2007, cetățenii au fost chemați să se pronunțe prin vot dacă sunt de acord cu alegerea parlamentarilor prin scrutin majoritar absolut uninominal². Rezultatul diverselor propuneri de reformare a sistemul electoral s-a concretizat în adoptarea Legii nr. 35/2008, considerată de susținătorii ei drept legea „votului uninominal”. Conform articolului 5, aliniatul 1, al noii legi, „Deputații și senatorii se aleg în colegii uninominale constituite potrivit prevederilor art. 11, prin scrutin uninominal, potrivit principiului reprezentării proporționale”. Colegiile uninominale sunt trasate prin împărțirea circumscripțiilor electorale (al căror număr a crescut cu o unitate, la 43, prin adăugarea circumscripției pentru românii cu domiciliul în străinătate) în unități relativ egale ca populație³ cu câte un singur mandat, separat pentru Camera Deputaților și Senat. Ca atare, candidaturile depuse de partide sunt individuale. În ce privește transformarea voturilor în mandate, legea vorbește despre aplicarea aceluiași principiu al reprezentării proporționale, stabilind aceleași două etape de repartizare a mandatelor – la nivel de circumscripție electorală (cu metoda coeficientului electoral simplu) și la nivel național (cu metoda d'Hondt) – ca și până în 2008. Excepția o reprezintă cazul în care un candidat obține majoritatea absolută a voturilor la nivelul colegiului uninominal în care a candidat. Totuși, mandatele câștigate majoritar de reprezentanții unui partid se deduc din cele acordate partidului respectiv conform proporționalității electorale. Aceasta este cheia „misterului” care a făcut ca, în unele cazuri, mandatul să nu fie acordat candidatului plasat pe prima poziție (fără ca aceasta să însemne majoritatea absolută a voturilor) în colegiul respectiv. În ceea ce privește pragul electoral, acesta se menține la nivelul de 5%, dar este dublat de un prag al-

1 Comparativ cu legea anterioară, se poate remarca o îmbunătățire a definiției, însă în continuare procedura de vot (votul pe liste) este menționată înaintea regulii de repartizare a mandatelor (reprezentarea proporțională), cea care definește un tip de scrutin.

2 Ca urmare a prezenței la vot insuficiente, referendumul convocat de Președinte a fost invalidat.

3 Totuși, la scrutinul din 2008 această cerință nu a fost respectată, diferențele demografice dintre colegii fiind, în unele cazuri, foarte mari, cu consecința directă a inegalității de reprezentare.

ternativ. Astfel, un partid intră în procesul de atribuire a mandatelor dacă obține cel puțin 5% din voturile valabil exprimate la nivel național sau dacă, în 6 colegii uninominale pentru Camera Deputaților și în 3 pentru Senat (condiție cumulativă) candidații săi se situează pe primul loc. Deși pare favorabil partidelor mici care pot atrage și arunca în confruntarea electorală notabilități, pragul alternativ oferă false speranțe. El avantajează doar acele formațiuni ale căror voturi sunt suficient de bine concentrate geografic pentru a le asigura succesul cumulat în 6 colegii pentru Camera și 3 pentru Senat. Și ca efecte în ceea ce privește componența forului legislativ și raporturile de forțe din Parlament, lucrurile rămân neschimbate. Altfel spus, nu s-a optat pentru un sistem care să fabrice o majoritate la urne. În fine, numărul de deputați și de senatori aleși rămâne practic neschimbat. Așadar, Legea nr. 35/2008 menține modul de scrutin de tip RP, inclusiv metodele proporționale utilizate anterior, pe care însă îl asociază cu exercitarea votului în unități electorale uninominale.

Rezumând, pentru alegerea parlamentarilor s-au utilizat varietăți ale sistemelor proporționale complexe, diferențiate prin tipul de vot asociat (vot plurinomial până în 2004 și vot uninominal în 2008), nivelul pragului electoral legal (0% în 1990, 3% în 1992 și 1996, 5% în 2000, 2004 și 2008) sau prin metoda utilizată pentru distribuirea mandatelor la nivel național (inițial o metodă prin coeficient, ulterior o metodă prin divizori).

Aminteam mai sus că opțiunea pentru un sistem electoral de tip RP este motivată de calitatea sa de a fi just. Să vedem în ce măsură parlamentele alese până acum au asigurat o bună justete electorală, urmărind evoluția a patru parametri: prima electorală acordată primului partid¹, ponderea voturilor neutilizate², pragul electoral efectiv³ și, sinteza acestora, disproporția parlamentară (indicele G)⁴, ale căror valori sunt redate în tabelul de mai jos.

	Prima electorală		Voturi neutilizate		Pragul efectiv		G	
	CD	S	CD	S	CD	S	CD	S
1990	0,10%	9,45%	4,55%	7,43%	5,30%	17,67%	1,11%	7,33%
1992	6,59%	5,97%	18,53%	15,10%	6,40%	14,71%	5,83%	5,34%
1996	5,40%	6,36%	19,73%	17,48%	6,40%	14,71%	6,34%	6,42%
2000	8,32%	9,34%	20,62%	19,94%	6,42%	15,02%	7,11%	7,92%
2004	3,15%	4,48%	10,80%	11,24%	6,68%	15,34%	3,02%	4,48%
2008	1,03%	1,61%	6,25%	7,14%	6,80%	15,77%	1,78%	3,08%
Media	4,10%	6,20%	13,41%	13,06%	6,33%	15,54%	4,20%	5,76%

Ca dinamică, se remarcă existența a două intervale diferite: primul, până în 2000, momentul maxim al disproporționalității parlamentare, pe durata căruia valorile indicatorilor au fluctuat; cel de al doilea, al ultimelor două alegeri, caracterizat prin ameliorarea parametrilor sistemului, cu excepția pragului efectiv. Comparativ cu celelalte state din Uniunea Europeană, România înregistrează o valoare medie a disproporționalității parlamentare – 4,98% – care o situează înaintea Greciei, Spaniei, Marii Britanii și Franței, dar și a Bulgariei, Cehiei, Poloniei, Lituaniei și Ungariei. E drept, cu această performanță România rămâne în continuare în zona statelor în care disproporționalitatea parlamentelor alese proporțional este ridicată.

1 Calculată ca diferență dintre ponderea în voturi și ponderea în mandate pentru partidul respectiv.

2 Totalul voturilor valabil exprimate netransformate în mandate.

3 Calculat după formula propusă de Taagepera și Shugart: $P=50\%/M$, cf. A. Lijphart, *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-seven Democracies, 1945-1990* (Oxford University Press, 1994), p. 27.

4 Conform formulei $G = \sqrt{1/2 \sum (v_i - l_i)^2}$.

Dar capacitatea parlamentului de a asigura o bună reprezentare a cetățenilor votanți a fost discutată, e drept, mai rar, și în legătură cu mărimea adunării alese. Să revedem, mai întâi, dinamica numărului de parlamentari¹:

	Număr parlamentari		
	CD	S	P
1990	396	119	515
1992	328	143	471
1996	328	143	471
2000	327	140	467
2004	314	137	451
2008 ²	316	137	453

Remarcând reducerea numărului de parlamentari cu 62 (12%) în 2008 față de 1990, precizăm că dimensiunile Camerei și Senatului sunt stabilite prin legea alegerilor, în baza normei de reprezentare, adică în raport cu mărimea populației. Fără a putea vorbi de existența unei legi universale în acest sens, în literatura de specialitate se consideră că o aproximare rezonabilă a acestei relații este dată de regula rădăcinii cubice, conform căreia numărul mandatelor parlamentare (din prima cameră) tînsă să se apropie de rădăcina cubică a populației³. Din această perspectivă, dimensiunile Camerei Deputaților ar corespunde unei populații mai mari, de peste 30 de milioane, și, pe cale de consecință, reducerea numărului parlamentarilor ar fi justificată. Trebuie însă să reținem că regula amintită este importantă pentru că ne semnalează limita sub care disproporționalitatea parlamentelor tinde să crească semnificativ. De altfel, acesta este și motivul pentru care, în practică, legislativele, chiar și cele din țări cu populație redusă, tind să aibă un număr sporit de locuri. Ca atare, am putea aprecia că o reducere drastică a dimensiunii parlamentului ar avea potențialul efect al sporirii disproporționalității de reprezentare, și așa considerat a fi situată la un nivel prea mare⁴.

Am văzut că, dincolo de dimensiunile lor diferite, legea electorală nu distinge între Camera Deputaților și Senat sub aspectul modului în care sunt compuse. Cu alte cuvinte, camerele sunt alese la fel și, ca atare, au aceeași legitimitate democratică. Totodată, egalitatea dintre camere se menține și dacă le privim prin prisma puterilor date de legea fundamentală. Astfel, referindu-ne la cea mai importantă funcție a parlamentului, cea legislativă, constituția nu acordă puteri sporite uneia sau alteia dintre camere și nici nu rezervă domenii speciale de acțiune pentru una dintre ele. În ciuda a ceea ce se spune în mod popular și, uneori, chiar în medii academice, revizuirea constituțională din 2003 nu a schimbat acest statut al camerelor. Prin introducerea noțiunilor de *primă cameră sesizată* și *cameră decizională*, care definesc rolurile pe care le joacă atât Camera Deputaților cât și Senatul⁵, nu s-a realizat decât o departajare administrativă a lor, camerele parlamentare prezervându-și egalitatea în procesul legislativ. În fapt, egalitatea camerelor a fost întărită în

1 Fără a adăuna și locurile speciale pentru minoritățile naționale din Camera Deputaților. Dinamica acestora a fost următoarea: 1990 – 0 locuri; 1992 – 13 locuri; 1996 – 15 locuri; începând cu 2000 – 18 locuri.

2 În acord cu norma de reprezentare prevăzută de lege, numărul de deputați a fost stabilit la 315, dar, ca urmare a aplicării prevederilor noii legi electorale, au fost aleși 316 deputați

3 Cf. Arend Lijphart *Modele ale democrației. Forme de guvernare în treizeci și șase de țări*, traducere de Cătălin Constantinescu (Iași: Polirom, 2000), 151.

4 Vezi Daniel Barbu, *Republica absentă* (București: Nemira, 2005) sau Cristian Preda (2005), *Partide și alegeri* (București: Nemira, 2005). Cei doi autori vizează însă valoarea relativ scăzută a magnitudinii circumscripției electorale.

5 Cf. Art. 75, „Constituția României 2003”, *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 767 (31 octombrie 2003).

urma revizuirii constituționale, prin eliminarea votului din plenul camerelor reunite ca etapă finală a procesului legislativ, care, în baza dimensiunii sale superioare, avantaja Camera Deputaților. Pe de altă parte, camerele sunt egale și sub aspectul reprezentării, ambele fiind gândite a asigura reprezentarea întregii națiuni. Singura diferență de reprezentare dintre camere provine din existența unui număr de deputați ai organizațiilor minorităților naționale, aleși și ei direct, deși în condiții speciale, dar această diferență nu le afectează egalitatea în mod decisiv. Așadar, prin Constituție s-a statuat o egalitate cvasi-perfectă între cele două camere sub aspectul alegerii (legitimității) și al atribuțiilor, pe de-o parte, și al reprezentării, pe de altă parte, care încadrează bicameralismul românesc în categoria celui simetric și congruent. Parlamentul românesc se alătură astfel celor din Belgia, Italia, Japonia sau Olanda. Amintind că structurile parlamentare cu camere simetrice și congruente, ca și cele asimetrice și incongruente, descriu un bicameralism mediu din perspectiva gradului de divizare a puterii legislative¹, vom putea concluziona că, alături de alte argumente, tipul bicameralismului românesc punctează în favoarea unei forme a democrației consensuale în România.

Ales prin scrutin de tip RP și cu o structură bicamerală simetrică și congruentă, parlamentul este, sub aspect funcțional, consecința normelor constituționale care-i reglementează activitatea, dar, cel puțin în aceeași măsură, a compoziției sale politice. Din această perspectivă, vom putea pune în evidență trei dintre caracteristicile principale ale parlamentului ca instituție politică în acțiune.

Pe de-o parte, faptul că nici una dintre cele șase alegeri ale deputaților și senatorilor nu s-a ținut înainte de termenul normal, ne arată că instituția parlamentară se bucură de o stabilitate excepțională. În principal, sursa acestei realități rezidă în prevederile articolului 89 din Constituție, cu privire la dizolvarea parlamentului. Atribuită formal șefului statului, această prerogativă prezidențială poate fi îndeplinită numai atunci când sunt îndeplinite o serie de condiții cumulative. Astfel, „După consultarea președinților celor două Camere și a liderilor grupurilor parlamentare, Președintele României poate să dizolve Parlamentul, dacă acesta nu a acordat votul de încredere pentru formarea Guvernului în termen de 60 de zile de la prima solicitare și numai după respingerea a cel puțin două solicitări de investitură”.² În fapt, aceste condiții sunt cele specifice unei crize politice grave, în care țara nu mai este guvernată. Iar într-o astfel de situație, soluția nu poate fi decât alegeri parlamentare anticipate. Așadar, impunând condiții speciale pentru dizolvarea parlamentului, legea fundamentală a restricționat drastic posibilitatea utilizării acestei proceduri ca instrument politic al declanșării alegerilor anticipate, cum, bunăoară, se întâmplă în Marea Britanie, unde partidul aflat la guvernare convoacă alegerile anticipate când apreciază că este momentul optim. Toate acestea fac ca, în România, dizolvarea Parlamentului să fi cvasi-imposibilă. Numai SUA depășește România, dar acolo președintele este și premier, iar separația puterilor în stat este totală, de altfel acesta fiind specificul regimului politic de tip prezidențial. Pe o scală a gradului de dificultate a dizolvării parlamentului, exceptând cazul SUA, cel mai aproape de situația constituțională a României se poate plasa Germania³, în timp ce Franța⁴ și Italia⁵ s-ar situa la polul opus.

¹ Vezi Lijphart, *Modele*, 189-200.

² Art. 89, alin. (1), „Constituția României 2003”, *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 767 (31 octombrie 2003).

³ *Legea fundamentală pentru Republica Federală Germania*, București, All, p. 66 – art. 68, alin. (1): „Dacă o propunere a Cancelarului Federal de a i se acorda încrederea nu a fost aprobată de Bundestag cu majoritatea membrilor săi, atunci Președintele Federal, la propunerea Cancelarului Federal, poate, în termen de douăzeci și una de zile, să dizolve Bundestagul.”

⁴ *Constituția Republicii Franceze*, București, All, p. 9 – art. 12: „Președintele Republicii poate, după consultarea Primului ministru și a președinților adunărilor, să declare dizolvarea Adunării Naționale.”

⁵ *Constituția Republicii Italiene*, București, All, p. 43 – art. 88: „În urma consultării președinților acestora, Președintele poate dizolva ambele Camere sau numai una din ele.”

Pe de altă parte, în timp ce beneficiază de stabilitate instituțională, parlamentul este afectat de o instabilitate cronică în ce privește compoziția internă. Astfel, privind ansamblul celor șase legislaturi, delimitarea dintre majoritatea și minoritatea parlamentare este mai degrabă indistinctă și fluctuantă, suficient de multe partide parlamentare neasumându-și declarat și consecvent unul sau altul din cele două roluri sau oscilând între poziția Puterii și cea a Opoziției. Istoria postcomunistă ne oferă numeroase exemple în acest sens, unul dintre cele mai reprezentative fiind cazul PUNR din perioada guvernului Văcăroiu (1992-1996), când, deși nu o recunoșteau public, reprezentanți ai săi dețineau portofolii ministeriale. Invers, în mandatul 1996-2000, PD, parte a coaliției guvernamentale, a jucat rolul unui veritabil partid de opoziție în raport cu principalul partid aflat atunci la guvernare, PNȚCD, determinând chiar schimbarea premierului. Nu în ultimul rând, după constituirea guvernului Tăriceanu II, în aprilie 2007, PSD, formal situat în opoziție față de partidele guvernamentale, PNL și UDMR, a acționat politic alături de acestea. Totodată, în condițiile în care normele interne dar mai ales cutumele parlamentare fac posibil ca parlamentarii care părăsesc partidul din partea căruia au concurat în alegeri să activeze în cadrul altui grup politic, chiar dacă cu statutul formal de independenți, mobilitatea în interiorul parlamentului a ajuns deseori la cote ridicate¹. Aici trebuie subliniat că trecerea la alegerea prin vot uninominal a parlamentarilor nu poate deveni o barieră în calea acestui fenomen, atâta vreme cât este folosit pentru justificarea ideii conform căreia parlamentarii sunt independenți de partidul aparținător. Luând forma unor adevărate migrații intra-parlamentare în anumite perioade, dar specifică oricărei legislaturi, mobilitatea parlamentarilor are efecte directe asupra compoziției politice a forului legislativ și, deci, asupra raporturilor sale cu puterea executivă. Totuși, putem adăuga că instabilitatea internă a parlamentului a jucat, uneori, rolul unei supape ce a permis dezamorsarea conflictelor politice, având un anumit rol reglator și în ceea ce privește configurația partidistă a sistemului politic, mai ales în perioada sa inițială.

Referindu-ne tot la compoziția politică a legislativului, vom aminti că ambele Camere sunt conduse de câte un Președinte (ales la începutul fiecărei legislaturi) provenind, de regulă, din rândurile partidului sau coaliției majoritare. Alături de Președinte, conducerea fiecărei Camere este asigurată de către un Birou permanent, a cărui componență reproduce în general structura politică a parlamentului. Deputații și senatorii se organizează în grupuri parlamentare pe criteriul politic, limita minimă fiind stabilită prin regulamentele interioare. Camerele își constituie comisii permanente, care pot fi diferite ca număr și titulatură în funcție de decizia fiecărei camere, și comisii de anchetă sau alte comisii speciale. Și acestea respectă componența politică a parlamentului. Ca atare, se poate afirma că regula algoritmului politic este primordială în organizarea activității forului legislativ, ea reproducându-se și în cazurile acelor instituții care sunt constituite prin decizia parlamentului (de exemplu, Consiliul de administrație al Televiziunii publice, al Radiodifuziunii, conducerea Curții de Conturi etc.).

În fine, să zăbovim și asupra poziției parlamentului în ansamblul sistemului politic, în mod deosebit în raport cu guvernul. Știm că, în conformitate cu textul constituțional, parlamentul este unica autoritate legiuitoare, după cum guvernul este responsabil în fața parlamentului. Totuși, practica politică este diferită. Mai întâi, fără a fi în posesia unei statistici riguroase pentru întreaga perioadă postcomunistă, există puternice argumente pentru a aprecia că în materie legislativă parlamentul a jucat, deseori, un rol minor în raport cu cel asumat de guvern. Nu am în vedere faptul că inițiativa legislativă aparține practic guvernului, de altfel un aspect al nor-

¹ Vezi, Alexandru Radu și Violeta Stoleru, „Mobilitatea parlamentară”, *Sfera politicii* 110-111 (2004).

malității funcționale a sistemelor de guvernare contemporane, ci chiar activitatea legislativă propriu-zisă a cabinetului. Constituțional, guvernul are capacitatea de a interveni în acest domeniu exclusiv al parlamentului, însă această capacitate este limitată, mai ales după revizuirea legii fundamentale în 2003. Concret, guvernul poate emite ordonanțe numai în baza unei legi speciale de abilitare adoptată de parlament care stabilește domeniile, exclusiv cele care fac obiectul legilor organice, și data până la care pot fi emise aceste acte normative. Cât privește ordonanțele de urgență, acestea au statut de instrumente legislative excepționale, putând fi adoptate numai în situații extraordinare și, cum spune constituția, cu obligația de a motiva urgența. Domeniul lor de aplicare este, de asemenea, strict reglementat constituțional¹. Cu toate acestea, atât înainte, cât și după 2003, guvernele, indiferent de culoarea și compoziția lor politică au abuzat de acest drept, transformând puterea executivă într-o adevărată putere legiuitoare. Astfel, o statistică din timpul legislaturii 1996-2000 arată dimensiunile impresionante ale acestei realități: în anul 1997 au fost adoptate 221 de legi, 70 de ordonanțe și 92 de ordonanțe de urgență, în 1998 numărul legilor a crescut la 261, cel al ordonanțelor aproape s-a dublat, ajungând la 131, iar cel al ordonanțelor de urgență a scăzut la 72, pentru ca în 1999 să fie adoptate mai puține legi – 210 – decât ordonanțe – 120 – și ordonanțe de urgență – 218 – la un loc; în fine, în 2000, numărul legilor adoptate a ajuns la 233, cel al ordonanțelor la 138, iar al ordonanțelor de urgență la cifra de 297². Dar nu numai numărul actelor normative emise de guvern este semnificativ în acest sens, ci și importanța acestora. Spre exemplu, modificarea, și încă substanțială, a Legii nr. 370/2004 pentru alegerile prezidențiale din 2009 s-a făcut prin OUG nr. 95 din 3 septembrie 2009. Mai mult, legea privind referendumul a fost modificată printr-o ordonanță de urgență emisă de un guvern interimar³.

Apoi, istoria guvernării postdecembriste ne oferă un alt argument puternic pentru a proba autonomia extinsă a guvernului în raport cu parlamentul. Știm că în cele șase legislaturi parlamentare, între 28 iunie 1990 și 13 octombrie 2009, au funcționat 11 cabinete: Roman, Stolojan, Văcăroiu, Ciorbea, Vasile, Isărescu, Năstase, Tăriceanu I, Tăriceanu II, Boc I și Boc II (interimar). Este remarcabil faptul că, deși au existat legislaturi în cadrul cărora au funcționat mai multe cabinete, nici unul dintre acestea nu a căzut prin procedura parlamentară a moțiunii de cenzură, cu excepția guvernului Boc II. Dar chiar și în acest caz, schimbarea operată la nivelul formulei guvernamentale a fost consecința directă a modificării raporturilor dintre partidele politice parlamentare, fără producerea unei veritabile răsturnări politice. Mai adăugăm și faptul că poziția premierului în cabinet, pe care o putem defini cu formula *primul între egali*⁴, mai ales în cadrul cabinetului de coaliție, formă dominantă în perioada postcomunistă, este dependentă într-o măsură însemnată de instituții exterioare parlamentului, unele fără suport constituțional, precum organismele de decizie ale coalițiilor ce reunesc partidele reprezentate în guvern.

Încercând a rezuma cele spuse până aici, vom reține, mai întâi, că, în baza utilizării aceluiași scrutin de tip RP pentru alegerea deputaților și a senatorilor, cât și a puterilor sale formale, parlamentul românesc are caracteristicile unui bicameralism simetric și congruent, ceea ce se traduce printr-o divizare moderată a puterii legislative, specifică unei democrații consensualiste. Din această perspectivă, o refor-

1 Vezi Art. 115, „Constituția României 2003”, *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 767 (31 octombrie 2003).

2 Cf. Dan Pavel, Iulia Huiu, „Nu putem reuși decât împreună”. *O istorie analitică a Convenției Democratice, 1989-2000* (Iași: Polirom, 2003), 384.

3 La data redactării acestui text, ordonanța de urgență respectivă fusese respinsă de Senat, urmând a fi dezbătută în Camera Deputaților care are rol decizional.

4 Conform tipologiei făcută de Giovanni Sartori, în Sartori, *Ingineria constituțională comparată*, traducere de Gheorghe Lencan Stoica și Gabriela Tănăsescu (București: Mediterana 2000, 2002).

mă parlamentară în sensul diferențierii puterii de reprezentare și menținerii simetriei camerelor ar asigura accentuarea caracterului consensual al politicii românești, în timp ce, invers, concentrarea puterii legislative într-un parlament unicameral sau divizarea ei slabă într-un bicameralism asimetric și congruent ar conduce, alături, bunăoară, de alegeri prin scrutin majoritar, către conturarea unei forme a democrației majoritariste. Apoi, avându-și o sursă principală tot în modul de scrutin practicat, nemodificat sub aspectul central al formulei electorale proporționale, parlamentul s-a caracterizat printr-o structură minoritară, cu consecința directă a majorităților parlamentare fabricate (post-electoral). Subliniem aici excepția majorității parlamentare atipice din 1990, ca și situația excepțională a majorității parlamentare din 2008 constituită în contradicție cu logica electorală. Totodată, echilibrul politic din parlament s-a ameliorat constant, și ca efect al pragului electoral, dar mai ales ca urmare a transformărilor petrecute în sistemul de partide. O tendință similară a înregistrat și disproportionalitatea parlamentară, deși media sa continuă să fie ridicată, în principal datorită pragul electoral efectiv. Pe de altă parte, în ciuda poziției formale a parlamentului în sistem și a stabilității sale instituționale, practica politică românească tinde către o „raționalizare” a puterilor parlamentului. Într-un fel, experiența românească o reia pe cea franceză a celei de a V-a Republici, unde principiul răspunderii politice a guvernului în fața parlamentului este organizat „de o manieră dificilă de a controla activitatea guvernamentală cotidiană și cvasiimposibil de a demite guvernul.”¹ Cu deosebirea esențială că sursa „raționalizării” puterilor parlamentului este, în Franța, chiar constituția, în timp ce în România este localizată la nivelul partidelor politice. În fapt, prin intermediul unor practici cutumiare precum cele ale algoritmului politic și organismelor partidiste extraconstituționale, partidele politice își asigură controlul asupra instituțiilor politice ale statului. Mai mult, puterea partidelor politice „nu se limitează doar la controlul (...) asupra executivului și legislativului, ci înseamnă în egală măsură și o colonizare a societății economice”², impunând în România un sistem politic de tip partidocratic. Cum însă „monopolul absolut al personalului resurselor și politicilor guvernamentale”³ este deținut nu de partidele politice propriu-zise, ci de părțile (grupările interne) care le compun, mai nimerită mi se pare a fi formula de sistem *partitocratic*. În aceste condiții, este aproape de la sine înțeles că instituția parlamentară traversează o criză funcțională, a cărei depășire ar presupune o rapidă reformă instituțională. În același timp însă, este dificil de operat o reformă având scopul de a reda parlamentului rolul definit de constituție atâta vreme cât sistemul politic românesc se individualizează prin poziția hegemonică a partidelor politice.

1 Dominique Rousseau, „Les regim politique de la France”, în G. Vrabie (coord.), *Les regimes politiques de la pays de I.U.E, et de la Roumanie* (București: Monitorul Oficial, 2002), 137.

2 Barbu, *Republica*, 154-155.

3 Barbu, *Republica*, 149.

Deconstrucția Parlamentului român

■ CRISTIAN NIȚOIU

The article seeks to deconstruct the discourses employed in the debate around the division of powers in the state in order to explain the common identity of Romanian Parliament. Moreover, by examining the way in which the shared views about the legislative power in Romania have been constructed, I will identify the underlying purpose of this debate and predict its outcome.

Keywords:

Deconstruction, democracy, Parliament

Discuția privind raportul puterilor în stat a acaparat în ultimii ani o mare parte din dezbaterile politice și poate într-o oarecare măsură și pe cea publică. Dubii serioase pot fi enunțate *vis a vis* de relevanța unor asemenea dezbateri pentru publicul larg, în contextul materializării efectelor nocive ale *crizei*, de mult preconizate de retorica oficială. Nu de puține ori însă, argumentele politicii s-au revendicat tocmai din necesitatea de a adresa plaja de neajunsuri populare cauzate de *criza economică*. Noua percepție astfel creată asupra raporturilor puterilor în stat a căpătat forma unei *profeții auto-împlinite*. Odată încetățenite retoricele care corelează ineficacitatea statului în fața dezastrelor macroeconomice cu nevoia de a re-șeza echilibrul constituțional, acestea se vor perpetua decretând raportul *defectuos* puterilor în stat drept inamicul suprem al bunăstării populare. Întreaga dezbateră poate fi structurată pe o asemenea logică. Articolul încearcă să identifice modul în care diferitele structuri logice exprimate pentru a legitima un punct sau altul de vedere în această dezbateră au influențat construcția percepției comune asupra puterii legislative. Plecând de la filosofia deconstructivistă dezvoltată de Jacques Derrida voi arată că poziția puterii legislative în România a fost și este perpetuu determinată de modul în care este prezentată discursiv și imaginată la nivel societal. Deconstrucția

unei noțiuni, perspective sau discurs înseamnă a arăta modurile în care ele subminează filosofia pe care o presupun, sau opozițiile ierarhice pe care se bazează, prin identificarea unor operații retorice care produc bazele presupuse ale argumentului.”¹

Deconstrucția puterii legislative este cea mai eficientă metodă pentru a identifica apariția și necesitatea unor astfel de dezbateri și a modului în care aceasta a creat, la rândul său, percepțiile colective asupra Parlamentului. Răspunsurile la două întrebări reprezintă fundamentul imaginarului colectiv asupra puterii legislative în România: *Ce este Parlamentul?* și *Ce relevanță are Parlamentul pentru existența mea?* (Care este rolul Parlamentului?). Fiecare din argumentele dezvoltate în dezbateri adresează una sau ambele întrebări. Totuși, un asemenea proces are loc de la reorganizarea României pe baze democratice, și în genere o viziune superficială ar nega necesitatea unui demers deconstructiv. O perspectivă incompletă ar pierde din vedere *auto-inserarea* în dezbateri a unui factor cu valențe normative, cancelaria prezidențială drept reprezentant absolut al puterii executive. Noul actor transformă dezbateri politice într-o dihotomie ai cărei termeni se exclud reciproc.

S-ar putea afirma că prin această mișcare, raporturile discursive privind legislativul și executivul par se integra gândirii politice Occidentale. De aceea, ideile lui Jacques Derrida pot fi extrem de valoroase. În concepția lui Derrida, gândirea occidentală este structurată pe baza unor serii de dihotomii ca: scris/vorbire, absență/prezență.² Pe plan politic asemenea relații ar putea fi identificate între domestic/internațional sau executiv/legislativ. Reprezentând noțiuni categorice, ambii termeni ai dihotomiei se exclud reciproc. În relația directă preponderența unui termen determină restrângerea celuilalt. Dincolo de acestea, există o ierarhie în logica dihotomiei – unul din termeni este întotdeauna privilegiat în retorică celuilalt. Producția de cunoaștere este de cele mai multe ori îndreptată spre legitimarea unui astfel de status-quo. În procesul subiectiv dezvoltat mai sus sunt implicate discursiv toate instanțele individuale. Pe plan politic aceste concepte s-ar traduce prin privilegierea discursivă a unor anumite forme intrinseci diferitelor dihotomii. Cunoașterea obiectivă a tuturor actorilor politici – fie ei lideri, partide, sau mijloace de transmitere a mesajelor politice cât și ce cele care au ca obiect hermeneutica lor – tinde, mai mult sau mai puțin conștient, să favorizeze un anumit termen al dihotomiei. *Dacă într-adevăr raportul puterilor în stat poate fi privit prin prisma unei dihotomii, care termen va fi cel privilegiat, care încearcă să păstreze status-quo?* O logică a bunului simț ar percepe această dezbateri politică curentă din România drept una cu valențe normative, chiar emancipatorii, care are drept scop remodelarea actualului status-quo instituțional. O analiză mai profundă însă ne dezvăluie că, de fapt la nivelul imaginarului colectiv și al retoricii politice, status-quo-ul ce se vrea modificat nu a existat niciodată. Puterea legislativă nu a fost niciodată privilegiată discursiv executivului după instaurarea democrației în România. Cunoașterea despre Parlament a avut din totdeauna coordonate negative, aspect care, în cele din urmă, a perpetuat un asemenea mod de a gândi despre puterea legislativă din România. La fel ca în gândirea lui Michele Foucault³, cei care au posedat mijloacele de a crea și a răspândi cunoașterea sunt și actorii care au cea mai mare putere de a influența dezbateri dintre executiv și legislativ. Ei au fost cei care au modelat răspunsurile colective la cele două întrebări pe care le-am subliniat.

Deconstrucția nu poate apărea decât ca un aspect endogen al oricărui proces. A deconstrui „nu e o metodă sau oricare altă unealtă ce poate fi aplicată din exteri-

1 Jonathan, Culler, *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism* (Londra Routledge, 1981), 363.

2 Richard K. Ashley, „Living on Border Lines: Man, Poststructuralism and War”, în Games Der Derian și Michael J. Shapiro (Coordonatori), *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics* (Lexington, MA: Lexington Books, 1989), 135.

3 Michel Foucault, „Nietzsche, Genealogy, History”, în Paul Rabinow (Coordonator), *The Foucault Reader* (Londra: Penguin Books, 1984).

or... Deconstrucția este un fenomen intern.”¹ Contractiile ce alcătuiesc un text sunt create odată cu acesta, existând dinainte ca deconstrucția să aibă loc. Actul creator conține tot timpul și potențialitatea deconstrucției. Identificarea răspunsurilor colective la cele două întrebări ne poate așterne deznodământul dezbaterii politice, și chiar tipul de cunoaștere ce va fi produs după restructurarea dihotomiei executiv/legislativ. Un cititor atent al filosofiei deconstructiviste ar susține că opoziția Parlament/Președinție a fost de mult timp tranșată. Restructurarea dihotomiei a fost preconizată de modele colective, media și alte instituții sociale politice sau economice². În această ultimă categorie sunt cuprinse de la organizațiile asociative voluntare, partide politice, până la comunitățile epistemice. O remarcă trebuie totuși făcută pe seama aportului comunităților epistemice, și în special a sferei academice. Aceasta din urmă pare a avea o logică și o agendă proprie în cadrul dezbaterii care transcede politicul. Armate de comisii, comitete, rapoarte academice par a legitima un anumit proiect, care la rândul său privilegiază una dintre tabere. O asemenea observație este însă departe de avea un caracter normativ, pentru că dincolo de toate, orice teorie concepută pentru un scop și pentru cineva³. Nu ar fi deloc corect să-i încredințăm pentru un lucru pe care știința politică americană l-a practicat în toată perioada postbelică. Teoria a fost subordonată intereselor strategice ale SUA, în acest fel membrii comunității academice americane putându-se infiltra în structurile de conducere a statului⁴.

Ce este Parlamentul? În primul rând, o instituție politică. O instituție politică care este ineficientă, nu permite funcționarea statului, a economiei și în cele din urmă, o instituție politică care în actuala ei formă nu permite realizarea bunăstării populației (poate nici măcar a unui trai relativ decent). Este locus-ul activității politice și emblema democrației române. Această explicație din urmă este cu siguranță străină celor mai mulți dintre cetățenii României. În al doilea rând, Parlamentul a fost transformat într-o instituție socială, un loc de întâlnire al celor *șmecheri*; unde singura activitate legitimată de regulile sociale intrinseci instituției este *dormitul* acompaniat de *creșterea averii*. Pentru imaginarul colectiv este o sursă de cheltuieli nejustificată. Pentru cei ce înțeleg democrația, el este principala instituție politică și puterea sa reprezintă garanția funcționării sistemului.

Ce relevanță are Parlamentul pentru existența mea?/Care este rolul Parlamentului? În primul rând, Parlamentul oferă o platformă pentru interacțiunea dintre diferite grupuri de interese. În al doilea, rând el trebuie să controleze activitatea executivului și să reglementeze recrutarea executivului⁵. În al treilea rând, poate fi o piedică pentru funcționarea statului dacă nu exista o relativă armonie de interese (majoritate parlamentară). În actuala formulă, Parlamentul nu permite punerea în practică a proiectului politic al executivului. În ultimul rând, pentru imaginarul colectiv nu are nicio relevanță, existența lui este pusă la îndoială. *Nu face nimic altceva decât a fura de la stat.*

Răspunsurile de mai sus reliefează contextul pestrî în care s-au dezvoltat argumentele din dezbaterile privind raportul dintre puterea executivă și cea legislativă. De aici este clar că „România” privilegiază termenul „președinte” al dihotomiei. Majoritatea construcțiilor discursive au fost structurate pentru a legitima acest status-quo invizibil la prima vedere. Derrida a identificat puterea pe care o posedă ac-

1 Jacques Derrida, *Politics of Friendship* (Londra: Verso, 1997), 91.

2 Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulations* (New York: Semiotext, 1983), 11.

3 Robert Cox, „Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory,” *Millennium: Journal of International Studies*, 2(1981): 130.

4 Stanley Hoffman, „An American Social Science: International Relations,” *Daedalus*, 3(1977): 41-60.

5 Michael T. Rock, „Corruption and Democracy,” *DESA Working Paper*, 55(2007), http://www.un.org/esa/desa/papers/2007/wp55_2007.pdf, accesat la 18.10.2009.

torii ce produc cunoaștere în cadrul diferitelor dihotomii. El este faimos pentru ideea că „nu există nimic dincolo de text (nu există un text extern; il n’y a pas de hors-texte)”¹. Deși afirmația a dat naștere unor reacții de indignare în special din partea filologilor, ea păstrează însemnătate pentru gândirea politică. Prin text Derrida se referă la multitudinea de structuri reale, *economice, politice, transitorice, sau sociale*². În același mod pentru marea majoritate a românilor nu există altă realitate referitoare la Parlament decât cea oferită retorica prezentată în media. Privilegierea unui discurs ce pune pe seama puterii legislative eșecurile statului devine singura epistemologie validă și acceptată. Toți factorii discursivi fiind, în cele din urma, constrânși să perpetueze o altfel status-quo-ul dihotomiei.

Mediul academic a fost responsabil pentru identificarea modelelor pe baza cărora o posibilă transformare a raportului dintre legislativ și executiv ar putea avea loc. Comparația cu alte sisteme s-a dovedit a fi extrem de eficientă în legitimarea presupusei schimbări. Conform unei asemenea abordări, constituția României ar trebui revizuită în liniile constituțiilor democrațiilor consolidate, care deja și-au dovedit eficacitatea politică. Oricât de atrăgătoare ar părea la prima vedere, internalizarea unor astfel de modele fără a avea în vedere evoluția istorică și socială pe care o reflectă este o abordare falimentară. Cele mai dezvoltate constituții au beneficiat și de o tradiție democratică, atât la nivel politic, dar mai ales la nivel social, de câteva secole. De altfel, Gadamer și-a dezvoltat hermeneutica tocmai pe ideea existenței unor legături organice între cultura unei națiuni în diferite momente istorice³. Pentru el, gândirea germană de început de secol XXI este influențată și cuprinde gândirea germană de sec XV, XVII, etc. România, însă nu a cunoscut o asemenea continuitate. România a cunoscut comunismul. Restructurarea statului roman pe baze democratice a creat două falii generaționale. *Bunicii*, grupul de oameni poate cel mai activ din punct de vedere al participării politici, încă par a fi adânc înrădăcinați într-o filozofie ce glorifica muncitorul. *Părinții*, cei ce au determinat transformarea societății românești după 1989, par a-și fi pierdut orice urmă de încredere în idealurile care le-au alimentat rezistența împotriva regimului comunist. În practică, degradarea acestor valori s-a tradus prin distrugerea activismului politic și exilarea experienței comunismului. Pentru *tineri*, comunismul pare a nu fi existat; este o enigmă a cărei amintire, de cele mai multe ori romanțată, nu are forța de a transforma identități. Conștientizarea politicului ca o existență organică într-o societate democratică este așadar absentă la toate cele trei generații. Nu avem de-a face cu acea continuitate atât de mult specifică experienței Occidentale. Orice comparație cu constituțiile create în democrațiile veritabile nu are nici un fundament teoretic.

Nu putem înțelege procesul democratic dacă încercăm să impunem, să condamnăm raporturile dintre puterile statului la granițe imuabile. Orice sistem politic democratic este un proces în sine, care conține o dinamică internă proprie. A nega nevoia reformării unui sistem politic înseamnă a nu înțelege bazele practicii democratice. Deturnarea reformei sistemului pentru anumite scopuri și anumite persoane, fără a realiza nevoia istorică a unor asemenea transformări, niciodată nu va promova progresul democrației. În acest context, deconstrucția structurilor logice exprimate pentru a legitima remodelarea raportului dintre puterea legislativă și executivă, poate ajuta la interpretarea teleologică a demersului întreprins de sfera politică. Mai mult, o asemenea epistemologie poate aproxima viitoarele construcții colective imaginare *vis a vis* de Parlament.

1 Jacques Derrida, *Of Grammatology* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1998), 158.

2 Jacques Derrida, *Limited Inc* (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1988), 148.

3 Hans Georg Gadamer, *Truth and Method* (Londra: Crossroad, 1989), 248.

Evoluții în electoratul românesc: de la FSN la PSD și PD-L.

Cum a evoluat electoratul Frontului Salvării Naționale?

■ SORIN MITULESCU

The article is analysing the evolution of the electorate voting in its majority FSN in the 1990 elections.

The political force that has obtained the majority of the votes in 1990 has been splited in two wings from the next elections and in the following electoral confrontations had tried to keep its supporters and also to add some new groups of electors.

On 2008 there was three main political parties fighting on the stage and two of them were the successors of the ancient FSN.

These two parties together are covering the same part of the total votes (65%) as FSN used to do in 1990, but with some more heterogenous composition.

Comparatively to 1990 there are many social and political aspects changed but a lot of the old political and moral troubles of the Romanian society remain without any solutions and are representing barriers in the political development of the parties.

Keywords:

electorate, catch-all-party, exit poll, stratification, political evolution

Începuturile electoratului FSN: unitatea populară

Din punct de vedere politic, în ultimii ani de dinainte de '89 societatea românească era motivată de un singur țel: înlăturarea cuplului Ceaușescu și a acoliților săi de la conducere. Dacă rememorăm discuțiile politice informale din acea perioadă, acestea aveau ca maxim orizont schimbarea cuplului prezidențial și instaurarea unui comunism cu față umană, eventual pluralist și democratic, reintroducerea conducerii colective la nivelul politic de vârf. Evenimentele din decembrie '89 și continuarea lor în ianuarie au pus în evidență o unitate populară destul de solidă în fața amenințărilor vechiului regim dar și o amorțeală morală care s-a instalat destul de repede, specifică de altfel populațiilor din mai toate regimurile posttotalitare.¹

În seara lui 22 Decembrie 1989 Televiziunea anunțase dezintegrarea vechiului partid comunist monolitic și înlocuirea sa printr-o „mișcare” numită Frontul Salvării Naționale, un fel de imitație a unor organisme similare care funcționaseră deja în Ungaria, fosta RDG sau Cehoslovacia, mobilizând persoane cu cele mai diverse orientări po-

¹ Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, traducere de Alexandru Vlad, studiu introductiv de Dan Pavel, (Iași: Polirom, 1997), 133.

litice, dar adversari ai sistemului totalitarist și adepți ai transformării pașnice a dictaturii într-o societate civică democratică.¹ Pare ciudat astăzi cum societatea civilă nu a sesizat imediat la vremea respectivă că fie și noțiunea de mișcare era una de sorginte totalitaristă în tradițiile noastre politice. Experiența istorică interbelică ar fi putut demonstra cu ușurință că pluripartidismul și-a găsit sfârșitul tocmai ca urmare a apariției unor mișcări politice cu vocație totalitară – începând cu Frontul Renașterii instituit de Carol al II-lea, continuând cu mișcarea legionară și atingând apogeul în postura Frontului Democrat Popular cu ajutorul căruia comuniștii au reușit acapararea puterii în 1946.

Însă, pe zi ce trecea, tot mai mulți (chiar dacă nu majoritatea românilor) începeau să acuze Frontul că reprezintă un refugiu pentru foștii comunisti, că încearcă să păstreze puterea pe termen lung și chiar că este continuatorul vechiului partid comunist, că urmărește să confiște Revoluția. Acuzațiile veneau mai ales din partea inițiatorilor partidelor „istorice” care apar cu rapiditate pe scena politică și a unei facțiuni a intelectualilor concentrată în jurul Grupului de dialog social. Sfirșitul lunii ianuarie 1990 aduce deja primele polarizări în rîndul opiniei publice. În aceste condiții, FSN nu se mai poate prezenta doar ca „mișcare” pentru că riscă să se dezintegreze; liderii săi decid să îl transforme în partid politic înscriindu-l în lupta electorală. Un moment semnificativ a fost marcat de manifestația de la 28 ianuarie 1990, când – în exprimarea unui analist contemporan – <<apare o bipolaritate păguboasă, patronată de fostul Consiliu al Frontului Salvării Naționale: oamenii Frontului vs. „cei care nu au mîncat salam cu soia, care au stat la căldură în străinătate, bătrîni care „le cade placa din gură”, fii de chiaburi și legionari, cerșetori de putere>>. Simpatizanții Frontului Salvării Naționale decizi să participe în alegeri ca partid se recunosc în muncitorii de la IMGB, ICTB, IMMR, IIRUC și mai apoi în minerii sosiți din Valea Jiului. Ei se exprimă sintetic într-o formulă care va face carieră: „Moarte intelectualilor!”. Se țin discursuri împotriva partidelor care vor să oprească ascensiunea politică a Frontului: „Nu putem merge înapoi nici la capitalism nici la comunism ... Nu vrem ca cei care au stat la căldură în străinătate să vină acum să ne dea lecții. Frontul ne-a susținut moralul în zilele cele mai negre. Dacă vom greși nu-l vom mai vota. Dar PNȚ atunci trebuia să ne dea o mână de ajutor. De ce pe 22 Decembrie n-a sosit nici un reprezentant de-al lor ?..”²

Într-o astfel de atmosferă, alegerile din mai 1990³ s-au desfășurat sub influența experienței dictatoriale recente și a șocului provocat de multiplele și rapidele schimbări deja produse. După cum observa P. Datculescu, reminiscentele psihologice ale dictaturii și tensiunile sociale ale tranziției au creat o puternică presiune populară în direcția favorizării acelei alternative care părea să nu mărească fragilitatea și așa destul de crescută a existenței colective și individuale. În aceste condiții, apreciază autorii citați, era normal ca FSN, definit ca un partid moderat-reformist să beneficieze de adeziunea pronunțată a majorității electoratului. O părere oarecum diferită emite Daniel Barbu care explică adeziunea la FSN a țărănilor prin ținerea acestora, în toată această perioadă, sub tutela statului și a rețelilor de patronaj și influență care au întrerupat acest stat⁴.

Din sondarea **intențiilor de vot** realizată pentru prima dată în România în perioada martie- mai 1990 a rezultat o susținere a FSN de cca. 65% din partea persoanelor de vîrsta a treia, de 67% din partea celor de 35-64 de ani și de 57% din

1 K. Lawson, A. Rommele, G. Karasimeonov, *Clevages, Parties and Voters: Studies from Bulgaria, the Czech Republik, Hungary, Poland and Romania*, (Greenwood Publishing Group, 1999), 35.

2 Domnița Ștefănescu (1995), *Cinci ani din istoria României: o cronologie a evenimentelor decembrie 1989- decembrie 1994*, (București: Mașina de Scris, 1995), 52.

3 Petre Datculescu, Klaus Liepelt, *Renașterea unei democrații. Alegerile din Romania de la 20 Mai 1990*, (București: IRSOP, 1991), 18.

4 Daniel Barbu, *Politica pentru Barbari*, (București: 2006, Nemira), 178.

partea tinerilor. Femeile au fost mai favorabile decât bărbații candidaților FSN (70% față de 58%), iar populația din rural mai favorabilă decât cea din orașe. Dintre categoriile sociale, cei mai atașați de FSN s-au dovedit a fi țărani (74%), muncitorii (68%) și pensionarii (66%), în timp ce intelectualii au sprijinit FSN doar în proporție de 37%. Teritorial, FSN a marcat „un maxim” de simpatizanți în Oltenia, Muntenia și Moldova și un minim în Crișana și Transilvania în timp ce simpatiile Bucureștiului și ale Banatului erau împărțite cu adversarul principal de atunci, PNL.

Dacă îi avem în vedere pe cei care efectiv au votat în **20 mai 1990** (conform rezultatelor sondajului „exit poll”), atunci situația este puțin diferită (probabil deoarece susținătorii FSN au ieșit în mai mare măsură la vot, încrezători în succesul demersului lor): femeile au votat cu FSN în proporție de 70% față de bărbați 63%; persoanele de vîrsta a doua și a treia au votat FSN în proporție de 69-72%, față de tineri care au votat cu Frontul numai în proporție de 60%; în timp ce muncitorii și pensionarii au votat în proporție de 70% cu FSN, personalul cu studii superioare a votat doar în procent de 51%¹.

Deși astăzi am putea să acceptăm și ideea unui anumit procent de falsificare a alegerilor (mai ales în mediul rural), aceasta nu ar modifica probabil major rezultatele și nu ar putea contrazice caracteristica de **catch-all-party** care este atribuită FSN-ului din acea perioadă².

A urmat perioada Guvernului Roman cînd măsurile de reformă și de liberalizare (chiar timide) au atins situația materială tocmai a acelor pături sociale destul de largi care acordaseră votul lor pe baza unor promisiuni tipic social-democrate. Reacțiile sociale violente din acea perioadă au produs ecouri și la nivelul clasei politice și au creat tabere adverse în interiorul puterii FSN.

Despărțirea apelor

În 1992³, cele două proaspete ramuri ale FSN-ului erau deja caracterizate printr-un electorat specific. FDSN era preferat mult mai mult de electoratul cu nivel de trai scăzut sau de nivel mediu, în timp ce FSN găsea simpatizanți **în mod aproape egal** în cele trei categorii de nivel de trai. Autorul citat menționează în urma rezultatelor unui sondaj efectuat în iulie 1992 proporția în care fiecare dintre cele trei grupări de nivel economic intenționează să dea votul unui partid politic în alegeri:

Tabel 1 - intenții de vot în 1990 (%)

Partid	Gruparea nivelului de trai		
	coborât	mediu	ridicat
FSN	16,8	17,7	16,4
FDSN	11,0	9,3	4,8
Alte partide			
PNTCD	7,1	8,0	7,2
PRM	1,9	3,1	3,6
PNL	5,8	8,4	10,0
PDAR	6,5	4,2	1,6
PUNR	4,5	8,4	10,4

Sursa: sondaj realizat în cadrul Oficiului de Studii și Sondaje al SRTV⁴

1 Datculescu, Liepelt , *Renașterea*,. 84- 85, 85,88,136-139.

2 George Voicu, *Pluripartidismul* ,(Bucuresti: All,1998), 220.

3 Pavel Campeanu, *De patru ori în fața urnelor*, (Bucuresti: All,1993), 102.

4 Datele sunt interesante din perspectiva raportului între diferitele categorii de simpatizanți,

Așa cum a grupat autorul citat straturile sociale, FSN făcea parte dintre formațiunile cu electorat împărțit în proporții aproape egale între cei cu statut ridicat, mediu și scăzut (la fel ca și PNTCD dar și PRM), în timp ce FDSN prezenta o diferențiere categorică a electoratului, conținând în alegeri pe sprijinul prioritar al alegătorilor cu nivel de trai mai scăzut.

Și totuși, din alte date furnizate de același autor rezulta că electoratele celor două formațiuni nu erau încă atât de diferite cum poate ar fi dorit la momentul respectiv să se prezinte: se constata că atât în cazul alegătorilor FSN cât și ai FDSN prevala informarea aproape exclusivă prin intermediul televiziunii (monopol al puterii în acea perioadă) spre deosebire de alegătorii PNTCD, PAC sau ai Convenției care se informau preponderent din presa scrisă.

Tabel 2 - Surse de informare (%)

Intenționează să voteze cu	Proporția în care alegătorii se informează din :	
	presă	TV
PNTCD	12,5	5,5
FSN	10,0	23,0
FDSN	8,5	10,5
PAC	11,4	5,8
O alianță în jurul FSN	15,0	33,0
Convenția Democrată	41,5	32,0
Nedeciși	12,5	8,0

Sursa datelor : sondaj realizat în cadrul Oficiului de Studii și Sondaje al SRTV¹

Datele primului sondaj postelectoral efectuat în octombrie 1992, după al doilea tur al alegerilor arata că FDSN avea mai mulți sprijinitori printre femei, persoane peste 40 de ani și rezidenți în mediul rural.

Tabel 3 - Declarații vot 1992 (%)

		FDSN	CDR
Sex	M	48	58
	F	52	42
Varsta	Sub 40	37	44
	Peste 40	63	53
Mediu	Urban	42	60
	Rural	58	40
Ocupatie	Agricultori	18	3
	Muncitori	23	18
	Functionari	19	25
	Cadre	5	16
	Elevi/studenti	1,6	6,4

Sursa : sondaj realizat în cadrul Oficiului de Studii și Sondaje al SRTV ²

dar ele nu estimează în mod corect rezultatele alegerilor din 1992. Atunci FDSN a înregistrat un scor de aproximativ 29% iar FSN circa 10%, ceea ce înseamnă că sondajul preelectoral citat a subapreciat cu mult primul partid și l-a suprapreciat pe cel de al doilea.

1 Campeanu, *De patru ori*, 121-122.

2 Campeanu, *De patru ori* , 132.

Pe baza acestor date autorul citat concluzionează că FDSN a fost adus la putere în 1992, mai ales de populația satelor și în mod deosebit de țărâșime ceea ce va îngreuna sarcinile reformiste ale puterii, aceasta aflându-se sub influența unei păături sociale pentru care modernizarea constituie în mod obiectiv o amenințare. În viziunea sa, portretul „alegătorului FDSN” este al unei persoane care nu a participat direct „la acțiunile din decembrie 1989”, vede în ruptura din decembrie 1989 o *revoluție* (și nu o simplă „lovitură de stat”), are despre perioada postrevoluționară o reprezentare mai degrabă *ezitantă* și marcată de *consimțire* și *aspirație spre continuitate*. Starea sa de spirit generală este preponderent *conciliatoare*. Percepe noua putere ca o alternantivă operațională a celei vechi, de unde dorința de a o *sprîjini*. Manifestă un impuls spre *personificarea soluțiilor* ce își găsește obiectul printre actorii care dețin puterea: „dl. Ion Iliescu”¹ La alegerile din 1996 și 2000 se păstrează aceeași aderență a PDSR la electoratul din rural și scăderea aderenței pe măsură ce este vorba despre orașele mijlocii și mari. În schimb PD, după ce a trecut alegerile din 1992 cu un electorat asemănător cu cel al FDSN (concentrat tot în rural și în orașele mici și mijlocii), devine prezent aproape egal în toate mediile rezidențiale:

Tabel 4 - Camera Deputaților, 1996 și 2000 (%)

	PDSR		USD / PD	
	1996	2000	1996	2000
Rural	29,5	42,4	12,4	6,0
Orașe mici	17,9	34,3	14,2	6,7
Orașe mijlocii	15,5	30,8	13,8	7,7
Orașe mari	14,2	31,9	12,5	8,5
Total	21,5	36,6	12,9	7,0

Sursa : sondaje realizate de CURS, IMAS, Metro Media Transilvania²

Analiza exit-poll-ului din 2000 ne arată și preferințele alegătorilor în funcție de nivelul lor de instrucție: cei cu instrucție elementară au votat preponderent cu PDSR, absolvenții de liceu au votat echilibrat cu toate partidele, în timp ce absolvenții de studii superioare au acordat voturi mai ales formațiunilor CDR 2000, PNL și PD.

Alegerile din 2004 au segmentat și mai puternic electoratul, acreditându-se ideea celor „două Români” – una rurală, săracă, îmbătrânită și neajutorată, punându-și speranțele în social-democrație și cealaltă avînd vocația prosperității și aderînd la valorile liberale reprezentate prin Alianța D.A. În 2004 PSD cîștigă 46% din voturile alegătorilor din comune la un scor general de 36,6% . PD, integrat în alianța de dreapta nu mai primește decît 22% din voturile electoratului rural la un scor general de 31%³. Cît privește provinciile istorice, PSD este votat majoritar în Muntenia, Moldova și Oltenia, menține un echilibru fragil cu Alianța D.A. în Transilvania, Dobrogea și Crișana-Maramureș și este clar depășit în Banat și în București⁴.

Situația se menține în linii mari și în 2008 (tabel 5), în sensul că Alianța PSD+PC este votată preponderent în mediul rural, dar diferența de procentaj între mediul urban și mediul rural în favoarea PD pare să se fi atenuat.

¹ Campeanu, *De patru ori* , 166,180.

² *Sondajele de opinie. Mod de utilizare. Alegerile 2000, Prezentare și analiză*, (Bucuresti: Paideia, 2001), 35 – 36.

³ M. Comșa, Tr. Rotariu, *Alegerile generale 2004, o perspectivă sociologică*, (Cluj Napoca: Eikon, 2005).

⁴ Comșa, Rotariu, *Alegerile generale* ,36.

Tabel 5 - Rezultate alegeri 2008 (%)

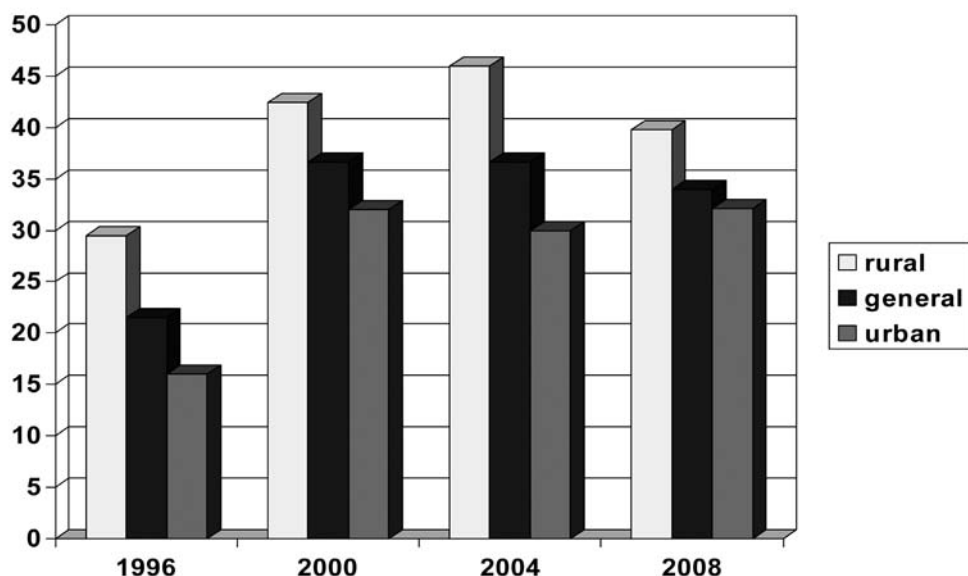
	PSD +PC	PD-L	PNL
Scor general	36,0	30,8	20,4
În funcție de <i>rezidență</i>			
m. urban	32,9	35,7	19,2
m. rural	39,8	25,8	21,6
În funcție de <i>vârstă</i>			
18 - 34	31,6	33,1	21,9
35 - 49	33,0	33,0	21,6
50 - 64	38,7	30,2	18,5
65 și peste	44,1	25,3	19,2
În funcție de <i>nivelul de instrucție</i>			
10 clase, șc. prof.	40,9	26,5	19,9
Liceu, șc. pl.	34,1	33,8	19,5
Studii sup.	27,3	37,4	23,4

Sursa: date INSOMAR, Exit poll Alegeri Generale 2008¹

Concluzia datelor prezentate mai sus poate fi sintetizată în graficul 1. Acesta prezintă evoluția segmentării electoratului PSD după mediul de rezidență .

Grafic 1

Procentul alegătorilor PSD (FDSN) la ultimele 4 alegeri generale

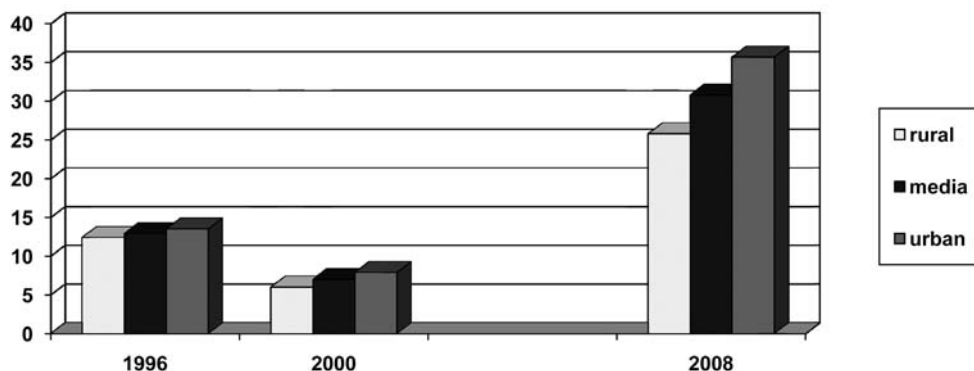
Cea mai puternică ruralizare a electoratului acestui partid pare să se fi înregistrat în 2004. În 2008, PSD reușește să echilibreze mai bine diferitele straturi sociale din electorat, recuperând o parte a electoratului urban, în același timp pierzând o parte a susținătorilor din rural.

¹ Gh. Teodorescu (coord.), *Alegerile 2008. Campanii, lideri și sondaje*, (Iasi: Polirom, 2009).

În același timp, PD-L, continuatorul în mare măsură a unei facțiuni din FSN, pare să-și fi accentuat priza la electoratul urban, desigur și prin contribuția aripii liberale integrată în 2008 în partid.

Grafic 2

Procentul alegătorilor PD / PDL la trei dintre ultimele 4 alegeri generale

Concluzii

Dacă analizăm scena politică din 2009 în comparație cu cea din 1990 și 1992, vom putea constata destule similitudini dar și o serie de deosebiri. Principalele forțe care își dispută voturile electoratului de etnie română sunt în principal: o forță politică de stânga (actualul PSD în locul FSN-ului 90 și a FDSN) orientată către electoratul din straturile inferioare ale societății, o forță de centru (PDL în locul FSN-92) care încearcă să atragă toate straturile societății în egală măsură dar care în cele din urmă își găsește aderenții preponderent în straturile superioare și urbane. Par să fi dispărut atât forța politică ce se adresa preponderent elitei sociale și intelectuale cât și forțele politice de orientare naționalistă, care au pierdut mult din susținere (chiar dacă nu sunt complet dispărute, cum au demonstrat ultimele consultări la urne pentru Parlamentul European).

Dacă urmărim compoziția socială a susținătorilor celor două forțe principale luate împreună, vom observa că proporția de circa 65% cât acoperă cele două partide menționate și care este aproape similară cu cea obținută de FSN în 1990, este de data aceasta mai echilibrat repartizată între straturile sociale. Astfel, dacă în 1990 FSN avea susținere de 70% în rândul muncitorilor și pensionarilor și de numai 51% în rândul specialiștilor cu studii superioare, în 2008 cele două continuatoare ale Frontului aveau susținere de 66% în mediul rural și de 68% în mediul urban și probabil, la fel de echilibrată între categoriile sociale și profesionale menționate. Dar această acoperire masivă nu este lipsită de incertitudini.

De fapt dilemele partidelor politice se referă la gestionarea propriei lor imagini în fața electoratului și la atitudinile pe care ar trebui să le adopte pentru a-și păstra electoratul tradițional și eventual pentru a adăuga noi susținători. Ne aducem aminte în acest sens de o polemică purtată între liderii PSD, dacă preocuparea pentru „reformarea morală” ar aduce la îndepărtarea susținătorilor tradiționali, „oamenii mai săraci” nefiind sensibili la asemenea preocupări, ci mai degrabă interesați de eficiența politicilor publice și sociale. Așa cum recunoștea recent o voce aproape oficială a PSD, (F. Abraham, în *Dilema Veche* nr. 280 / 2009), „există ... o

tensiune naturală între valorile nucleului electoral al stîngii și o parte din proiectele stîngii progresiste". Nucleul electoral al stîngii românești este reprezentat de grupuri sociale ale căror valori sînt de tip conservator. Însă procesul general de sincronizare cu Uniunea Europeană a generat asumarea și internalizarea ideologiei progresiste a stîngii occidentale cu teme cum ar fi problemele de gen, sau laicitatea. Acestea se dovedesc sînt inadecvate mai ales pentru lumea rurală și mediul urban mic unde valorile dominante sînt conservatoare. Legătura dintre stînga politică și nucleul său electoral conservator ar urma să păstreze prin „...idei și proiecte legate de teoria redistribuirii averii națiunii, respectiv a intervenției statului prin politici de tip asistențial și regulator.”

Faptul că la ultimele alegeri PSD a pierdut o parte din electoratul său rural se explică mai puțin prin schimbarea mesajului sau prin abordarea unor noi componente ideologice cît mai degrabă prin slăbirea unor legături clientelare datorită situației (cel puțin teoretic) în opoziție.

De cealaltă parte, PD-L, ezitând în asumarea unei condiții ideologice clare și mizînd pe formula ecletică de „popular...”, încearcă să atragă straturi electorale dintre cele mai diverse. Totuși, prin aripa sa liberală și prin priza încă existentă la o parte din societatea civilă, acesta prezintă interes relativ mai mare pentru straturile nonmanuale și intelectuale din electorat. Așa cum observau autorii unei recente analize asupra alegerilor din 2008, PD-L și-a atras susținerea unei părți din electoratul PNL (votanții de dreapta care au o părere bună despre președinte și nu au fost de acord cu guvernarea susținută de către PSD) dar și din electoratul PSD (dintre cei din mediul rural) și din cel al PRM (cei care au încredere în Traian Băsescu și nu au fost de acord cu susținerea acordată de acest partid președintelui).¹

Partidele politice de la noi par să fie atente la societate mai ales din perspectiva strictă a comportamentului electoral al acesteia și doar în mică măsură din perspectiva realizării unor aspirații mai profunde. Această strategie poate să reprezinte de fapt un obstacol atît în calea reformării partidelor respective cît și în asumarea unor reforme sociale necesare. În ciuda repoziționărilor în electorat, peisajul politic românesc se arată în continuare marcat de aceleași dileme care au confruntat elitele politice din Europa de Est încă din 1990: „cum să crezi o politică democratică în absența unei culturi tolerante la diferențe sau capabilă să includă tendințele în conflict fără să se recurgă la metode autoritariste de control și coerciție?... cum să înlocuiești monopolul aproape total al statului asupra domeniului public cu o formă diferită de organizare, în care logica exclusivă de tip leninist să poată fi înlocuită de fireasca găsire a compromisului? Cum să transformi virtuțile civile letargice sau chiar inexistente în energii sociale capabile să contribuie la limitarea arbitrarității guvernamentale, fără a deveni o perpetuă sursă de neliniște, anarhie și nihilism ?”²

Cu alte cuvinte, chiar dacă electoratul s-a schimbat și partidele au evoluat, problemele politice și morale ale societății nu și-au găsit rezolvarea.

¹ Cf. G. Ivan, C. Ivan , Partide și electorat în 2008 : deplasări de voturi în Gh Teodorescu, 167

² Tismăneanu, *Reinventarea*, 212-213.

Religia – sursă majoră de insecuritate și conflict

■ CĂLIN SINESCU și LILIANA TROFIN

In the view of many political analysts and social scientists, the era of the Cold War and ideological conflict has given way to an era of ethnic wars and cultural conflicts. In this respect, religion played a complex role, serving both as an inspiration for violence and source of a growing number of conflicts around the world, as well as an important tool for conflict resolution. Resurgent religion, ethnic conflict and religious identity are also an important concern in political and scholarly debates about immigration, security, and integration across the Western world. Religion is important because, as a central part of many individuals' identity, any threat to one's beliefs is a threat to one's very being. However, the relationship between religion and conflict is in fact a complex one, some of its features making it susceptible to being a real source of conflict and, in this context, security threat.

Keywords:

conflict, religion, ethnicity, ethnic, identity, civilization, nationalism, extremism, discrimination, orthodox, Islamism, Fundamentalism

1. Religie, guvernare și libertate a credinței

Pentru uni „libertatea de expresie” se află în relație strânsă cu „guvernarea seculară”, bazată pe respectarea suveranității și a legilor. Ea este un drept câștigat care-i permite individului să-și exprime public dezacordul față de alți indivizi în materie de credință și moralitate, să satirizeze „solemnitatea” și să ridiculizeze „absurditățile”, „inclusiv solemnitatea și absurditățile care sunt sacre”. Roger Scruton se întreba, pe bună dreptate, cu ceva timp în urmă, care sunt elementele care conferă legitimitate acestui tip de guvernare. Răspunsul avea să-l caute în zona „contractului social” și a procesului politic prin care fiecare individ este de acord cu principiile de guvernare și participă la elaborarea și aplicarea legilor¹. Și pentru că am adus în discuție „guvernarea seculară”, nu putem să nu semnalăm fenomenul care a generat apariția ei – secularizarea. Parte a „modernității occidentale” și nu un fenomen global, ea însumează aspectele care privesc autonomia instituțiilor statului în raport cu cele religioase, separația vieții publice de cea privată, erodarea încrederii indivizilor în cultele tradiționale, înlocuirea moralei creștine cu o etică proprie omului contemporan, individualizarea cre-

¹ Roger Scruton, „Cultura repudierii,” - http://www.ideiindialog.ro/articol_851/iertare_si_ironie.html.

dințelor religioase, privatizarea religiei șamd¹. Printre beneficiile secularismului în spațiul occidental Mihaela Frunză și Sandu Frunză enumără apariția unor forme noi de asociere și de solidaritate între persoane, avântul luat de dezvoltarea științifică și tehnologică, consacrarea principiilor drepturilor omului, afirmarea libertății religioase și minimizarea fundamentalismelor religioase². Lucrurile însă nu sunt atât de clare, cum par la prima vedere, existând și un revers al medaliei. Exilarea Bisericii din viața publică în numele în numele unei „corectitudini politice” extreme a generat și încă mai generează reacții neașteptate în plan social³.

Plecând de la această punere în context, dorim să evidențiem posibilitatea de care se bucură orice persoană de a-și afirma credința într-un spațiu dominat de o religie, alta decât a sa, care este împărtășită de majoritatea cetățenilor statului în mijlocul căruia trăiește sau de a-și schimba opțiunea religioasă. Legislația modernă a ținut cont de existența unor regimuri nedemocratice care nu permiteau sau îngreunau libertatea religioasă și a reglementat dreptul fiecărei persoane de a-și alege sau de a-și manifesta religia, fără îngărări din partea statului, a unor grupuri sau persoane. Acest lucru este întărit de primele trei articolele ale *Declarației Organizației Națiunilor Unite asupra eliminării tuturor formelor de intoleranță și de discriminare bazate pe religie sau convingere*⁴.

În pofida acestor dispoziții generoase, multe persoane suferă încă de pe urma discriminării religioase. La această dată în lume există religii care nu permit indivizilor să-și schimbe credința, constrângerea îmbrăcând, în acest caz, forme aberante, inclusiv, moartea⁵. Islamul este cel mai bun exemplu. *Coranul* pedepsește cu moartea apostazia și blasfemia. Profanarea *Coranului* primește aceeași pedeapsă. Un astfel de caz s-a petrecut recent în estul Pakistanului. Pedeapsa a fost exemplară: vinovații au fost arși de vii. Cei în cauză erau creștini. Trădarea și blasfemia sunt cele mai grave acuzații care li se aduc de regulă de către musulmani. Sunt discriminați economic și social, iar șirul atrocităților îndreptate împotriva lor este lung⁶.

1 Mihaela Frunză, Sandu Frunză, „Etică, superstiție și laicizarea spațiului public” - www.jsri.ro/new/?download=23_sandu_mihaela_frunza...; Mălina Voicu, „Modernitate religioasă în societatea românească” - <http://old.sociologieromaneasca.ro/2001/articole/sr2001.1-4.a04.pdf>; José Casanova, *Public religions in the modern world*, (University of Chicago Press, 1994), 11-40.

2 Frunză, Frunză, *Etică*, - www.jsri.ro/new/?download=23_sandu_mihaela_frunza...

3 <http://www.revistaz2.ro/corectitudinea-politica-si-legea-cultelor-3456.htm>.

4 „Articolul I. 1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. Acest drept implică libertatea de a avea o religie sau orice altă convingere la alegere, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea, în mod individual sau în comun, atât în public, cât și în particular, prin cult sau îndeplinirea de rituri, practici și învățământ. I.2. Nimeni nu va fi supus constrângerii care ar putea să aducă atingerea libertății sale de a avea o religie sau o convingere la alegerea sa. I.3. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea nu poate face obiectul decât al restricțiilor care sunt prevăzute de lege și care sunt necesare protecției și securității publice, ordinii publice, sănătății sau moralei ori libertăților și drepturilor fundamentale ale altuia. Articolul II.1. Nimeni nu poate face obiectul discriminării din partea unui stat, a unei instituții, a unui grup sau a unui individ oarecare din cauza religiei sau a convingerii sale. II.2. În scopurile prezentei Declarații, prin termenii „intoleranță și discriminare fondate pe religie și convingere” se înțelege orice distincție, excludere, restricție sau preferință fondate pe religie sau convingere și care au ca obiect sau ca efect să suprimă sau să limiteze recunoașterea, beneficierea sau exercitarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale pe baza de egalitate. Articolul III. Discriminarea între ființele umane pentru motive de religie sau de convingere constituie o ofensă a demnității umane și o încălcare a principiilor Cartei Națiunilor Unite și trebuie să fie condamnată ca o violare a drepturilor omului și a libertăților fundamentale proclamate în Declarația Universală a Drepturilor Omului și ca un obstacol la relațiile prietenești și pasnice între națiuni” - http://www.onuinfo.ro/documente_fundamentale/instrumente_internationale/declaratie_eliminare_intoleranta_discriminare/

5 David Herbert, *Religion and civil society: rethinking public religion in the contemporary world* (Ashgate religion, culture & society series), (Ashgate Publishing, Ltd., 2003), 229-245, 265.

6 <http://www.libtatereligioasa.ro/category/international/>

2. Religie și conflict

Încă de la apariția religiei, războaiele au fost duse în numele unui zeu sau altul, cele mai violente dintre ele continuând să fie și astăzi racordate la elemente de natură religioasă, împreună cu alte aspecte de ordin etnic și național, internațional, economic, teritorial sau cultural. Amenințări serioase la adresa individului, conflictele a căror sursă o constituie religia tind să devină războaie sângeroase și prelungite. Purtat în termeni religioși, conflictul devine un conflict al valorii, avînd de ambele părți fie un rezultat decisiv, fie unul cu sumă nulă. De menționat că dintotdeauna convingerea religioasă a fost și va fi o sursă de conflict atât în interiorul comunităților cât și între comunități. Acestea își impun de fapt propriile judecăți cu privire la ceea ce este bine și ceea ce e rău și sunt ferm convinse că în afară de forță, care să ducă în final la separarea lor, deci la apariția faliei, nu există nici un punct comun care să ducă la soluționarea diferendului dintre ele¹. Deși războaiele între clanuri, triburi, grupuri etnice, comunități religioase și națiuni au fost dominante în orice eră și în orice civilizație, fiind adânc înrădăcinate în identitățile oamenilor, din momentul în care religia a devenit caracteristica definitorie a civilizațiilor, războaiele liniilor de falie tind să aibă loc aproape întotdeauna între popoare de religii diferite. De menționat că, în pofida afirmațiilor unor autori, care ignoră semnificația acestui factor, Huntington apreciază că religia este probabil cea mai profundă diferență existentă între oameni și că frecvența, intensitatea și violența războaielor de falie sunt cu mult sporite de credințele în dumnezei diferiți². Trebuie totuși reamintit că „religia nu a constituit cea mai sângeroasă sursă de conflict a secolului trecut și că lideri precum Lenin, Stalin, Hitler, Mao Tse-Tung sau Pol Pot au omorât milioane de oameni în numele unei politici care respingea religia și alte concepte cu referință transcendentă, dar care era bazată pe o ideologie ce avea aceleași caracteristici cu religia”³. În aceeași idee, autorul consideră că într-o lume în care un număr considerabil de guverne și de organizații internaționale suferă de un deficit de legitimitate, ne putem aștepta la o creștere a impactului discursului religios asupra politicii internaționale. În acest sens, religia, ca sursă majoră de putere „soft”, va putea fi folosită mai intens și chiar orientată în vederea îndeplinirii propriilor scopuri de către propovăduitorii săi și organizațiile guvernamentale, în consens cu interesele enoriașilor și cu necesitatea identificării elementelor de cultură ecleziastică comună⁴. Provocarea majoră a organizațiilor religioase constă în a pune capăt conflictelor existente și prevenirea apariției unor conflicte noi cu tentă religioasă. La nivelul lunii decembrie 2002, de pildă, AKUF-Kriege- Datenbank semnala existența a 24 de conflicte de sorginte religioasă, cea mai mare parte a acestora fiind situate în nordul Africii, Orientul Mijlociu, fostul spațiu sovietic și Asia. De menționat că la acea dată în Europa aveau loc două conflicte majore, în Iugoslavia și Irlanda de Nord, în timp ce în cele două Americi nu se înregistra nimic deosebit pe această linie. Aceste războaie ar mai putea fi clasificate și în funcție de mediul în care se desfășoară aceste conflicte violente, făcându-se distincția între conflicte ce se desfășoară la nivelul religiei respective și între religii și conflicte care au loc între organizațiile religioase și guvernul central. În acest context, Huntington, care a supus atenției specialiștilor un cadru larg de dezbateri teoretică cu privire la viitoarea ciocnire a civilizațiilor a arătat că acestea se diferențiază unele de altele în special prin religie și că pe viitor se

1 Luc Reychler, *Religion and conflict* - http://www.gmu.edu/academic/ijps/volz_1/Reyschler.htm

2 Samuel Huntington, *The clash of Civilizations?*, (New York: Foreign Affairs, 1993).

3 Weigel, „Religion and Peace: An argument complexified” in *The Washington Quarterly*, Spring/1991, 39 ; apud Reychler, *Religion and conflict* - http://www.gmu.edu/academic/ijps/volz_1/Reyschler.htm.

4 Reychler, *Religion*..

preconizează o intensificare a conflictelor de falie de sorginte cultural-religioasă. Autorul își argumentează această aserțiune pe următoarele considerente: diferențele de acest fel au generat de-a lungul timpului conflictele cele mai prelungite și mai violente; intensificarea interacțiunilor dintre națiuni a generat activarea conștiinței de apartenență la o civilizație sau alta, dar va alimenta în schimb diferențe și animozități vechi, cu rădăcini adânci în istorie; există o tendință tot mai evidentă de perimare a noțiunii de națiune-stat, ca sursă de identitate și de desecularizare a lumii, pe baza reafirmării religiei ca bază de identitate și angajare, ce transcende granițele naționale și civilizațiile unite; starea actuală Occidentului, de sistem ajuns în culmea puterii sale de existență și afirmare și tendința tot mai accentuată a eliteilor din alte zone de pe mapamond de a reforma lumea într-un mod diferit față de modelul occidental; caracteristicile și diferențele de natură cultural-religioasă sunt mai puțin schimbătoare și deci mai dificil de soluționat decât cele politice și economice¹.

În legătură cu abordarea în cauză, specialiștii afirmă că nu se poate vorbi despre conflicte religioase „pure” și că acestea ar trebui corelate cu alți factori integratori sau dezintegratori ce pot potența și determina dinamica unui conflict, așa cum se poate vedea în schema de mai jos². Reyhler apreciază că pentru analiza oricărui conflict în care este implicată religia sunt necesare cel puțin șase variabile, care ar putea întări împreună dinamica unui conflict constructiv sau distructiv.

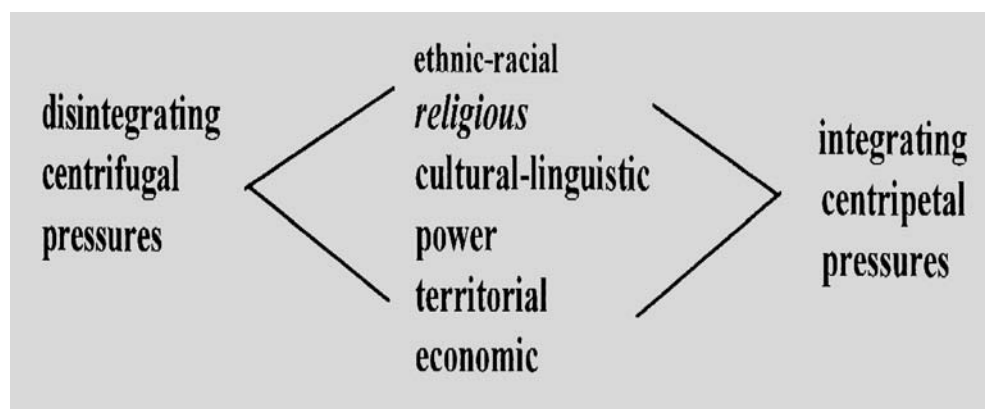

Figure 1. A Cross – Impact Analysis of Conflicts in Which Religion Is Involved

Pe de altă parte, în pofida afirmațiilor lui Huntington potrivit cărora „popoarele pot și trebuie să-și redefinească identitățile, iar drept consecință structura și granițele civilizației se vor schimba”. Autorul argumentează că în prezent situația este radical diferită de perioada în care acesta își prezenta teoria. În acest sens, Huntington consideră că hotarele civilizației sunt deschise către orice fel de schimbare, care ar putea permite, în contextul unor condiții favorabile, o deschidere mai largă a civilizațiilor, și, ca urmare, prezervarea unei diversități etno-culturale reale, precum și respectarea reciprocă a tradițiilor și credințelor religioase ale altor popoare³.

În mod virtual, în orice societate eterogenă diferențele de ordin religios servesc drept sursă de potențial, conflict. În acest sens, religia nu este în mod necesar

¹ Huntington, *The clash*.

² Reyhler, *Religion*.

³ Ingrid Shafer, *Global Conflict and Religious Intolerance – Is Religion Compatible with Genuine Morality? Can Faithful Christians be Religious Pluralists?* - http://www.usao.edu/~facshafer/shafer_pluralism_final.htm

conflictuală, dar, ca și etnicitatea ori rasa servește ca mod de a distinge un grup de altul. Faptul că indivizi din cadrul unui grup sunt deseori ignoranți față de alte credințe ar putea genera o anumită stare potențială de tensiune dar nu în mod necesar și un conflict¹.

Unii cercetători în materie afirmă că în unele privințe religia ar putea fi considerată o sursă latentă de conflict, fiind exemplificate în acest context dogma, care poate duce la inflexibilitate și intoleranță față de alte credințe, interpretări diferite ale *Sfintei Scripturi*, ori extremismul, potrivit căruia numai măsurile radicale ar putea contribui la întărirea credinței și implicit la împlinirea voinței Domnului. În acest sens, extremiștii religioși constituie o sursă de escaladare a conflictului, iar fundamentalistii oricărei religii principalii săi susținători și promotori, motivați de faptul că în lupta dintre bine și rău orice semn de moderație ar putea fi interpretat ca o abandonare a credinței în Dumnezeu. Pe de altă parte, lipsa de legitimitate a unor grupuri religioase și a posibilității de a-și exprima opinia ar putea constitui un motiv recurgere la violență din partea acestora. Organizațiile islamiste Hezbollah în Liban și Hamas în Palestina, angajate de-a lungul timpului în acte sângeroase de violență constituie un exemplu clasic în acest sens. De menționat că organizațiile în cauză au beneficiat și de un anumit sprijin din partea populației, atunci când s-a constatat că politica guvernului nu vine în întâmpinarea revendicărilor sale, în special pe linia asigurării locurilor de muncă. Unele celule radicale de evrei din Israel, naționaliști hindu și extremiști siks în India constituie alte exemple de mișcări fundamentaliste, a căror misiune este apărarea credinței. Redeșteptarea sentimentului religios în unele țări ca Sudan sau Sri Lanka a generat o puternică formă de naționalism intolerant, care a dus în final la toleranță și discriminare. Unele grupuri religioase, precum Kach sau Kahane Chai din Israel, ori Jihadul Egiptului Islamic consideră violența drept o îndatorire fundamentală, cei care îndeamnă la violență considerându-se conduși de o forță divină care îi îndrituiește în numele crezului lor să elimine orice obstacole. Lipsa de respect pentru alte credințe constituie și ea o sursă majoră de conflict. Este, de pildă, cazul suprimării creștinismului în China și Sudan, cu mențiunea că în cazul Chinei se apreciază că nu ar fi vorba despre un conflict între religii ci mai degrabă despre faptul că autoritățile din această țară văd religia ca pe un rival periculos pentru loialitatea cetățenilor săi.

Naționalismul religios poate fi generator de sentimente extremiste, în sensul că propriile tradiții religioase sunt atât de legate de națiunea în cauză, încât orice amenințare la adresa acestora constituie un atac la adresa propriei religii. În acest context, este foarte probabil că aceste simboluri religioase să fie folosite în scopuri etnice și naționaliste, așa cum a fost cazul catolicilor în Irlanda de Nord, al Bisericii Ortodoxe Sârbe pe timpul lui S. Milosevici și al naționaliștilor hindu în India.

În abordarea tematicii în cauză, se face mențiune și de rolul nefast pe care îl joacă uneori mass-media, prin accentuarea excesivă a laturii negative a religiei și a extremiștilor religioși, care generează teamă și ostilitate între membrii diverselor credințe. S-a specificat, totodată, că în modul de relatare a conflictelor religioase media are mai degrabă tendința de a crea confuzie în loc să informeze, că percepe în mod greșit obiectivele și alianțele dintre grupuri, care prezentate astfel exacerbează polarizarea și că utilizarea fără discernământ a unor termeni precum „fundamentalist”, sau „extremist” ascunde în fapt diferențe semnificative de convingeri, scopuri și tactici ce pot duce deseori la dezinformare².

1 http://www.beyondintractability.org/essay/religion_and_conflict/?nid=6725.

2 http://www.beyondintractability.org/essay/religion_and_conflict/?nid=6725

3. Religie, etnicitate, identitate

Atunci când vorbim despre creștinism, iudaism sau islam vorbim, de fapt, despre persoane umane, care împărtășesc credința într-un singur Dumnezeu, iar nu despre noțiuni, concepte și sisteme ideologice abstracte. Elementele comune constitutive ale celor trei mari religii monoteiste pot deschide sau facilita calea dialogului dacă acest lucru este dorit de parteneri, indiferent de particularitățile etno-culturale. Este, ce-i drept, o perspectivă mai mult idealistă, deoarece pe teren lucrurile sunt mai complexe, marile religii coabitând mai mult sau mai puțin armonios cu diverse alte religii, cu unele din acestea aflându-se în stare de conflict. Una din modalitățile în care este reflectată pe mapamond această diversitate religioasă se poate regăsi în figura de mai jos¹.

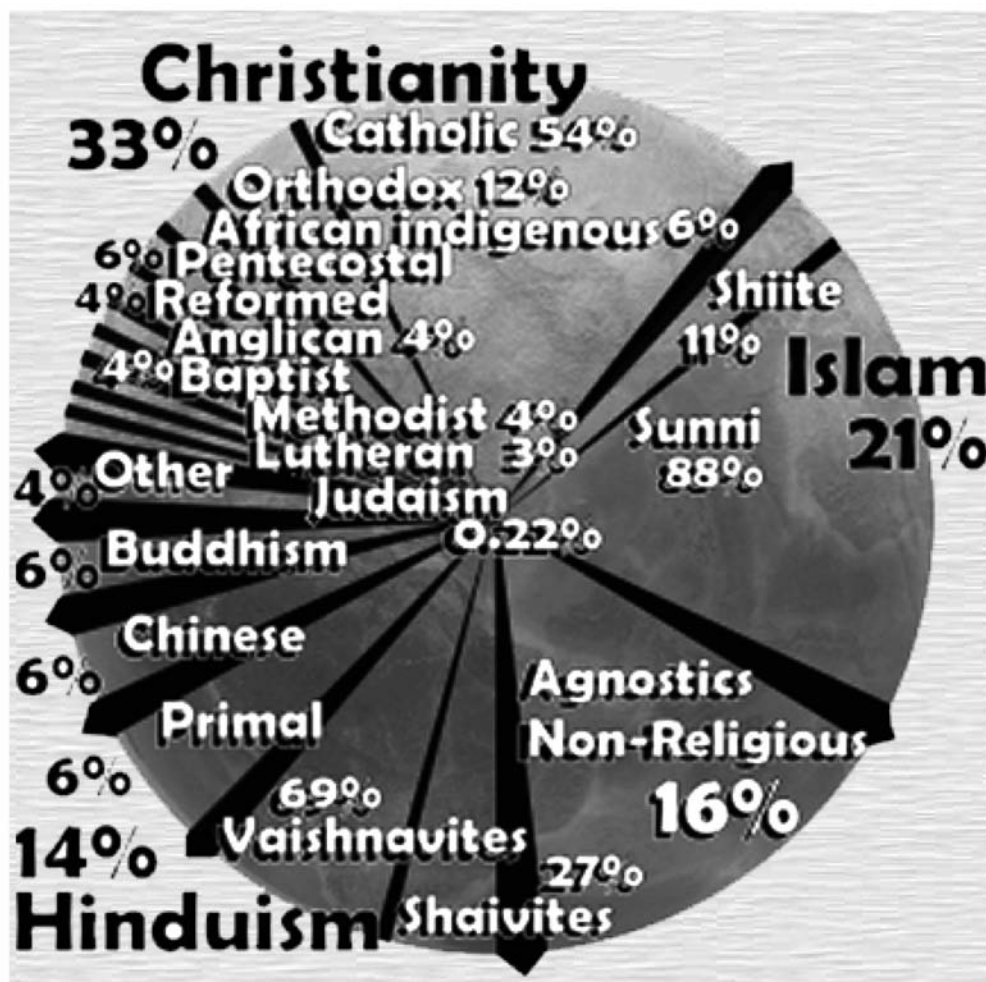

Figura 2. Marile religii ale lumii și ponderea acestora în lume

¹ <http://adherents.com>

În momentul când religia îmbracă „haina” etnicității, mesajul ei universal nu mai este băgat în seamă sau este trecut pe plan secund dacă interesele unor lideri sau cele ale comunității o cer. Mesajul este astfel diluat, devenind inconsistent. Din această cauză, disputele confesionale care au la bază etnia sunt cele mai periculoase pentru unitatea statului. Aceasta aserțiune ar putea fi ilustrată și prin modul în care este reflectată ponderea diverselor religii în lume la ora actuală. Discuția devine interesantă în momentul când se vorbește despre integrarea minorităților. S-a spus despre integrarea acestora că merge în tandem cu termenul de „identitate”. Dar ce înseamnă identitatea, în condițiile în care individul nu mai simte nici un fel de atașament față de valorile proprii sale tradiții? Pe de altă parte, despre a cui identitate este vorba? A individului, a grupului, a minorității sau a grupului majoritar? Când și cum se manifestă ea?¹ De notat că problemele etnicității, ale identității și ale relațiilor interetnice aparțin domeniului geografiei culturale, începând cu anii '80². Două lucruri sunt certe: 1. nu numai majoritatea crează discriminare ci și minoritatea, în anumite circumstanțe; 2. discriminarea cultivă la rândul ei identitatea. Deși pare un paradox, la prima vedere, să nu uităm că au fost cazuri în istorie când grupuri mici, aflate la cârma puterii politice, îmbrățișând o ideologie nihilistă, au discriminat grupul majoritar. Abuzurile săvârșite în timpul Revoluției Franceze și a celei bolșevice, ca să nu mai vorbim de regimul nazist și de cel comunist, sunt încă vii în memoria colectivă. În atari condiții, când identitatea în spațiul comunitar este greu de definit, iar atât cât mai există, ea se destramă, treptat, sub presiunea globalizării, „nici un proces de integrare a minorităților – fie ele etnice sau naționale – nu poate avea succes în afara găsirii unor soluții de armonizare și cooperare a celor două identități concurente care vin în contact: identitatea majorității, de cele mai multe ori „arogantă” și confortabilă, și identitatea minorității, supusă variatelor forme de inechitate. Această armonizare se numește solidaritate socială”³. Este clar că pe termen lung vor apărea răbufniri sociale. Revolta de la periferia capitalei franceze (2005) poate fi citată ca exemplu⁴. Însă, nu e mai puțin adevărat, că există și situații când „minoritățile neasimilabile” refuză să accepte valorile statului de drept în care viețuiesc. Motivul este același: păstrarea identității⁵. Această identitate generează solidaritate socială, care poate fi identificată ca fiind adevărata forță a grupului. Este o „cultură a repudierii” celui alt. De aceea, este o pierdere de timp să ceri unui grup neasimilabil să adere la valorile celui alt, dacă la mijloc nu există o implicare emoțională și puncte comune de contact. „Elementul esențial însă care trebuie avut în vedere, este că singura modalitate de a crea adevărate relații la respectivul set de valori, nu este pertinenta, credibilitatea, autenticitatea sau vocația universală a acestora, ci capacitatea lor de a crea atașament emoțional. Cu alte cuvinte, o identitate nu se poate „lipi” de destinatarul ei, oricât ar fi ea de savant construită, atâta vreme cât proiectul pe care îl conține se rezumă la un set de principii nobile dar seci, atâta vreme cât nu oferă perspectiva unui spațiu în care subiectul/grupul căruia i se adre-

1 Cristina Sâmbuan, „Deficitul democratic al Uniunii Europene din perspectivă identitară” - http://www.strategikon.ro/files/studii/EU_deficit.pdf; Simon Coleman, Peter Jeffrey Collins, *Religion, identity and change: perspectives on global transformations*, (Religion and theology in interdisciplinary perspectives series), (Ashgate Publishing, Ltd., 2004), 1-23.

2 Thede Kahl, „Întrebări și metode ale cercetării coexistenței interreligioase în Europa de Sud-Est” - http://www.iit.tuiasi.ro/philippide/asociatia/asociatia.../II_1_Kahl.pdf; Gary L. Gaile, Cort J. Willmott, *Geography in America at the Dawn of the 21st Century*, (Oxford University Press, 2006), 81-82.

3 Cristina Sâmbuan, *Deficitul*, - http://www.strategikon.ro/files/studii/EU_deficit.pdf

4 <http://www.infonews.ro/article19639.html>

5 I. Stoica, *Radicalizarea islamică în Europa*, 234 - http://cssas.unap.ro/ro/pdf_carti/stratXXI_2007_vol2.pdf; John Earl Joseph, *Language and identity: national, ethnic, religious*, (Palgrave Macmillan, 2004), 197-201, 203-205; Stephen Sharot, *A comparative sociology of world religions: virtuosos, priests, and popular religion*, (NYU Press, 2001), 67-69.

sează să se poată regăsi cu familiaritate”¹. Dar să vedem în cele ce urmează cum se manifestă „identitatea ortodoxă” și „identitatea musulmană” în spațiul comunitar, spațiu dominat, prin excelență, de catolicism și protestantism². Începem analiza cu Ortodoxia. Potrivit opiniei analiștilor, Ortodoxia pare să-și caute unitatea, în pofida păstrării unității de credință, de cult și a unității canonic-disciplinare. Deși există tradiții comune care unesc spațiul ortodox, persistă încă „elemente de neînțelegeră”, care pot submina oricând „unitatea religioasă a Răsăritului”. Pe de altă parte, destrămarea după 1989 a sistemelor politice răsăritene și mutațiile radicale petrecute atât în plan social cât și în cel economic au adus lumea ortodoxă în fața unor situații inedite cărora a trebuit să le facă față³. Au apărut elemente noi, cum ar fi clonarea, fecundarea *in vitro*, folosirea „mamei de împrumut”, eugenia și transsexualitatea la care Biserica Ortodoxă, fără a avea precedente, a trebuit să ia atitudine⁴.

Un element de disoluție a unității spirituale îl reprezintă revendicările pe care toate Bisericile Ortodoxe și statele cărora le aparțin le au unele față de altele. Astfel, Biserica Greacă nu privește cu ochi buni formarea noului stat macedonean. Relațiile dintre Biserica Sârbă și Biserica Macedoneană sunt la rândul lor tensionate, datorită crizei din fosta Iugoslavie. În plus, Biserica Sârbă se află în dispută și cu statul albanez, din cauza crizei din Kosovo-Metohija. În sfârșit, mai notăm și presiunea exercitată de fundamentalismul musulman asupra statului elen, Patriarhiei Ecumenice și a Patriarhiei Alexandriei⁵.

La data aderării României și Bulgariei în Uniunea Europeană, Ortodoxia nu era decât „o prezență discretă”, după cum afirma, cu ceva timp în urmă, regretatul teolog, Emanoil Băbuș, care încerca „să explice mai bine lumii occidentale unele aspecte ale spiritualității sale: icoana, rugăciunea lui Iisus, Liturghia bizantină”. Dar aceeași Ortodoxie era „deschisă” și „moștenirii și tradițiilor creștine existente în țările de adopție, fiind gata să răspundă solicitărilor privind angajamentul creștinilor în societatea contemporană”⁶. Prezența ei nu putea fi decât benefică societății multiculturale, deoarece venea cu un suflu nou. Același teolog afirma că noua Europă avea nevoie de „lansatori de poduri”. Aceasta putea fi „vocația diasporei ortodoxe, acelei, încă fragile, „ortodoxii occidentale” pe cale să se manifeste, în Europa de Vest”⁷ și încheia cu îndemnul: „Fie ca ea, cu ajutorul dezinteresat al altor comunități creștine, să poată conștientiza acest apel și să se arate demnă de el”. Se pare, însă, că Ortodoxia nu este încă pregătită să fie cea „lansatoare de poduri”, deoarece are ea însăși nevoie și-și rezolve problemele. Țările cu tradiție ortodoxă au adus, după aderare, nu numai zestrea lor spirituală, ci și problemele lor. În cazul României avem disputa legată de Mitropolia Basarabiei, în timp ce Bulgaria a intrat în Uniunea Europeană cu o Biserică măcinată de schismă.

Reactivarea eparhiilor istorice ale Mitropoliei Basarabiei de către fostul patriarh Teoctist, în urma dezmembrării Uniunii Sovietice și a proclamării Republicii Moldova ca stat independent și suveran, a atras după sine nemulțumirea clerului subordonat canonic Patriarhiei Ruse, i-a supărat pe factorii politici de la Chișinău și pe liderul Bisericii Ortodoxe Ruse. Dincolo de asta, gestul patriarhului Teoctist a fost unul firesc, fiind în concordanță cu normele canonice.

1 Sâmbuan, *Deficitul*, -http://www.strategikon.ro/files/studii/EU_deficit.pdf

2 Sharot, *A comparative.*, 211-214, 216, 218, 220.

3 C. C. Cotan, *Biserica Ortodoxă în sud-estul european. Geopolitica Ortodoxiei* - <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/religie/biserica%20ortodoxa%20in%20sud.htm>

4 B. Blaga, *Dizabilitatea –dreptul la viață sau Eugenia? O perspectivă raportată la preocupările genetice* - <http://www.studiatheologica.cnet.ro/pdf/200503art1.pdf>; http://www.basilica.ro/_upload/doc/12456949593183921614.pdf.

5 Cotan, *Biserica*, <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/religie/biserica%20ortodoxa%20in%20sud.htm>

6 Emanoil Băbuș, *Ortodoxia națiunilor în Europa Occidentală*, 112 - <http://irseu.unap.ro/carte.pdf>

7 Băbuș, *Ortodoxia*, 115.

Mitropolia Moldovei a fost desființată abuziv de către ocupanții sovietici, care au creat în locul ei o episcopie, transformată ulterior în arhiepiscopie și mitropolie, dependentă jurisdicțional de Biserica Ortodoxă Rusă. A fost declanșată imediat o campanie furibundă de amenințări ale autorităților de la Chișinău împotriva Mitropoliei Basarabiei. În urma unui lung proces la Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Guvernul Republicii Moldova a fost obligat să recunoască Mitropolia Basarabiei, prin hotărârea din 13 decembrie 2001, rămasă definitivă la 27 martie 2002. Aceleași autorități au pus în practică decizia instanței europene și au înregistrat Mitropolia Autonomă a Basarabiei ca „entitate juridică religioasă, prin înscrierea ei în Registrul de Culte”, pe data de 30 iulie 2002, însă nu recunosc că aceasta este și „succesoarea bunurilor materiale și intelectuale ale mitropoliei interbelice omonime”. Un nou proces a fost deschis pentru redobândirea acestora la Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Trist este că această dispută, care privește exclusiv Biserica, este utilizată de oamenii politici pentru a-și satisface propriile interese. Astfel, Vladimir Voronin la 1 decembrie 2007, a declarat la postul de televiziune NIT, că va contesta hotărârea CEDO din 13 decembrie 2001, dacă Mitropolia Basarabiei nu va desființa trei din cele patru eparhii sufragane. Mai grav, a amenințat, nici mai mult nici mai puțin, cu izbucnirea unui război religios. Peste câteva zile, unii reprezentanți ai Poliției și Serviciului de Informații și Securitate ai Republicii Moldova au început să-i amenințe pe preoții Mitropoliei Basarabiei. Însuși I.P.S. Petru, mitropolitul Basarabiei, „a fost reținut și percheziționat timp de două ore de către grănicerii și vameșii moldoveni, care l-au umilit și l-au tratat ca pe un infractor, cerându-i, în cele din urmă, să semneze o declarație prin care confirma că nu posedă asupra sa droguri”, ne informează profesorul Gheorghe Badea. Ceea ce-l nemulțumește însă pe autorul citat de noi privește pasivitatea de care dă dovadă Patriarhia Română. „Prin purtătorul său de cuvânt, cheamă la pace, la dialog și cooperare frățească. Or, tăcerea prea îndelungată nu poate fi considerată altceva decât o politică a struțului și o cedare în fața acuzațiilor neîntemeiate care vin de la Moscova, via Chișinău!”¹, conchide Gheorghe Badea.

După căderea regimului comunist Bulgaria a devenit țara cu doi patriarhi (Maxim și Inochentii) care-și dispută întâietatea în cadrul Bisericii Ortodoxe Bulgare. Schisma durează din anul 1992 și riscă să se perpetueze în continuare, deși au fost momente care păreau că lucrurile o vor evolua în direcția cea bună. Anatema, presiunea, amenințarea, crima, apelul la Biserica Rusă, o hotărâre CEDO, amestecul politicului, procuraturii, poliției și al serviciilor secrete au fost ingredientele care au pigmentat această dispută. Partea proastă e că această schismă, care nu se confundă cu erezia, riscă să slăbească coeziunea statului și a structurilor ecleziastice locale, devenind astfel o problemă gravă de securitate națională. În acest context, decizia instanței de la Strasbourg de a interveni în problema religioasă a Bulgariei prin decizia care a stabilit că Bulgaria a încălcat dreptul la libertate religioasă, iar guvernul bulgar și-a depășit atribuțiile prin numirea Patriarhului Maxim ca Întâistătător al Bisericii Ortodoxe Bulgare, nu face decât să alimenteze criza și crească influența Patriarhiei Ruse în zonă².

Împotriva deciziei CEDO s-au ridicat participanții **Bisericilor Ortodoxe autocefale** la întrunirea de lucru, ținută Sofia pe data de 11-12 martie 2009. Ei și-au motivat poziția plecând de la premisa că Biserica se conduce după dreptul canonic, iar statul nu are voie să se amestece în viața ei internă. Acuzația de încălcare a dreptului de libertate religioasă nu se susține, Bisericii Ortodoxe Bulgare condusă de patriarhul

¹ Băbuș, *Ortodoxia*.

² <http://bataiosu.wordpress.com/2009/02/26/framantari-in-sanul-crestinismului-biserica-ortodoxa-bulgara-este-pe-punctul-de-a-se-scinda/>; Janice Broun, *Diviziuni în Ortodoxia Răsăriteană de astăzi* - http://www.voxdeibaptist.org/diviziune_in_ortodoxie.htm; <http://www.69194-schisma-din-biserica-bulgara.htm>

Maxim neputându-i-se imputa acest lucru. Mai mult, au apărut unele obiecții ale participanților legate de luarea acestei decizii, care n-a ținut cont de hotărârile Sfântului Sinod Panortodox Extins și Supra-jurisdicțional din 30.09 – 01.10.1998, ce a pus capăt schismei în conformitate cu canoanele bisericești. La punctul 4 al *Declarației* finale se arată: „Concluzia Curții conform căreia Statul trebuie să fie neutru în ceea ce privește religia tradițională – Creștin Ortodoxă Răsăriteană (Art. 13 și 3 din Constituția Republicii Bulgaria) nu constituie o obligație inclusă în scopul Convenției europene a Drepturilor Omului și a Libertăților fundamentale. Legea cultelor religioase, adoptată de Parlamentul Bulgariei în anul 2002 exprimă identitatea națională bulgară, fără ca, în același timp, să contravină practicii europene. Datorită tocmai acestei Legi, Statul bulgar a fost capabil să depășească consecințele negative ale amestecului în activitatea internă bisericească și, astfel, a restaurat dreptatea în privința Bisericii Ortodoxe Bulgare”. La următorul punct reprezentanții Bisericilor locale au cerut implicarea statului bulgar în susținerea intereselor canonice ale Bisericii Ortodoxe Bulgare, apărând în acest fel identitatea bulgară. „Pe baza circumstanțelor și a motivelor în luarea deciziei de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului de la Strasbourg, - se arată în continuare - participantii consideră că există argumente foarte solide de a se face apel împotriva acestei decizii”¹. De la această întrunire s-au scurs câteva luni, iar lucrurile au rămas tot în același stadiu.

Recent, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare a hotărât să nu trimită reprezentanți la Întrunirea Comisiei Teologice Mixte Internaționale pentru Dialogul dintre Biserica Ortodoxă și cea Romano-Catolică, care va avea loc în Cipru între 16 și 23 octombrie 2009. Decizia sinodului bulgăresc a fost motivată de ineficiența dialogurilor teologice purtate până în prezent între ortodocși și catolici, care nu au condus la concilierea între „teologia dogmatică romano-catolică și cea ortodoxă”. În sfârșit, sinodul își manifestă disponibilitatea trimiterii pe viitor a unor ierarhi bulgari doar la acele manifestări care tratează alte probleme socio-umane². Această luare de poziție antiecumenică o urmează pe cea a Patriarhului Ecumenic făcută în timpul predicii sale către comunitatea din Lyon (Franța) în timpul Sfintei Liturghii, care s-a săvârșit cu prilejul celei de a 13-a Adunări Generale a Conferinței Bisericilor Europene în Franța (15-21 iulie 2009)³. Este util să precizăm că pentru cei mai mulți sacerdoți și monahi ortodocși ecumenismul reprezintă o erezie, fiind vârful de lance al ofensivei catolice și protestante⁴.

Revenind la schismele existente în sânul Ortodoxiei, vom vedea că în aria acestora gravitează și disputele din cadrul micii Bisericii Ortodoxe din Estonia, țară preponderant luterană. Neînțelegerile ivite între Patriarhia Moscovei și Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol referitoare la jurisdicția Bisericii Ortodoxe Estoniene scot la iveală un trecut presărat de abuzuri, nedreptăți și interese legate de patrimoniu. Dacă adăugăm și specificul etnic al ortodoxilor vedem cum această schismă este întreținută de Biserica Rusă. Din cei 50.000 de ortodocși cea mai mare parte sunt ruși (30.000). În 1997 în Estonia numai 17 preoți ortodocși erau capabili să conducă servicii divine în limba estonă⁵.

Un alt pericol pentru unitatea ortodoxă îl reprezintă sectele. Peste tot în Europa și în lume sectele reprezintă o gravă problemă socială, deoarece pun în discuție

1 http://www.noutati-ortodoxe.ro/intrunirea-de-lucru-a-reprezentantilor-bisericilor-ortodoxe-autocefale-sofia-11-12-martie-2009_l359_po.html

2 <http://vestitorul.blogspot.com/2009/08/venit-vremea-unei-analizei-amanuntite.html>

3 <http://www.sfnecartiecoslada.ro/2009/08/20/sanctitatea-sa-bartolomeu-patriarhul-ecumenic-%E2%80%99Cnu-vom-ajunge-la-euharistia-comuna-si-la-potirul-comun-cu-eterodocsii-nu-avem-invatatura-dogmatica-si-marturisire-de-credinta-comuna%E2%80%99D/>

4 <http://pedrumulcrucii.wordpress.com/2009/08/23/despre-ortodoxie-%C8%99i-ecumenism/>
<http://cuvseraphimrose.wordpress.com/category/ecumenism/>

5 http://www.voxdeibaptist.org/diviziune_in_ortodoxie.htm.

valorile și tradiția familială, siguranța individului și a statului. Masacrele provocate de Ordinul Templului Solar (1994 și 1995), atacul cu gaz Sarin al sectei AUM în metroul din Tokio (1995) și suicidul colectiv de la Heaven's Gate din Los Angeles (1995) sunt exemple elocvente. Nu întâmplător am enunțat pericolul sectar deoarece Bisericele Ortodoxe s-au confruntat deseori cu acesta. Vom menționa în cele ce urmează doar un singur caz, fără a intra într-o analiză detaliată a fenomenului, respectiv Biserica Ortodoxă Greacă. Cea mai importantă problemă pe care aceasta a întâmpinat-o după aderare a constituit-o proliferarea fenomenului sectar, la care s-a adăugat disputa cu Biserica Catolică în materie de patrimoniu bisericesc. Înfluența pe care Biserica Greacă o exercită asupra societății este foarte mare, de aceea oamenii politici preferă să întrețină o relație de bună amicitie cu aceasta. Îngrijorarea firească a Bisericii Ortodoxe față de pericolul sectar a fost denunțată însă de organisme abilitate de la Bruxelles ca fiind incompatibilă cu *Convenția Europeană a Drepturilor Omului*. În acest context, nu sunt puțini cei care cred că sub pretextul apărării drepturilor fundamentale ale omului, statul, prin intermediul unei instanțe laice de judecată, respectiv CEDO, intervine în chestiuni revendicate de o instituție de cult¹. Pe lângă cele enunțate până acum, Biserica se mai confruntă cu o altă problemă: expansiunea islamului în zonele ei de influență tradiționale. Tratatamentul rău la care sunt supuși creștinii în Turcia, contrar prevederilor Conferinței de la Laussane, nu este trecut cu vederea de autoritățile ecleziastice elene². Intervenția politicului nu face decât să inflameze lucrurile, iar vechea dispută dintre cele două țări revine mereu în actualitate. Grecia, țară majoritar ortodoxă, se opune categoric aderării unui stat islamic în Uniunea Europeană și este îngrijorată de întărirea influenței Turciei în sud-estul european. Moștenirile trecutului își spun cuvântul. Reținem doar că în timpul stăpânirii otomane, Biserica Ortodoxă a devenit elementul esențial al unității balcanice³. Franța se opune și ea aderării Turciei prin vocea secretarului de stat francez pentru Afaceri europene, Pierre Lellouche, care nu a uitat să adauge că această opinie este împărtășită și de alte state europene, dar nu au curajul să afirme acest lucru. În spațiul german lidera opoziției, Angela Merkel, creditată cu cele mai mari șanse să devină viitorul cancelar al statului la alegerile din 18 septembrie, și-a anunțat intenția de a se opune demersurilor guvernului de la Ankara de a deveni membru cu drepturi depline ale Uniunii Europene. Austria reprezintă, se pare, un alt obstacol în calea aderării, după ce șeful diplomației de la Viena, Ursula Plassnik, a declarat recent că țara sa ar putea

1 Adina – Dumitrița Ursu, „Libertatea de religie – libertate interioară și libertate exterioară”, în *Themis*, nr. 3, 2005, 65-66; Effie Fokas, *Greek Orthodoxy and European Identity*, 13: „Neither the Roman Catholic Church (several thousand strong in Greece) nor the Protestant denominations are recognised” - <http://www.hks.harvard.edu/kokkalis/GSWz/Fokas.PDF>; în *Constituția statului grec Biserica Catolică e definită drept xeno dogmă* - <http://www.catholica.ro/stiri/show.asp?id=12166>; V. Berger, *Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului*, ediția a IV-a, București, 2003, 169; cf. <http://www.raduchirita.ro/articole/acces.pdf>; Γεωργίος Κρίννα, Αλξρίνηλα δηθαρώκαθα, αερέζης θαί Εθθιεζηα. „Drepturile omului, sectele și Biserica”, în ΕΚΚΛΗΣΙΑ, nr. 3, martie, 2002, 179-186; cf. R. Mureșan, *Provocări și perspective ale Bisericii Ortodoxe în Uniunea Europeană*, în volumul *Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană*, 159-160, nota 10; Magalie Flores-Lonjou, Francis Messner, *Les lieux de culte en France et en Europe: statuts, pratiques, fonctions* (Volumul 3 din Law and Religion Studies, Peeters Publishers, 2007), 57-60-62, 65-66; Franck Frégosi, Jean-Paul Willaime, *Le religieux dans la commune: régulations locales du pluralisme religieux en France* (Volumul 43 din Histoire et société, Labor et Fides, 2001), 29-46.

2 Renée Hirschon, *Crossing the Aegean: an appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*, (Volumul 12 din Studies in forced migration, Berghahn Books, 2003), 117/125; Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan exchange of minorities and its impact on Greece*, (C. Hurst & Co. Publishers, 2002), 67-70.

3 Cotan, *Biserica*.

organiza un referendum pe această temă. Deși consilierului american pentru Securitatea Națională, Stephen Hadley, este de părere că menținerea cursului reformelor va nivela drumul către aderare și va consolida stabilitatea și diplomația Turciei, statele creștine nu sunt foarte entuziasmate de primirea în Uniune a unui stat islamic puternic, catalogat drept un potențial pericol pentru spiritual democratic al noii Europe¹.

Diferențele de ordin cultural nu au constituit un subiect al condițiilor de aderare la Uniunea Europeană, însă perspectiva aderării Turciei și creșterea influenței islamului în viața politică face ca ele să capete o altă dimensiune². Pentru națiunile europene, islamul nu reprezintă o necunoscută. Dimpotrivă. A fost secole la rând principala amenințare pentru Creștinătate. „*Mai multe națiuni europene, de la Spania din vremea Reconquistei și până la populațiile creștine din Balcani, s-au constituit și au devenit independente numai după ce s-au luptat cu musulmanii și i-au silit să bată în retragere*”³. Vremurile s-au schimbat, iar astăzi milioane de musulmani trăiesc în Europa, fiind născuți aici⁴. Ei nu pretind decât un tratament egal cu toți ceilalți membri ai națiunilor în mijlocul cărora trăiesc. Altfel spus, ei vor „*să beneficieze de drepturile și libertățile pe care statele le recunosc confesiunilor creștine*”⁵. La prima vedere revendicările acestora sunt legitime, fiind vorba de unul de drepturile fundamentale ale omului, respectiv, libertatea religioasă. Diferența de la vorbe la fapte este mare, însă. Absența unei ierarhii religioase care să medieze dialogul cu autoritățile europene, poligamia și renașterea unui fundamentalism religios animat de ideea transformării *chariei* în lege civilă și politică sunt câteva piedici importante în calea unei bune înțelegeri între musulmani și statele creștine. Formulată altfel, „*prezența islamului pune sub semnul întrebării atât moștenirea civilă a creștinismului, cât și achizițiile secularizării. Recuzarea distincției dintre religie și societatea civilă relansează așadar dezbaterea pe tema laicității, pe care unii o credeau, poate, încheiată, oferindu-le totodată partizanilor secularizării duse până la o separație radicală și ai unei laicități identificate cu ignorarea hotărâtă a fenomenului religios un argument neașteptat*”⁶. În aceste condiții, rămâne de văzut cum vor fi respectate recomandările făcute de Comisia Europeană cu privire la combaterea intoleranței și discriminării față de musulmani⁷. Sporul demografic al musulmanilor din Europa trezește numeroase temeri. O statistică demografică aparținând Eurostat arată că între anii 1998 și 2009 populația Turciei a crescut foarte mult, în timp ce populația altor state europene fie a crescut foarte puțin, fie a stagnat sau chiar a scăzut. Pentru confirmarea celor afirmate vom prezenta în tabel situația demografică a patru state: Turcia, România, Polonia și Portugalia.

1 http://www.euractiv.ro/uniunea_europeana/search/euractiv.html?searchTxt=statele+care+se+opun+aderarii+macedoniei%2C+turciei+si+serbiei&x=8&y=4.

2 V. Bută, *Modernitate și tradiție privind aspectele culturale ale extinderii europene*, în volumul *Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană*, 17 - <http://irseu.unap.ro/carte.pdf>.

3 R. Remond, *Religie și societate în Europa: secularizarea în secolele al XIX-lea și XX, 1780-2000*, trad. rom. de Giuliano Sfichi, Cuvînt înainte de Jacques Le Goff, (Iași, 2003), 217.

4 Hugh Poulton, Suha Taji-Farouki, *Muslim identity and the Balkan State*, (C. Hurst & Co. Publishers, 1997), 82-101; Ali Eminov, *Turkish and other Muslim minorities in Bulgaria*, (Routledge, 1997), 62-70, 72-75.

5 Remond, *Religie*, 217.

6 Remond, *Religie*, 218.

7 www.ecri.coe.int; Olivier Roy, *Secularism confronts Islam*, (Columbia University Press, 2007), 37-47.

Turkey	1998	1999	2000	2001	2002	2003
	64641675	65786563	66889425	67895581	68838069	69770026
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Romania	70692009	71610009	72519974	69689256	70586256	71517100
	1998	1999	2000	2001	2002	2003
	22526093	22488595	22455485	22430457	21833483	21772774
Poland	2004	2005	2006	2007	2008	2009
	21711252	21658528	21610213	21565119	21528627	21498616
	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Portugal	38659979	38666983	38653559	38253955	38242197	38218531
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
	38190608	38173835	38157055	38125479	38115641	38135876
Portugal	1998	1999	2000	2001	2002	2003
	10109697	10148883	10195014	10256658	10329340	10407465
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
	10474685	10529255	10569592	10599095	10617575	10627250

Figure 3. Total population – At 1 January 2009 (Eurostat)¹

Cei care se opun principiilor statului de drept, care este sensibil la diferențele culturale, au ca argument suprem tradiția religioasă. În mod cert, există puncte de „incompatibilitate”, în „accepțiunea” occidentală a termenului, între democrație și Islam”. Să nu uităm că lumea islamică percepe în „cheie religioasă” unele concepte precum „libertate”, „democrație”, „dreptate socială”, „suveranitate” etc. Introducerea democrației în Occident a fost pregătită de secularizare, proces aproape „invizibil” în spațiul dominat de Islam. Aici puterea politică și juridică fuzionează cu cea religioasă, dând naștere unui sistem care amintește de cel teocratic aparținând antichității, dar care îmbracă forme oarecum „moderne” dacă pot să fie numite așa. Islamului îi este străină „dihotomia creștină” sacru - profan, „Biserica - Stat, să dai Cezarului ce este al Cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu”. Ceea ce este „drept” în Islam corespunde viziunii profetului iluminat de Allah și nu celei aparținând simplilor muritori. În sfârșit, absența unor soluții viabile, care să vină în întâmpinarea nevoilor sociale și economice ale populației musulmane i-a determinat pe mulți intelectuali să se gândească serios la o reformă democratică². În Iran bate vântul schimbării chiar dacă vechea conducere politică nu a fost înlăturată de la putere în urma alegerilor din vara acestui an³.

Încheiem analiza noastră, nu înainte de a formula câteva concluzii. Atât în lumea islamică cât și în cea creștină, religia este folosită pe post de armă politică, nu numai de putere ci și de opoziție. Forța acesteia nu este deloc de neglijat, în pofida eforturilor depuse de elita cultă a societății înspre direcția reformării societății. Nu trebuie să uităm că religia poate lansa „punți de legătură” între culturi și civilizații diferite, dacă în fruntea instituțiilor de cult se află persoane capabile să țină pasul cu modernitatea.

Epuizarea în viitor a resurselor, lupta pentru dobândirea altora noi, epidemiile, catastrofele naturale, lipsa unor perspective privind emanciparea socială, migrația, războaiele și sărăcia vor fi factorii care vor exercita o presiune uriașă asupra politicului. El va trebui să vină cu soluții și nu cultele religioase. Credința nu ține loc de hrană, iar fundamentalismele nu se vor putea menține decât numai prin teroare. Dar toate au sfârșit. Depinde de oameni să-și redescopere propria umanitate și odată cu ea pe a celorlalți.

¹ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tps00001&tableSelection=1&footnotes=yes&labeling=labels&plugin=1>.

² http://www.cpc-ew.ro/publications/ocasional/democratie_si_islam.pdf.

³ http://www.ziare.com/Ahmadinejad_a_castigat_alegerile_din_Iran-785394.html.

Collective Rights

a Western Foundational Perspective

■ CRISTIANO GIANOLLA

For many thinkers, the historic-philosophical analysis of the birth and growth of human rights has identified the West with the interest and support for individual rights and the rest of the world with the primacy of collective rights. This paper is meant to form the counter-argument of this view, showing that that collective rights are not alien to the Western cultures. Final aim of this paper is to underline that if collective rights are not foreign to Western cultures, the whole human rights discourse -and the idea of human rights being acceptable everywhere- should be reconsidered, and specifically, beyond the dualism of individual versus collective rights.

Keywords:

Collective Rights, Western, human rights generations, individual rights, global ethics, western perspective

Introduction

Is it possible to state that individual rights are prevalently western rights and collective rights are non-Western? Is the western culture completely alien to collective rights? These questions are present nowadays in the human rights agenda and constitute the topic of this paper. They challenge the lack of a common ethical base for the 'human rights regime' that pretends to spread worldwide, and asks for a justification of meaning. The fundamental question seems to be what Michael Elliott resumes in this way:

while the articulation of human rights ideology has now become a worldwide, cross-cultural enterprise, certain cultural assumptions have been taken for granted as fundamental components of global discourse and practice, particularly those revolving around the ultimate inviolability of the individual.¹

If the individual is sacred, there seems to be no place for bargaining power in order to obtain a corresponding value of any other entity, like the community; so there is no room for other fundamental rights than individual rights. Nonetheless the present work aims to

¹ Michael A. Elliott, „Human Rights and the Triumph of the Individual in World Culture”, 343-363 in *Cultural Sociology*, vol. 1, no. 3 (2007), p. 353.

show that the dualism of individual versus collective rights is not inscribable as the Western versus non-Western cultures. I would like to show that in Western history and philosophy collective rights have been well present and are still essential.

To understand the problem and focus on it properly, I will show three different contexts in which we can speak about individual versus collective rights. The interesting aspect of this analysis will be to show that even in Western cultures the concept of collective rights is not alien. The dualism between individual versus collective rights is more and more narrow and there is an ongoing process of interconnection between the two types of rights. In this I acknowledge that some collective rights are still in the making (indigenous people's rights for example).

The historic perspective taken into consideration in this text aims to use history not just as the report of what happened in the past, but as the instrument to understand the present and the future in addition to the past. From the anthropological point of view I decided to analyze the European perspective because it is within this one that individualistic human rights standards have been developed, and I assume that it is there that we can also find a justification for collective rights.

The motivation for choosing this argument is based mostly on a personal interest in the intercultural perspective of the human rights system and the genuine conviction that there is a way which goes beyond the standardisation of culture (on individualism as a western concept), which also means the need of a life with the strongest connection ever possible among peoples and cultures. All this is still realizable through the globalization process which if on the one hand tends to standardize the whole world on one culture on the other hand opens many ways of communication and of dialogue.

The paper will first focus on the concept of collective rights as expressed in three different definitions. Secondly, it will analyse the path undertaken in western history and philosophy, in order to show that this path is not extraneous to the concept of collective rights.

Three conceptions of the dualism between individual versus collective rights

There are many ways in order to consider the dualism between individual and collective rights. To understand this I would like to use the words of Bhikhu Parekh:

Just as individual rights are those of which the individuals are the bearers, collective rights are those of which human collectivities are the bearers. Human collectivities are of several kinds, ranging from groups united by transient or long-term common interests to historical communities based on a shared way of life. The term 'collective rights' is generic, and group, communal and other rights are its species.¹

I will now briefly take into consideration three different contexts regarding the dualism „individual-collective rights“. All of them concern the West as the rest of the world.

¹ Bhikhu Parekh, *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory* (New York: Palgrave, 2000), 213.

First of all the distinction between individual and collective rights begins with the assumption that in the modern Western conception of human rights the individual is the core subject of rights, whereas in many non western cultures the heart of rights is the community. This distinction has become evident after the Second World War and even more during the decolonisation period. Nonetheless this distinction is misleading. Micheline Ishay underlines that '[m]any defenders of such cultural rights are forgetful or unaware of nineteenth-century European adherence (particularly among Italians and Germans) to the notion of cultural rights, a principle that was employed in the struggle against unqualified individualism and the Enlightenment's conception of universalism.'¹ This means that even though the modern Western philosophy can justify this distinction between a Western individualistic and a non-Western communitarian conception of human rights, history reminds us that the same process has occurred in the Western societies not long ago. This shall help westerners to understand non western cultural differences.

The differentiation between the individual and the community includes also the fact that collective rights are strictly connected to responsibilities (or duties) of the individuals towards the community. This kind of duties have been listed in many declarations (western and non-western)² and find a final general definition in the 'Universal Declaration of Human Responsibilities', drafted in 1997 by the Inter Action Council. What led to this document was the collaborative work of western politicians and scholars (Helmut Schmidt, Hans Küng and Richard Rorty among others) that saw the light thanks to the support of the parliament of world religions.

A second dualism 'individual-collectivity' regards the distinction between generations of rights. The first distinction emerged clearly during the cold war where civil and political rights were ideologically and politically divided from the economic social and cultural rights. Considering today's liberalism as the philosophical, political and economic container of 'individualism' and communitarianism as the container of social-collective rights, it is possible to continue identifying this division between the first and second generations of rights.

Still considering the generations of rights, a further distinction needs to be made between civil and political rights as individualistic rights, and the third generation of rights as collective. This includes the right to self-determination, development, to a safe environment and to peace, as collective rights of 'solidarity', as defined by Karl Vasak;³ in addition to that, cultural identity rights are also part of this group. As Raphaël Gély and Margarita Sanchez-Mazas remark:

Some actors place greater emphasis on the first generation of human rights that was primarily anchored on the issue of individual rights; others emphasize the third generation of human rights that was concerned mostly with questions of collective or cultural rights.⁴

1 Micheline R. Ishay, *The history of human rights. From ancient times to the globalization era* (Berkeley: University of California Press, 2004), 11.

2 Among others: 'Déclaration des droits et des devoirs de l'homme et du citoyen' (France 1795); 'American Declaration of the Rights and Duties of Man' (1948); article 29 of the Universal Declaration of Human Rights (1948); African Charter on Human and Peoples Rights (1981).

3 Karel Vasak, „Pour une troisième génération des droits de l'homme", in Christophe Swinarski (Coord.), *Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1984), 839-840.

4 Raphaël Gély And Margarita Sanchez-Mazas, „The philosophical implications of research on the social representations of human rights", *Social Science Information*, vol. 45, no. 3 (2006), 388.

Again, the contrast between first and third generation can become the flag of the referred western/non-western dualism, if there is no consideration of the above mentioned fact: before the third generation of human rights received an official denomination, many western countries struggled for most of them.

The third and last dualism between individual and collective rights involves individual versus group rights. Here I consider collective rights as, among others, the rights of women, children, workers, minorities, homosexuals, migrants and so on. In fact, as mentioned above by Parekh, '[h]uman collectivities are of several kinds'.¹ In this concern it becomes even more evident than anywhere else that the west has been a supporter of collective rights of different groups. It is in fact in the heart of Europe during the industrial revolution that trade unions of workers were born and helped to develop better conditions for workers, for instance. One can oppose that the struggle of indigenous people embodies the contrast between the liberal individualistic rights and the communitarian collective rights of peoples. An answer to this would be that more and more attention is being given to this point and jurisprudence on these matters is in a growing developing status. With this it is not my intention to neglect the danger expressed by the global economy and the aggressive world market for many cultures and peoples. But what needs to be underlined here is that there is an ongoing process, where the standardizing economic forces face the opposition of a stronger and stronger society in defence of cultural diversity.

A brief western historical perspective

The preamble of the Universal Declaration of Human Rights expresses the deep core attention assigned to 'all members of the human family' based on the concept of human dignity. Historically this definition comes from the, at the time, recent and terrible images of the atrocities of the Second World War, but also from the path of the western history and philosophy. The individualism of Human Rights has a philosophical foundation particularly in the thought of Hobbes and Locke's natural rights and saw its realization in the American and French revolutions. The 'Virginia Bill of Rights' (1776) and the French 'Déclaration des Droits de l'homme et du citoyen' (1789) do not refer to any collective right, whereas the 1793's version of the 'Déclaration', article 21, provides for social assistance to unfortunate *citizens* and the version of 1795 is the 'Déclaration des droits et des *devoirs* [italics are mine] de l'homme et du citoyen'. This is still a vague reference to what is possible to consider as collective rights but the main stream of thought reckon the natural human condition (of men citizens)² as standard equality between individuals. 'These individual rights precede any form of social life, and the legitimacy of government depends on the idea of an implicit social contract in which individuals freely submit to laws and institutions that will protect their natural rights.'³ The Enlightenment provided further rational basis for the concept of the free individual which will then lead to liberalism.

The socialist opposition to these theories is well represented by the Hegelian dialectic and philosophy of history in the argument made by Marx, marked by the struggle between social classes. The contribution of the socialists struggle for collective workers and proletariat class during and after the industrial revolution has a fundamen-

1 Parekh, *Rethinking*, 213.

2 With the 'Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne' in 1791 Olympe de Gouges recriminate for the rights of women.

3 Cheryl L. Hughes, „Reconstructing the subject of human rights“, *Philosophy & Social Criticism*, vol. 25, no 2 (1999), 48.

tal relevance for a variety of rights that today have become individual and so universal, but at that time were collective. With the end of the bipolarity between east and west, liberalism has become pre-eminent and has been spread worldwide also thanks to the accelerated globalization process. Nevertheless we assume that it also includes some historical standards defined by socialist-communitarian traditions which are now widely accepted.¹

One of the most influential liberal philosophers of the last decades, John Rawls, in his theory of justice argues in favour of a consensus reached among *individuals* who stand in an 'original position', where they bargain for the possible structure of the society behind a veil of ignorance considering their personal position in the same society. 'The original position is defined in such a way that it is a status quo in which any agreements reached are fair.'² This is a point of view that takes into consideration the different possible abstractive memberships of the bargaining individuals in different groups, but does not take into consideration groups as self bargaining entities. So making the agreement is fair at the individual level, but excludes completely any further existence of group entities *per se*. This is not a problem when we take for example a bargaining person which is included in groups like workers, women and homosexuals, because in the original position it is possible to agree on favourable conditions for the members of these groups. As such, the Rawlsian theory is complicated by the position of groups which pretend to give a wider interpretation to life and social relations, as minorities for instance. John Gledhill notices that 'conflicts over rights which involve appeals to 'fairness' do not necessarily simply involve individuals (singly or as members of a socio-economic category), but may involve more intractable claims based on collective rights and fundamental arguments about the virtues of different forms of life.'³

In order to answer the question left open by Rawls, Will Kymlicka, another liberal scholar, can be of some assistance. Kymlicka argues that even if the term collective rights is too broad, there is not necessarily a dichotomy between collective and individual rights, if we consider that individuals are not simply the bearers of group identities. Referring to ethnic and national groups, Kymlicka underlines that it is fundamental to distinguish between two types of collective rights: 'internal restrictions' and 'external protection'. Internal restriction refers to 'the claims of a group against its own members' whereas external protection concerns 'the claim of a group against the largest society.'⁴ While both claims pretend to defend the stability of the group, the former is directed against internal dissidence and the second against external decisions which can influence the group. Kymlicka argues that also liberals 'can and should endorse certain external protections, where they promote fairness between groups, but should reject internal restrictions which limit the right of group members to question traditional authorities and practices.'⁵ In other words, individual and collective rights don't conflict, when the individual is capable of living freely and within the respect of his own dignity. When collective rights help the individual to do so, there is no problem; on the contrary, if community rights oppress the rights of the individual, there is a conflict which cannot be neglected.

1 I refer to standards of working condition or social assistance for instance. These standards have been encompassed in the welfare state.

2 John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge: Harvard University Press, 1971), 120.

3 John Gledhill, „Liberalism, Socio-Economic Rights and the Politics of Identity: From Moral Economy to indigenous Rights“, in Richard A. Wilson (coord.), *Human Rights, Culture & Context. Anthropological Perspectives* (London: Pluto Press, 1997), 88.

4 Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights* (Oxford: Clarendon Press, 1995), 35.

5 Kymlicka, *Multicultural*, 37.

Rhoda Howard argues on the primacy of individual human rights over collective rights, starting from the fact that the concept of individual human right is based on the primacy of the individual human dignity.¹ This means that when collective rights do not conflict with the individual human dignity, there is no opposition in their realisation. In cases of collective rights intending to protect human dignity -where the community or group dignity overcomes the individual dignity- a problem can emerge. There is a lack of human rights if, following the primacy of the dignity of the community, an offence of the individual human dignity emerges, either of a member of the community (or of the group), or of other individuals. This should not be allowed, because human dignity comes first and, furthermore, it is the presupposition for social justice.² At this point there is a reconnection with Rawls, since he says that an intersection consensus exists where everyone is allowed to interpret the world and live through the rule of one's own comprehensive doctrine (even a traditional or religious), so far that this does not preclude the same possibility for others.

It becomes dangerous for human rights in general, when an idealisation of the community elevates itself to human dignity. Howard takes the example of Nazism ideology, which strongly discriminated against the individuals not belonging to the Aryan race (handicapped people, gypsies, homosexuals, slaves, blacks, Jews and others). This is a very strong 'exclusivist definition of the collectivity';³ It is necessary to counter-argue that the external discrimination of the traditional community is rarely concerned with this kind of human rights infractions. Although we can assume that this is a risk in the modern concerns about collective rights (as it was in recent cases of genocides like in Rwanda and ex-Yugoslavia for instance), the community, in the sense of traditional groups, is normally a relatively small group (minority/indigenous) which more likely needs protection rather than constitutes a menace for others. In other words, in cases where collective rights relate to the majority and not to minorities, the rights are no longer collective but become simply individual.

We could then conclude that what collective rights mostly need for their implementation in western societies is what Kymlicka defined as 'external protection' for weak or minority groups. But the above mentioned argument intended to show that also in the western human right culture there is still room for the recognition and protection of collective rights.

Conclusions

The Universal Declaration of Human Rights clearly refers to collective rights in article 27. Article 23 provides for the right to work and the collective rights of workers and article 29 underlines that '[e]veryone has duties to the community'. Nonetheless there is no mention in article 26 of an education towards one's own traditions or culture, but just of the fact that education 'shall promote understanding, tolerance and friendship among all nations, racial or religious groups'. This is something that should be pursued.

The UDHR has been criticized because it mostly reflects the values of the west and because of the fact that it was written at the time when many countries where

1 The notion of dignity does not date simply from the modern era. Its origins go far back in time, to ancient Mesopotamia and Syria. Yacoub, 2007, 20.

2 Rodha E. Howard, „Dignity, Community and Human Rights”, in Abdullahi A. An-Na'Im (coord.), *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives. A Quest for Consensus* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992), 97-99.

3 Howard, „Dignity”, 98.

under a colonial system. A wider well known consideration for collective rights in the 'African Charter on Human and Peoples Rights' and article 11 of the 'Cairo Declaration on Human Rights in Islam' provides for the right of peoples to self-determination 'from all forms of colonialism and occupation, and all States and peoples have the right to preserve their independent identity and exercise control over their wealth and natural resources'; nevertheless I want to underline that collective provisions are not absent from western and global documents. It is not evident that there is a dualism between the west and the rest of the world, as Huntington would probably define it. I do agree that there should be more consideration for some groups (like minorities) and I am convinced that the great mobilization of the civil society will lead to that. In this sense the globalization processes will help in the wider definition of collective rights, because they also bring to discussion new urgent issues, such as the collective rights of migrants.

It is true that at present, cultures other than the western focus on collective rights rather than on individual rights. But this should not imply that no wider respect for collective rights is possible and even inscribed in the western pedigree. What the western culture is not ready to accept, is an egalitarian situation among classes, because the western history is marketed by the struggle against inequalities. The ideological justification of westerners to equality legitimizes their claim for individual rights. Rhoda Howard stated that '[h]uman rights are an egalitarian means of allocating membership in a collectivity to all physical persons, regardless of status. Collective or community rights imply permissible inegalitarian ranking of members in the interest of preservation of 'tradition'.' I aimed to sustain that this is not true in general, and, in some cases, it is necessary to contravene a factual unequal situation.²

The globalization process has deeply motivated/influenced discussions concerning cultural diversity. The colonization process brought peoples much closer, and the industrial revolution allowed an even faster transportation which facilitated the displacement of people on the world. But it is through the technology and communication revolution that a more complex and interconnected world appeared. This is also due to instantaneous and free communication made possible around the world. Even if the digital divide is a current problem in the international agenda, the world has become and is becoming more and more globalized.

There are different tendencies to this fact and different consequences as well. One among others is the increasing rate of cultural and ethnic interconnection in the world society. Yudhishtir Raj Isar distinguishes four types of cultural-ethnic groups which can be seen as collective rights bearers. The first is composed by 'sub- or multi- national communities (the Basque or the Sri Lankan Tamils, for example)', which claim to have their own territory, people, language and culture in opposition to the national culture standardization. The second is the so called 'autochthonous community ethnically marked' which result from a peoples' movement of demarcation of territory. The third group is composed by historically displaced peoples and international networks of cultures that intentionally choose their way of living in an alternative (to the traditional) logic of a territorial national state. The last group is composed by indigenous cultures, which result from the historical opposition to the colonisation and to the mod-

¹ Howard, „Dignity”, p. 83.

² It is important to bear in mind the struggle of woman, as they searched for equality through their collective rights.

ern national state, that pretend to define laws in contrast with their own traditions, habits, territories and practices.¹

All these peoples' groups must be entitled to Kymlincka's 'external protection'. This is not a task for non-western countries but a duty of the multicultural society, where different people meet and live together. The west cannot set itself aside, as its own history and philosophy represent a guarantee in this concern. The 'United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples' is a further very recent proof of that. As Yacoub underlines:

It is also a rule of law which demands the respect due to the individual human person independently of any determination. It goes without saying that this demand extends to cover not only individuals but also specific communities such as nations, ethnic groups, tribes, peoples, minorities and indigenous peoples; for what is true for the human person is equally true for communities.²

¹ Yudhishtir Raj Isar, „Cultural diversity”, *Theory, Culture & Society*, vol. 23 (2006), 373.

² Joseph Yacoub, „The Dignity of the Individual and of Peoples: The Contribution of Mesopotamia and of Syriac Heritage”, *Diogenes*, vol. 215 (2007), 19.

Despre cetățeanul *à la roumaine* și riscurile inerente la care se supune acesta

■ ANDREI STAN

„Drepturile cetățenești fundamentale sunt cheia lumii moderne.”¹

Anchored in John Locke's apprehension of property, this article debates on the concept of citizenship as it is defined by the present Romanian Constitution. Our main thesis is that the Romanian state is not capable or is not willing to preserve the (private) property of his citizens (and their lives, as a part of their property) in the context of the floods that took place in the last few years.

Keywords:

property, Romanian citizen, floods, civil rights, obligations, national strategy, legislation

Este riscant să fii cetățean român. O aserțiune care poate părea surprinzătoare la prima vedere. Ne propunem în rândurile ce urmează să ne aplecăm asupra acestui aspect al vieții social-politice românești care nu poate scăpa unui observator atent al evenimentelor cu care s-a confruntat societatea românească după decembrie 1989. Nu poți fi niciodată sigur, aflându-te întâmplător în capitală, că nu riști să fii agresat fizic de alți cetățeni ai statului român, chemați, mai puțin întâmplător, din Valea Jiului pentru delicata misiune de restabilire a „ordinii muncitorești”; nu poți fi niciodată sigur că drepturile tale garantate constituțional nu sunt încălcate grosolan de instituții ale statului înzestrate tocmai cu misiunea de asigurare a protecției și siguranței (a se vedea măcar binecunoscutul caz al „mogulului” sau „oligarhului” Patriciu care a câștigat în instanță procesul împotriva S.R.I., și, implicit, a statului român, pentru ascultări și interceptări ilegale de convorbiri); nu poți fi niciodată sigur că statul român, care garantează dreptul la sănătate, va reuși să gestioneze corect adevărate „arme” bi-

¹ Ralf Dahrendorf, *Conflictul social modern: eseu despre politica libertății*, traducere și postfață de Radu Neculau (București: Humanitas & Editura Universității „Al. I. Cuza” & C.E.U. Press, 1996), 53.

ologice, precum virusul gripei porcine, spre a da un exemplu decupat din actualitate. Nu poți fi sigur nici măcar de proprietatea sau de integritatea ta fizică, drepturi de asemenea garantate, în contextul unor inundații (evenimente care pot apărea ca dezastre naturale, calamități ce nu pot fi anticipate și ale căror efecte nu pot fi oprite sau diminuate – vom arăta spre finalul lucrării că statul român avea cunoștință de iminența acestora, deci cel puțin le putea anticipa). Dacă în primul sau cel de-al doilea caz încălcările sau nerespectarea unor drepturi fundamentale ale omului sunt evidente, de ce ar fi problematic dreptul la proprietate și de ce e la fel de riscant să fii cetățean român?

Acest articol își propune să arunce o privire critică asupra conceptului de cetățenie română, pentru a arăta de ce este problematic în spațiul nostru politic un asemenea concept, prin prisma a trei elemente: realitatea imediată, observabilă prin intermediul inundațiilor repetate care s-au produs în ultimii ani, prevederile constituționale ce fac referire la acest concept și, nu în ultimul rând, citirea conceptului de proprietate, care stă la baza cetățeniei, într-o cheie specifică filozofiei contractualiste – o cheie lockeană care arată laturile complexe, profunde ale unui asemenea concept și care nu au fost avute în vedere, credem noi, nici de autorii actualei legi fundamentale, nici de politicienii care ajung într-un moment sau altul la putere.

Vom începe cu prevederile constituționale, deoarece acestea reprezintă baza cercetării noastre: primul loc spre care trebuie să privim este Constituția României, căci nu putem ignora adevărul evident – acela că indivizii afectați de inundațiile din 2005 și 2008 (cele mai importante) sunt, înainte de toate, cetățeni români, deci subiecți de drept. „Acest document straniu”¹ intitulat Constituția României este... straniu încă de la început. După ce articolul 1 stabilește că „demnitatea omului, drepturile și libertățile cetățenilor, dreptatea și pluralismul[...] sunt garantate”, adică după ce consacră drepturile-libertăți, același articol se grăbește să le ia înapoi: „România este stat de drept, democratic și social (s.n.)”², punând bazele drepturilor-creanțe³. În această atmosferă de confuzie, articolul 5 instituie cetățenia română: „(1) Cetățenia română se dobândește, se păstrează sau se pierde în condițiile prevăzute de legea organică. (2) Cetățenia română nu poate fi retrasă aceluia care a dobândit-o prin naștere.”⁴

Ce este cetățenia? La o privire simplă, cetățenia reprezintă locul în care se reunesc mai multe categorii de drepturi, la care se adaugă și o sumă de îndatoriri și contribuții pe care cei desemnați cu titlul de „cetățeni” se obligă/sunt obligați să le respecte. Ralf Dahrendorf privește cetățenia într-un mod mai larg: „Cetățenia definește baza pe care se sprijină toți membrii societății umane. În mod ideal, ea îi cuprinde pur și simplu pe toți oamenii.[...] Cetățenia definește în termeni practici, aproape legali lucrurile pe care toate ființele umane le au în comun, spre a le îngădui oamenilor să fie diferiți.”⁵

Există multe teorii asupra cetățeniei. Nu se pune problema să le tratăm aici exhaustiv. Cetățeanul, în viziunea lui Michael Walzer, este mai capabil, în interiorul unui grup din societate, să judece calitatea protecției pe care o primește din partea

1 Pentru a relua memorabila formulare a lui Ralf Dahrendorf, „The Constitution of Europe”, <http://www.project-syndicate.org/commentary/dahrendorf28>, accesat 17.05.2009. Dahrendorf vorbea astfel despre „defunctul” Tratat ce instituia o Constituție pentru Europa, celebrul act ce a sucombat la vot în Franța și Olanda.

2 *Constituția României* (București: Regia Autonomă „Monitorul Oficial”, 2007), broșură, art. 1, alineatul 3.

3 Pentru o discuție despre drepturile-libertăți și drepturile-creanțe, vezi Dominique Schnapper, Christian Bachelier, *Ce este cetățenia?*, traducere de Gabriela Scurtu Ilovan (Iași: Polirom, 2001), 68-69.

4 *Constituția României*, art. 5.

5 Ralf Dahrendorf, *După 1989*, traducere de Mona Antohi (București: Humanitas, 2001), 44-45.

statului și mai capabil să se protejeze singur; cetățeanul guvernează și este guvernat, se implică în aplicarea politicilor, cu alte cuvinte, într-un înțeles modern, cetățenia reprezintă protecție și responsabilitate.¹ Să reținem: *protecție* și responsabilitate. Walzer propune și trei tipuri de cetățenie²; cetățeanul român ar putea fi încadrat în categoria cetățeanului alienat, care primește oarecare protecție din partea statului și care nu se implică prea mult în viața politică.

Acesta este aspectul care ne interesează: modul în care statul reușește să-și protejeze propriii cetățeni, modul în care drepturile garantate sunt și aplicate; cultura politică a cetățeanului român este un aspect subsidiar discuției noastre. Dominique Schnapper amintește și ea trei semnificații ale termenului „cetățenie”: acesta deține un sens juridic; termenul implică, în al doilea rând, principiul legitimității politice; cetățenia reprezintă și sursa legăturii sociale.³ Vom privi aici cetățeanul în sens juridic: așa cum am menționat deja, el este „un subiect de drept. În această calitate, dispune de drepturi civile și politice. Se bucură de libertăți individuale, de libertatea de conștiință și de exprimare, de libertatea de mișcare[...] În schimb, are obligația de a respecta legile, de a plăti taxe și impozite în funcție de veniturile realizate și de a apăra, în caz de pericol, societatea al cărui membru este.”⁴ Putem reține că „drepturile cetățenești, ca drepturi ale persoanelor din comunitatea unui stat național vor fi în mod fundamental asigurate de către stat.[...] În general, drepturile implică unele responsabilități pentru cei care le exercită.”⁵

Revenind la Constituția României, articolul 22 stabilește dreptul la viață și integritate fizică și psihică: „Dreptul la viață, precum și dreptul la integritate fizică și psihică ale persoanei sunt garantate”. Analizând cetățenia în contextul inundațiilor, această prevedere trebuie coroborată cu articolul 44, care garantează proprietatea: „Proprietatea privată este garantată și ocrotită în mod egal de lege, indiferent de titular.”⁶ Ne îndreptăm spre cel de-al doilea punct al articolului, căci este evident că în contextul unor evenimente tragice, așa cum sunt inundațiile, atât integritatea fizică a persoanelor, implicit viața lor, precum și bunurile materiale ale acestora – proprietatea lor, sunt puse în pericol.

Propunem aici înțelegerea conceptului de proprietate în manieră lockeană. Filozoful englez este cel care a pus bazele acestui concept și considerăm că analiza lui stă în picioare până astăzi. Acesta arată că „deși pământul și toate creaturile inferioare aparțin tuturor oamenilor în comun, fiecare om are o *proprietate* (property), și anume asupra *persoanei* sale. Iar la aceasta nu are nimeni altcineva dreptul în afara sa. Putem spune că *munca* trupului său și *lucrarea* mâinilor sale sunt cu adevărat ale sale. Oricărui lucru pe care îl scoate din starea în care l-a făcut și l-a lăsat natura, el îi adaugă *munca* sa, și, adăugându-i ceva ce este al său, îl face astfel *proprietatea* (property) sa.”⁷ Cu alte cuvinte, filozoful contractualist nu distinge între individ și proprietate; individul este cel care deține proprietatea asupra lui însuși: „deși lucrurile naturii sunt date în comun, omul (fiind stăpân sieși și *proprietar al propriei sale persoane*, ca și al acțiunilor sau *muncii* sale), are în el însuși *marele fun-*

1 Michael Walzer, „The problem of Citizenship”, in Michael Walzer, *Obligations. Essays on Disobedience, War and Citizenship* (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1994), 224-225.

2 Walzer, „The problem”, 226-227.

3 Schnapper, Bachelier, *Ce este*, 5-6.

4 Schnapper, Bachelier, *Ce este*, 6.

5 J. M. Barbalet, *Cetățenia*, traducere și introducere la ediția română de Viorel Vizureanu (București: DU Style, 1998), 42.

6 *Constituția României*, art. 44, alineatul (2).

7 John Locke, *Al doilea tratat despre cărmuire. Scrisoare despre toleranță*, traducere de Silviu Culea, prefață de Adrian-Paul Iliescu (București: Nemira, 1999), 68.

dament al proprietății.”¹ Astfel înțeles, putem considera că atunci când se atentează la viața cuiva, la integritatea lui fizică și/sau psihică, se atentează și la proprietatea sa. Este clar că atunci când un eveniment neașteptat pune viața cuiva în pericol, îi pune și proprietatea în pericol. La limită, putem accepta și reciproca: când cineva rămâne fără casă („agoniseala de o viață întreagă”, pentru a folosi sintagma populară), este foarte posibil ca să îi fie pusă în pericol chiar viața.

În punctul final, ne vom concentra asupra inundațiilor din 2005 și 2008 și a efectelor acestora. Este evident pentru toată lumea că viața multor cetățeni a fost pusă în pericol. Nu doar atât: au existat și decese ca urmare a inundațiilor și mare parte din bunurile acestor cetățeni aflați în pericol au fost distruse.

În urmă cu patru ani, era de-ajuns să deschizi un ziar sau să pornești televizorul pentru a observa cum erau relatate două evenimente: efectul catastrofal produs de inundații și „cearta” fără final ce anima Parlamentul României, apărută tocmai în urma acelor evenimente neașteptate. Se puteau desluși ușor accente de tragi-comedie: „jumătate de țară era înecată sub ape”, în timp ce „parlamentarii” români erau prea mult ocupați de cearta dintre ei, evident cauzată de inundații, și absorbiți de unicul impuls de a „pasa” vina de la unii la ceilalți. Peisajul părea unul postapocaliptic, statul român – complet depășit de situație. Ministerul Administrației și Internelor dădea publicității bilanțul inundațiilor din 20 septembrie 2005: „18 localități inundate, un sat izolat de restul lumii, mii de gospodării și anexe sub ape, poduri, podețe și drumuri – distruse. Autoritățile au trecut la evacuarea populației din mai multe localități.”²

Autoritățile nu învățaseră lecția. În prealabil, în lunile iunie și iulie ale aceluiași an, două valuri de inundații loviseră și mai puternic, pagubele fiind mult mai mari decât acelea descrise mai sus. Cifrele arată astfel și ele spun totul: 7 (șapte!) victime, 13 județe afectate, 3400 de case și 4000 de hectare teren agricol inundate, 7 poduri și 5 diguri distruse³. În acel moment toată lumea observă incapacitatea instituțiilor statului român de a reacționa în situații de criză. Rețeaua hidrografică a fost cu totul scăpată din mână, lacurile de acumulare au fost transformate în lacuri pentru păstrăvi (destinați comercializării ulterioare), efectele defrișărilor s-au făcut și ele din plin simțite. Explicația o găsim într-un document oficial al Ministerului Mediului, întocmit în toamna lui 2005 și care trebuia să stabilească strategia antiinundații pentru anii următori: „Deși în ultimii 50 de ani s-au mai produs viituri importante în majoritatea bazinelor hidrografice, niciodată în ultimii 100 de ani viiturile nu s-au întins pe un interval atât de mare de timp ca în anul 2005. De asemenea viiturile anterioare dintre care se evidențiază cele produse în anii 1970 și 1975, s-au desfășurat pe areale mult mai restrânse decât cele produse în anul 2005.”⁴ Cu alte cuvinte, vina era a intervalului scurt în care s-au produs inundațiile și a întinderii acestora. O explicație dubioasă din partea unui stat de drept, care garantează proprietatea și integritatea fizică a cetățenilor săi. De abia cu ocazia raportului mai sus menționat, Ministerul Mediului, deci o instituție a statului, își pune problema să adopte o strategie națională împotriva inundațiilor. Remarcăm astfel că până la inundațiile din 2005 nu a existat o strategie națională care să prevadă principalele măsuri în caz de inundații și nici o legislație clară în ceea ce privește utilizarea corectă a lacurilor de acumulare. Dovadă stau concluziile documentului mai sus menționat: „În vederea diminuării efectelor inundațiilor în viitor, Ministerul Mediului și Gospodăririi Apelor a luat în anul 2005 următoarele măsuri:

1 Locke, *Al doilea tratat*, 79.

2 *Adevărul*, 21 septembrie 2005, A1.

3 <http://www.ziua.ro/display.php?data=2005-07-05&id=179976>, accesat 16.05.2009.

4 http://www.mmediu.ro/departament_ape/gospodaria_apelor/inundatii/bilant_2005.pdf, accesat 18.05.2009. Documentul este intitulat „Bilanțul activităților desfășurate în 2005 pentru managementul situațiilor de urgență generate de inundații și strategia pentru anul 2006”.

- având în vedere că România nu a avut o strategie de apărare împotriva inundațiilor, a fost elaborată Strategia Națională de Management al Riscului la Inundații, pe termen scurt și mediu, corelată cu planurile de amenajare a teritoriului și ținând cont de hidrologia modificată a râurilor, care a fost aprobată în ședința de Guvern din data de 22.12.2005.

- urmare inundațiilor cu efecte deosebit de grave, produse în județele Olt și Teleorman, cauzate de avarierea unor baraje mici exploatate necorespunzător, a fost promovată Ordonanța de Urgență nr. 138/oct. 2005 privind exploatarea în siguranță a acumulărilor cu folosință piscicolă, de agrement sau locală, din categoriile de importanță C și D (în curs de aprobare, prin lege). Conform acesteia, barajele mici vor funcționa numai pe baza autorizațiilor de gospodărire a apelor și vor fi exploatate de personal calificat și atestat în domeniul hidrotehnic. Imediat după producerea inundațiilor, Ministerul Mediului și Gospodăririi Apelor împreună cu Ministerul Agriculturii, Pădurilor și Dezvoltării Rurale și cu Ministerul Administrației și Internelor au organizat o amplă acțiune de verificare, la nivelul fiecărui județ, a acumulărilor mici în urma căreia au fost aplicate sancțiuni contravenționale și au fost întocmite dosare de urmărire penală.

- a fost aprobată de Guvern modificarea și completarea Legii Apelor, cu prevederi referitoare la: limitarea dreptului de exploatarea agregatelor minerale din albiile cursurilor de apă; noi reglementări privind asigurarea stabilității și integrității lucrărilor cu rol de apărare împotriva inundațiilor; obligativitatea agenților economici și a comunităților locale de a participa activ la acțiunile operative de apărare; mărirea sancțiunilor contravenționale și penale, după caz.¹ Deci la momentul septembrie 2005 nu exista nici strategie națională împotriva inundațiilor, nici legislație clar stabilită.

Care a fost situația în 2008? Cu tot cu strategie implementată și cu legislație modificată, inundațiile se produc din nou, cu aceleași efecte devastatoare. Bilanțul este tragic, din nou: 5 (cinci!) morți și mai bine de 15 000 de sinistrați.² Cauzele acestor inundații sunt diferite. Observăm, pe de o parte, din nou, lipsa unei legislații clare sau, mai bine zis, încălcarea unei legislații aflate în vigoare, iar pe de altă parte, incapacitatea de reacție a instituțiilor statului român.

Putem remarca cum este încălcată/nerespectată/ignorată legislația în vigoare și cum sunt sfidate cele mai elementare norme de construcție. Cetățenii români și-au construit case în zonele inundabile sau în albiile râurilor, având autorizație de construcție (!). Pot fi identificate cel puțin câteva exemple evidente: una dintre localitățile afectate de inundații în iulie 2008 a fost comuna Gilău. Viceprimarul acestei localități afirmă clar: „Cert este că fără autorizație nu s-a construit, iar autorizația a respectat toate formele legale, toate avizele necesare, printre care și avizul Apelor Române.”³ Un alt caz evident este atestat de Direcția Apelor Române: potrivit acestei instituții, în localitatea Târgu Frumos, 62 de locuințe sunt construite în zone inundabile, având autorizația de construcție acordată de primărie. Din aceste 62 de locuințe, 22 au fost afectate⁴ de inundațiile din iulie 2008. Faptul este certificat și prin declarația primului-ministru al României din acea dată. Iată ce solicita C.P. Tăriceanu pe 14 august 2008, la vizitarea unei localități inudate: „Am văzut multe locuințe construite în albia râurilor. Înțeleg că acele construcții datează din 1990. Solicit tuturor primarilor să nu mai elibereze autorizații de construcție în zone inundabile.”

1 http://www.mmediu.ro/departament_ape/gospodarirea_apelor/inundatii/bilant_2005.pdf, accesat 18.05.2009.

2 http://www.ziare.com/Cine_e_de_vina_pentru_inundatii-371877.html, accesat 18.05.2009.

3 http://www.realitatea.net/in-cluj--peste-600-de-case-sunt-construite-in-zone-inundabile_342291.html, accesat 20.05.2009.

4 http://www.realitatea.net/in-cluj--peste-600-de-case-sunt-construite-in-zone-inundabile_342291.html, accesat 20.05.2009.

Nu întrebăm doar cât au putut fi de inconștiente instituțiile administrative locale (sau cât de corupte), încât au acceptat eliberarea de autorizații de construcție în zone expuse imediat pericolului inundațiilor.

Pe de altă parte, instituțiile statului de la nivel central își au și ele partea lor de vină pentru producerea inundațiilor, în vara lui 2008. Pe 28 și 29 iulie se produc inundațiile cele mai puternice. Întreg nordul țării a fost afectat. Ministrul de Interne, în câteva declarații publice, acuză un stat vecin, Ucraina, că nu a furnizat părții române date cu privire la debitele râurilor Siret și Prut care ne-ar fi putut ajuta pentru adoptarea de măsuri de prevenire a inundațiilor, în contextul în care și în Ucraina avuseseră loc revărsări de ape. Adevărul iese la iveală câteva zile mai târziu când o scrisoare a unui oficial român apare în presă și în care sunt adresate mulțumiri părții ucrainene pentru... informațiile transmise cu privire la pericolul producerii de inundații datorate revărsării celor două râuri. „Domnule director - spune oficialul român -, doresc să vă mulțumesc pentru informațiile transmise prin adresa nr. 578 din 24 iulie 2008 privind nivelurile pe râurile Siret și Prut. Aceste informații sunt deosebit de utile în adoptarea de către autoritățile noastre de gospodărire a apelor a măsurilor și acțiunilor ce se impun în astfel de situații în bazinele râurilor Siret și Prut” îi scria Ana Drapa, „secretarul împuternicitului părții române pentru aplicarea acordului între Guvernul României și Guvernul Ucrainei privind cooperarea în domeniul gospodăririi apelor de frontieră”¹, omologului său ucrainean pe 24 iulie 2008. Deci cu câteva zile de producerea inundațiilor care aveau să producă alte 5 victime omenești. Cum adresa mai sus citată reprezintă un alt document oficial, nu ne rămâne decât să ne întrebăm cum au reacționat autoritățile române la aflarea veștii că este foarte posibil ca să se producă revărsări ale celor două râuri și pe teritoriul românesc.

Nu am reușit să găsim niciun document sau să aflăm despre vreo măsură pe care să o ia guvernul român sau o instituție a administrației locale pentru prevenirea unor posibile inundații. Cu alte cuvinte, capacitatea de reacție a instituțiilor statului în fața unei posibile amenințări a fost zero. Sau, pur și simplu, nu s-a luat în considerare de către statul român posibilitatea ca informarea să fie cât se poate de reală. Putem lua în considerare și varianta, puțin probabilă, că vreo instituție a statului român ar fi dispus luarea de măsuri pentru prevenirea unor inundații. În acest caz, presupusele măsuri au fost insuficiente. Din nou. Cu alte cuvinte, statul român nu știe/nu poate să intervină pentru apărarea cetățenilor săi și a „proprietății” lor, implicat a vieților lor, lucruri pe care de altfel le garantează în Constituție. Fie că nu poate, fie că nu dorește.

Putem concluziona că statul român nu a reușit să prezeve integritatea cetățenilor săi, proprietățile lor, viețile lor. Chiar și atunci când știe că urmează să se producă revărsări serioase de ape, chiar și atunci când acordă în mod inconștient autorizații de construcție în zone inundabile. Cei afectați de efectele devastatoare ale inundațiilor pot afirma îndreptățiți că și-au pierdut „munca și agoniseala de o viață” – proprietățile lor (indiferent că vorbim de bunuri materiale sau de propria viață). Statul român nu a aflat probabil că „scopul oricărei asociații politice este păstrarea drepturilor naturale și imprescriptibile ale omului. Aceste drepturi sunt libertatea, *proprietatea* (s.n.), siguranța și rezistența la opresiune.”² Este evident, în acest context, că apărarea și ocrotirea proprietății, ca drept fundamental garantat de actuala constituție tuturor cetățenilor români, nu reprezintă una dintre prioritățile statului român.

¹ http://www.realitatea.net/ucraina-a-trimis-romaniei-inca-din-24-iulie-avertizari-privind-possible-inundatii_323506.html, accesat 17.05.2009.

² „Declarația drepturilor omului și cetățeanului (26 august 1789)”, art. II, în Schnapper, Bachelier, *Ce este cetățenia?*, 74-75.

Responsabilitatea scriitorului

la originile teoriei sartriene a literaturii angajate¹

■ GISÈLE SAPIRO

After the Second World War, Sartre developed his theory of literary commitment. This theory is based on the notion of the responsibility of the writer. Sartre redefines this notion in the context of the purges of the intellectuals who were accused of treason for collaborating with the enemy during the German Occupation in France. In contradistinction to the penal definition of responsibility, which is anchored in a national framework, Sartre proposes a more universal conception, tightly related to his philosophy of freedom.

Keywords:

intellectuals, responsibility, literary commitment, existentialism, French purges, épuration

Cu ocazia primei sesiuni a Conferințe generale la UNESCO, la 1 noiembrie 1946, Sartre a pronunțat un discurs pe tema „responsabilitatea scriitorului”, textul fiind publicat în 1998. Pentru Sartre, cât și pentru Dostoievski, „fiecare om este responsabil pentru tot înaintea tuturor”. Dar este în calitatea sa de om și nu în virtutea specializării sale, spune Sartre. Cizmarul sau medicul, de fapt, nu au decât o responsabilitate limitată. Nu același lucru se poate spune în cazul scriitorului, în măsura în care a numi înseamnă a da un sens actelor, înseamnă a le face să existe în conștiința comună. Scriitorul este responsabil fără voia sa pentru că denumeste și, din acest motiv, el este responsabil și atunci când alege să tacă, pentru că „A tăcea înseamnă tot a vorbi”².

Această preocupare de a teoretiza responsabilitatea scriitorului pe care se bazează concepția sa despre „literatura angajată” a contribuit în bună măsură la succesul lui Sartre după Eliberare. Autorul lucrării *Ființa și neantul* conferă o nouă formă – și amprentă filosofică – unei noțiuni care constituie o categorie etică a judecăților literare, înscrisă în deontologia

¹ Textul a fost prezentat în cadrul conferinței ținute la Institutul francez din București (19 mai 2009).

² Jean-Paul Sartre, *La Responsabilité de l'écrivain*, (Paris, Verdier, 1998). Pentru următoarele extrase sau trimiteri vom nota cu *RE* și vom indica locul citării.

meseriei de scriitor, într-un moment în care noțiunea se află în centrul dezbaterii intelectuale și a actualității politice. Concepția sa despre responsabilitate este puternic impregnată de polemice suscitade de procesele epurării, context în care termenul își recapătă sensul său juridic inițial care participă la apariția noțiunii înșăși de autor. Așa cum explică Michel Foucault în articolul său „Ce este un autor?”¹, „funcția-autor” ca principiu de clasificare a discursurilor (atribuirea unui nume propriu de autor unei serii de discursuri) s-a constituit mai întâi prin intermediul responsabilității penale, înainte de a codifica însușirea operei ca proprietate de către autorul ei. Înainte de a fi un bun, un produs, spune Foucault, discursul a fost un act, susceptibil de a fi sancționat.

Analiza concepției sartriene a responsabilității scriitorului impune o prezentare a contextului istoric al mizelor epurării intelectualilor.

Epurarea intelectualilor

În toamna lui 1944, în timp ce Comitetul național al scriitorilor – din care Sartre face parte – creat în Rezistență și apropiat de Partidul comunist francez, alcătuiește o „listă neagră” a scriitorilor colaboraționiști, guvernul provizoriu al Republicii franceze face demersuri pentru punerea sub acuzare a scriitorilor bănuți de crimă „de complicitate cu inamicul” în conformitate cu prevederile Codului penal sau cu cele cuprinse în ordonanța din 26 august 1944 care instituie crima de „nedemnitate națională”². Din octombrie 1944 și până în februarie 1945, Georges Suarez, Paul Chack, Henri Béraud și Robert Brasillach sunt condamnați la moarte pentru „complicitate cu inamicul”, dintre ei doar Béraud va fi grațiat. Severitatea pedepsei la care sunt expuși scriitorii, pedeapsa cu moartea, declanșează îngrijorare și reacții puternice în lumea literară. Dacă se cere pedeapsa cu moartea pentru un poet ca Brasillach, ce pedeapsă atunci le este rezervată comercianților de arme, lansează avocatul Me Isorni apărării în timpul procesului? Se răspândește astfel zvonul că epurarea îi va afecta mai puternic pe intelectuali decât pe industriași. Epurarea intelectualilor provoacă o dezbateră despre responsabilitatea scriitorului în rândurile scriitorilor care formează două tabere: „indulgenții” și „intransigenții”. Această opoziție corespunde unui clivaj politic, între dreapta și stânga, între gaulliști și comuniști, dar ea coincide totodată cu un clivaj între două generații: generația scriitorilor din perioada anterioară războiului, reprezentată de Mauriac, Duhamel, Paulhan, și noua generație ieșită din Rezistență, și reprezentată de Sartre, Camus, Vercors. Pentru scriitorii din această nouă generație, experiența Ocupației și a angajării lor în Rezistență a fost determinantă. Pe baza acestei experiențe se constituie viziunea lor asupra lumii, dar și autoritatea lor de a vorbi în numele ei. Integrarea acestei experiențe în viziunea lor asupra lumii și valorizarea acestei experiențe sau a acestui „capital moral” pentru a se impune pe scena intelectuală împotriva generației anterioare are loc prin intermediul unei singure și aceleiași noțiuni: cea de „responsabilitate a scriitorului”.

1 Michel Foucault, „Qu'est-ce qu'un auteur?”, *Littoral*, 1983: 9.

2 Deferite curții de justiție, crimele de trădare sau de atingere la siguranța națională, prevăzute de articolele 75 și următoarele și de articolul 83 din Codul penal, erau pasibile de pedeapsa cu moartea. Instituirea crimei de „nedemnitate națională”, deferită secției de drept civil, permitea urmărirea faptelor de colaborare de o gravitate mai redusă. Era sancționată cu „degradarea națională” care determina pierderea drepturilor civice și uneori confiscarea bunurilor. A se vedea Peter Novick, „L'Épuration française 1944-1949”, trad. fr., (Paris : Balland, 1985) ; Herbert R. Lottman, „L'Épuration 1943-1953”, (Paris : Fayard, 1986), 406-431; Diane Rubinstein, „Publish and perish : the épuration of French intellectuals”, *Journal of European Studies*, XXIII, 1993 : 82. Gisèle Sapiro, « L'épuration du monde des lettres », in Marc Olivier Baruch (dir.), *Une poignée de misérables. L'épuration de la société française après la Seconde Guerre mondiale*, Paris : Fayard, 2003), 243-285; Anne Simonin, *Le Déshonneur dans la République. Une histoire de l'indignité 1791-1958*, (Paris. Grasset, 2008).

Clivajul generațional apare în trei momente: dezbaterea între Mauriac și Camus asupra epurării; susținerea cererii de recurs în vederea grației lui Brasillach; dezbateri pe care a provocat-o execuția sa. Confruntarea dintre „indulgenți” și „intransigenți” capătă contur, mai întâi, în cadrul polemicii dintre François Mauriac și tânărul său confrate, Albert Camus, primul ca editorialist la *Figaro*, al doilea publicând în *Combat*, un ziar apărut în cadrul Rezistenței. Această polemică a primit numele de „Dreptate sau caritate”¹, Camus apără ideea unei justiții severe, în timp ce Mauriac, scriitor catolic, susține ideea indulgenței în numele carității. În realitate, mai mult decât caritatea, Mauriac invocă, ca de altfel și Charles de Gaulle, „reconcilierea națională”. Mauriac denunță totodată „arbitrariul” deciziilor justiției. În urma procesului împotriva lui Henri Béraud, Mauriac protestează împotriva unui judecării „nedrepte”, Béraud nefiind, afirmă el, vinovat de crimă de complicitate cu inamicul. Cu scopul de a-l salva pe Béraud, solicită solidarizarea scriitorilor invocând faptul că un „scriitor francez aparține patrimoniului nostru. Nu noi trebuie să facem scandal”. Cu toate acestea, adaugă el: „Dacă Béraud a comis crima pentru care e condamnat, talentul său n-ar fi, în opinia mea, o scuză”².

Argumentarea surprinde prin ambivalența sa, ea rezumă termenii dezbaterii ulterioare despre responsabilitatea scriitorului. Pe de-o parte, a condamna la moarte un scriitor înseamnă a aduce prejudicii patrimoniului național, înseamnă a priva Franța de una dintre gloriile sale. Ca și avocatul lui Béraud, cel al lui Robert Brasillach va recurge în repetate rânduri la acest argument, citând mărturia unor scriitori de renume, ca Marcel Aymé, Paul Valéry și François Mauriac despre talentul inculpatului. Totuși, Mauriac a simțit nevoia să precizeze în legătură cu Béraud faptul că în cazul în care ar fi vinovat de crima de care era acuzat, talentul nu ar fi o scuză. De fapt, talentul poate constitui chiar o circumstanță agravantă: responsabilitatea unui scriitor fiind în realitate cu atât mai mare. În timpul interogatoriului, președintele Curții l-a avertizat pe Henri Béraud: „Acuzarea vă va învinui, acționând în acest fel, de a fi pus la dispoziția și în serviciul dușmanilor noștri talentele [sale] de scriitor și jurnalist. Este ceea ce poate fi mai grav”³. De asemenea, rechizitoriul procurorului în momentul procesului lui Robert Brasillach se deschide cu mențiunea „puternicului prestigiu” de care se bucură tânărul scriitor, „înzestrat cu toate atracțiile elocvenței persuasive” într-o țară care a „pus în primul rang meritele condeiiului”. I se reproșează de a fi „abuzat de înzestrările sale, de succesele sale, de această autoritate pentru a fi încercat să antreneze tineretul, mai întâi către o politică sterilă, apoi către inamic”⁴. Responsabilitate penală este apreciată aici în funcție de „considerație” în sensul lui Max Weber, adică prestigiul social de care se bucură scriitorul în societatea franceză. Brasillach care și-a „pregătit” procesul „ca un examen oral” a decis încă de la început, spre deosebire de acuzații precedenți care au exprimat regrete, de a nu se renege și de a-și asuma pe deplin responsabilitățile, termen care revine în mai multe rânduri în răspunsurile sale la interogatoriul judecătorului:

„Întotdeauna am avut sentimentul profund al acestei responsabilități a șefului, al acestei responsabilități a celor care au putut influența alți oameni și tocmai pentru aceasta [...] sunt aici și nu în altă parte, în alte țări străine: pentru că nu am vrut să abandonez oamenii care au putut să creadă în mine.”⁵

1 După titlul ultimului articol, al lui Albert Camus (11 ianuarie 1945), care încheie polemica: „Justice ou charité”, *Combat*.

2 François Mauriac, „Autour d'un verdict”, *Combat*.

3 Stenograma procesului lui Henri Béraud, Archivele René Bluet, AN : 334 AP 10, 57.

4 Jacques Isorni, *Le Procès de Robert Brasillach*, (Paris: Flammarion, 1946), 125-127. Vezi Alice Yaeger Kaplan, *The Collaborator. The Trial and Execution of Robert Brasillach*, (Chicago/London, University of Chicago Press, 2000).

5 Isorni, *Le Procès*, 57, 83, 111.

Argumentarea sa se plasează pe terenul acuzării: el afirmă a fi spus tot ce a spus doar în interesul Franței și nu pentru a servi inamicul, argumentând că opiniile sale fasciste și antisemite se înrădăcinează într-o tradiție pe deplin franceză. Comisarul din partea guvernului reușește totuși să convingă curtea și jurații că acest talent, această putere de persuasiune, această influență au servit propagandei inamicului, precizând totodată că trădarea lui Brasillach este înainte de toate o trădare de cărturar – cu referindu-se la pamfletul lui Julien Benda din 1924: trădarea scriitorului care a abandonat universul literar pur din dorința de putere, de a-și extinde audiența, de a avea influență politică¹; trădarea intelectualului care a abuzat de influența sa asupra tineretului și de puterea sa persuasivă pentru a incita la delațiune și la crimă; trădarea criticului care s-a consacrat propagandei și denunțurilor colective, comuniști, evrei, funcționari (talentul său îi permite să „varieze epitetetele”); în sfârșit, trădarea universitarului care a adus ofensă la adresa Alma Mater cerând suprimarea libertății de gândire în cadrul Universității².

După pronunțarea verdictului, prin care Brasillach este condamnat la moarte, o petiție în sprijinul cererii de grațiere a lui Brasillach i-a fost prezentată lui Charles de Gaulle de către François Mauriac. Semnată de șaiszeci de personalități, dintre care treisprezece membri ai Academiei franceze și scriitori de renume, ca Marcel Aymé, Colette, Cocteau, Paulhan, petiția este reprezentativă pentru tabăra „indulgenților”, așa cum îi numesc adversarii, după un termen împrumutat din perioada Revoluției franceze. În afară de Camus care, lăsându-se convins de argumentele lui Mauriac și având oroare de pedeapsa cu moartea, a consimțit, după o lungă reflecție, să-și pună semnătura pe această petiție, toți aparțin generației celor vârstnici. Media de vârstă a semnatarilor este, de fapt, de 60 de ani. În fața lor se regăsește generația Rezistenței, a celor de 40 de ani, cu excepția lui Camus.

Spre deosebire de Béraud, Brasillach nu a scăpat de la moarte, cererea de grațiere fiind respinsă de generalul de Gaulle. În schimb, în *Memoriile de război* de Gaulle scrie cu privire la epurarea scriitorilor: „Dacă nu au servit în mod direct și cu ardoare inamicul, din principiu, le comutam pedeapsa. În caz contrar – singurul [cel al lui Brasillach] – nu m-am simțit îndreptățit să grațiez. Căci în literatură ca în orice, talentul este un titlu de responsabilitate”³. Contrar celor mai mulți dintre acuzați care nu au ezitat să exprime regrete, Brasillach, așa cum am văzut, a ales să nu se renege și să-și asume deplina responsabilitate în timpul procesului. La câteva săptămâni după executarea acestuia, Drieu La Rochelle se sinucide lăsând ca testament un prolog în care, de asemenea, își asumă deplina responsabilitate pentru acțiunile sale ca intelectual:

„M-am comportat în mod conștient la maturitate după ideea pe care o am despre datoriile intelectualului. Intelectualul, cărturarul, artistul nu este un cetățean ca ceilalți. El are îndatoriri și drepturi superioare celor ce revin altora”⁴. Brasillach și Drieu împărtășesc cu noua generație aceeași concepție despre responsabilitatea scriitorului. Ei sunt figurile la care se raportează Sartre atunci când elaborează teoria sa despre responsabilitatea scriitorului în contradicție cu ideile susținute de ei.⁵

Executarea lui Brasillach din 6 februarie 1945 provoacă o dezbatere în câmpul intelectual. Săptămânalul *Carrefour* lansează o anchetă având ca temă „responsabi-

1 Isorni, *Le Procès*, 137, 146-147.

2 Isorni, *Le Procès*, 164-165.

3 Charles de Gaulle, *Mémoires de guerre*, t. III, (Paris, Plon, „Presses Pocket”, 1959), 141.

4 Pierre Drieu La Rochelle, „Exorde”, *Journal 1939-1945*, (Paris, Gallimard, 1992), 502-503.

5 Sartre îi consacră lui Drieu La Rochelle un celebru articol, „Drieu ou la haine de soi” în *Les Lettres françaises (clandestines)*, iar după suicidul acestuia, va scrie: „s-a înșelat, dar era sincer, a dovedit-o” (QL 71).

litatea scriitorului”, în cadrul căreia două generații se confruntă: în timp ce scriitori confirmați precum Georges Duhamel, de la Academia franceză, încearcă, fără a o contesta, să fixeze limite noțiunii de responsabilitate sau să propună grade de responsabilitate, noii veniți, precum Vercors și Seghers, consideră dimpotrivă responsabilitatea scriitorului ca fiind superioară responsabilității industriașului¹. Pledând pentru iresponsabilitate, Paulhan propune la rândul său parabola zidului Atlanticului: „Epurarea face viața grea scriitorilor. Inginerii, întreprinzătorii și constructorii care au clădit zidul Atlanticului se plimbă fără grijă printre noi. Se străduie să construiască noi ziduri. Construiesc zidurile noilor închisori unde sunt închiși zia-riștii care au avut nesăbuința de a scrie că zidul Atlanticului era bine clădit.”²

Pentru Paulhan, crima constă în acte și nu în cuvinte, responsabilitatea revine acelor care au realizat ideile mai curând decât acelor care le-au formulat. Sartre îi răspunde în *Ce este literatura?*: „Se spune astăzi că ar fi fost preferabilă construirea zidului Atlanticului decât să vorbești despre el. Lucrul acesta nu mă intrigă prea mult. [...] Și nu spun că acest lucru ar fi drept. Dar trebuie să ne bucurăm că profesiunea noastră implică unele riscuri”³.

În memoriile sale, Simone de Beauvoir va afirma că nu a regretat niciodată refuzul său de a semna petiția în favoarea lui Brasillach: „Epurarea a fost criticată pentru că a lovit mai tare pe cei care vorbeau aprobator despre zidul Atlanticului decât pe cei care l-au construit. Consider cu totul nedrept că a fost absolvită colaborarea economică, dar nu că au fost pedepsiți propagandiștii lui Hitler. Prin meserie, prin vocație, acord o importanță enormă cuvintelor [...] Există cuvinte la fel de ucigătoare ca și o cameră de gazare”⁴.

Teoria sartriană a responsabilității scriitorului

Dar adevărata replică dată de Sartre lui Paulhan constă tocmai în a susține că scrisul este un act. Așa cum explică Anna Boschetti, Sartre realizează „o răsturnare magistrală: el poate susține că literatura, gândirea nu numai că sunt acțiune în sine, dar că ele sunt forma supremă a acțiunii”⁵. Răsturnare care funcționează bine pentru a disimula sentimentul de inferioritate a Rezistenței literare față de lupta armată (RE 13). Sartre depășește astfel antinomia dintre gândire și acțiune care structura câmpul literar în perioada anterioară. Procesele în care textele intelectualilor sunt judecate ca acte oferă o bază acestei răsturnări. În ce constă afirmația sa că scrisul este un act? A numi înseamnă a da sens actelor, a le face să existe în conștiința comună, explicație propusă în Conferința inaugurală a UNESCO, menționată în introducere. Proza se distinge de alte arte, dar și de poezie prin faptul că limbajul are funcția de dezvăluire: „a numi un lucru, înseamnă a-l transforma” prin însuși faptul obiectivării (RE 17). Astfel, „a vorbi înseamnă a acționa”, afirmă Sartre în *Ce este literatura?*: „Scriitorul, angajat’ știe că discursul este acțiune: el știe că a dezvălui înseamnă a schimba...” (QL, 28).

Faptul că limbajul atribuie lucrurilor o semnificație conferă scriitorului o responsabilitate care o depășește pe cea a altor profesii. Sartre distinge, precum am văzut, responsabilitatea limitată a cizmarului sau a medicului de cea, nelimitată, a scriitorului. Scriitorul este responsabil chiar și atunci când alege să tacă. De aceea

1 Despre termenii dezbaterii, vezi Pierre Assouline, *L’Epuración des intellectuels*, (Bruxelles 1985); Gisèle Sapiro, *La Guerre des écrivains (1940-1953)*, (Paris: Fayard, 1999).

2 Jean Paulhan, *De la paille et du grain*, (Paris: Gallimard, 1948), 98.

3 Jean-Paul Sartre, *Qu’est-ce que la littérature?*, (Paris: Gallimard, „folio essais”, ([1948] 1993), 232-233. Pentru următoarele extrase vom nota cu QL și vom indica locul citării.

4 Simone de Beauvoir, *La Force des choses*, (Paris: Gallimard, 1963), 33.

5 Anna Boschetti, *Sartre et „Les Temps modernes”*, (Paris: Minuit, 1985), 143.

Sartre afirmă cu autoritate, în prezentarea revistei pe care o lansează în 1945, *Les Temps modernes*, că îi consideră pe „Flaubert și Goncourt responsabili pentru represiunea care a urmat Comunei pentru că nu au scris niciun rând pentru a o împiedica”. Se va spune că nu era problema lor? Sartre le opune exemplul lui Voltaire, Zola, Gide, care au revendicat dreptul de a interveni în probleme care nu țineau de domeniul lor în numele responsabilității scriitorilor: „Dar procesul Calas, era problema lui Voltaire? Condamnarea lui Dreyfus, era problema lui Zola? Administrarea Congoului, era problema lui Gide? Fiecare dintre acești autori, într-o împrejurare precisă a vieții sale, și-a estimat responsabilitatea sa de scriitor. Ocupația ne-a învățat care este responsabilitatea noastră”.¹

Sartre face astfel o genealogie a modelului intelectualului angajat în care scriitorul constituie figura paradigmatică pe care înțelege să o teoretizeze și să o încarneze². În aceeași prezentare din *Les Temps modernes*, Sartre se consacră elaborării concepției sale despre responsabilitatea scriitorului care fundamentează teoria sa despre „literatura angajată” pe care o regăsim în *Ce este literatura?* Sartre înțelege activitatea literară sub aspectul ei profesional: a fi scriitor este o meserie care implică, ca orice altă meserie, responsabilități, lucru pe care unii dintre iluștrii săi predecesori, rentieri sau burghezi de clasă, nu îl înțeleg întotdeauna. Sartre reproșează unor scriitori precum Flaubert și Baudelaire de a fi cedat tentației iresponsabilității. Distinge două posturi ale iresponsabilității: aceea a teoreticienilor Artei pentru artă, care au asimilat Frumosul cu neproductivul pentru a se demarca de utilitarismul burghez și care, în consecință, au propovăduit gratuitatea operei de artă; aceea a realiștilor, care pretind că descriu realitatea detașându-se de ea, în mod imparțial, adică dezinteresat, așa cum oamenii de știință o studiază. Dezinteresul științei pure poate fi asimilat cu gratuitatea Artei pentru artă pentru că, în ambele cazuri, intelectualul se închide în turnul său de fildeș, în speranța unei glorii postume care îi va deschide porțile imortalității, în loc să se angajeze în realitatea timpului său. Este „consumator” și nu „producător”. Această postură se manifestă în concepția ambivalentă pe care scriitorii o au despre activitatea lor de scriitori. Uneori revendică puterea cuvintelor de a schimba lumea, alteori o neagă și refuză să admită puterea sa subversivă. Astfel, la procesul său pentru *Les Fleurs du mal*, în 1857, Baudelaire, în loc să-și apere opera contestând morala publică în numele căreia era judecat, alege să deformeze sensul operei sale, fie invocând Arta pentru artă, fie pretinzând că ea are un obiectiv moral³.

Este semnificativ că cele două posturi ale iresponsabilității sunt tocmai cele care au oferit de-a lungul secolelor XIX și XX principalele argumente în apărarea scriitorilor aduși în fața justiției. Sartre scrie de altfel eseul său despre Baudelaire în momentul în care este votată o lege (26 septembrie 1946) care oferă posibilitatea revizuirii proceselor pentru ultraj contra bunelor moravuri pentru a permite ridicarea interdicției pronunțate împotriva cărții (lui Baudelaire) *Les Fleurs du mal*. În vreme ce unii critici se opun reabilitării poetului de teamă că ea ar putea să-i răpească acestuia din prestigiu în beneficiul autorității publice⁴, Sartre consideră că „nu avem ce face cu o reabilitare postumă: aici și în timpul vieții procesele se câștigă și se pi-

1 Jean-Paul Sartre, „Présentation des Temps Modernes” [octobre 1945], în *Situations II*, (Paris: Gallimard, [1948] 1975), 13.

2 Vezi Susan Rubin Suleiman, „L'engagement sublime: Zola comme archétype d'un mythe culturel”, în Alain Pagès (dir.), „Emile Zola. Bilan et perspectives”, *Les Cahiers naturalistes*, n° 67, 1993, mai ales pp. 11-24. Pentru analiza condițiilor istorice a apariției sale, vezi Christophe Charle, *Naissance des „intellectuels” 1880-1900*, (Paris: Minuit, 1990).

3 Jean-Paul Sartre, *Baudelaire*, Paris, Gallimard, ([1947] 1975), 46 [(1969), trad. Marcel Petrisor, București, Editura pentru Literatură Universală, „Eseuri”]. Pentru următoarele extrase sau trimiteri vom nota cu B și vom indica locul citării.

4 De exemplu André Billy, „Faut-il réhabiliter Baudelaire?”, *Le Littéraire*, 12 oct. 1940.

erd" (QL 14-15). Aces refuz de a asuma consecințele propriilor acte este cu atât mai flagrant, după Sartre, în cazul suprarealiștilor (QL 139-140). El face aici aluzie la pețiția pe care Breton a redactat-o în apărarea lui Aragon acuzat în 1932 de incitare la crimă în urma publicării poemului „Front rouge” pentru versurile „Feu sur Léon Blum/Feu sur Boncour Frossard Déat” [Trageți în Léon Blum/Trageți în...]. Poezia are drept sursă inconștientul, argumentează Breton, înseamnă că autorul nu poate fi considerat responsabil. Cu toate că scriitori precum André Gide, Romain Rolland și Jean Paulhan semnalaseră atunci o contradicție între această atitudine și concepția suprealistă a rolului revoluționar al poeziei. Dar cei pe care, în mod indirect, Sartre îi are în vedere atunci când critică scriitorii care refuză să-și asume consecințele propriilor acte sunt colaboratorii acuzați de „complicitate cu inamicul”: „Astăzi, lucrurile au ajuns în stadiul în care am văzut scriitori, blamați sau pedepsiți pentru că și-au pus condeii în slujba germanilor, etalând o mirare dureroasă: „Și ce? spun ei, acest lucru angajează ceea ce scriem?” (QL 11). Scriitorul nu poate asuma pe deplin această responsabilitate decât dacă devine conștient de libertatea sa. În această privință, Sartre realizează depășirea celei de-a doua antinomii care structurează câmpul literar din perioada anterioară războiului, cea între responsabilitate și libertate. De fapt, începând cu sfârșitul secolului XIX, teoria Artei pentru artă a luat amploare nu doar ca reacție împotriva logicii rentabilității economice, așa cum se manifesta ea îndeosebi pe piața cărții¹, dar și împotriva moralei publice în numele căreia scriitorii erau aduși în fața tribunalului. Responsabilității morale și penale, scriitorii acuzați și apărătorii lor opuneau libertatea creației și ideea de artă ca scop în sine. În schimb, intelectualii conservatori, catolici și naționaliști, precum Paul Bourget, teoretizaseră noțiunea de responsabilitate împotriva gratuității artei și libertății de creație: „Responsabilitatea scriitorului limitează drepturile sale”, a afirmat unul dintre aceștia².

Răsturnarea pe care o realizează Sartre constă în a arăta că responsabilitatea decurge din libertatea creatoare, argument care se înscrie în teoria responsabilității elaborată în *Ființa și neantul*, în strânsă legătură cu experiența războiului și poate cu o formă de culpabilitate. Ori scriitorul nu este el tocmai încarnarea supremei libertăți creatoare? Spre deosebire de artizan a cărui activitate este produsul unor norme tradiționale impersonale („on” al lui Heidegger), scriitorul își produce de fapt „propriile sale reguli de producție, măsurile și criteriile”, elanul său creator proiectează subiectivitatea sa în opera sa (QL 47). Reprezentarea scriitorului ca ființă liberă și individualistă pe care Sartre o tematizează aici este o convingere colectivă care se înrădăcinează într-un fapt social. Spre deosebire de artiști, scriitorii nu au constituit o corporație, nici un ordin, nici o profesie recunoscută ca atare³. În plus, exercitarea activității literare nu reclamă vreun „drept de intrare” formal, nu presupune o pregătire tehnică comparabilă cu cea a artiștilor sau a muzicienilor. Dacă ea necesită o anume educație, nu este vorba de o competență atestată, sancționată prin titluri ca în cazul profesiilor liberale sau a cadrelor didactice. De altfel, deseori este vorba de o activitate secundară în raport cu o altă ocupație care nu procură întotdeauna venituri celor care o exercită. Această reprezentare a fost accentuată

1 Pierre Bourdieu, *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, (Paris: Seuil, 1992), 1992 [(1998), *Regulile artei. Geneza și structura câmpului literar*, trad. Bogdan Ghiu, Toader Saulea, București, Univers]

2 Georges Fonsegrive, *De Taine à Péguy. L'évolution des idées dans la France contemporaine*, (Paris: Bloud & Gay, 1917), 73.

3 Eric Walter, « Les auteurs et le champ littéraire », in Roger Chartier et Henri-Jean Martin, *Histoire de l'édition française*, t. 2, (Paris: Fayard/Promodis, 1990). Nu același lucru se poate spune despre Italia fascistă, despre URSS și țările ex-comuniste, vezi Gisèle Sapiro, « Intellectuel », *Dictionnaire des notions*, (Encyclopædia Universalis, 2005). Pentru cazul românesc, vezi Lucia Dragomir, *L'Union des Ecrivains. Une institution littéraire transnationale à l'Est : l'exemple roumain*, (Paris: Belin, 2007).

prin procesul de autonomizare a câmpului literar în secolul XIX, așa cum l-a descris Pierre Bourdieu. Totuși, Sartre o duce la extremă operând un transfer al puterilor divine către subiectul creator. În prefața sa la o selecție de texte din Descartes, publicată în 1946, Sartre analizează cele două grade de libertate pe care autorul *Meditațiilor* le distinge: libertatea ca simplă negativitate, aceea a îndoielii metodice, generatoare a sentimentului de gratuitate, și libertatea productivă, libertatea actului creator pe care Descartes o rezervă lui Dumnezeu. Se poate spune că Sartre transferă subiectului această libertate productivă cu caracter divin în concepția lui Descartes¹. Iar scriitorul ca subiect creator este încarnarea supremă. Din această libertatea supremă decurge responsabilitatea absolută a scriitorului.

Analiza sa se înscrie în linia directă a doctrinei juridice clasice și a unei întregi tradiții filosofice care, de la Aristotel la Kant, întemeiază responsabilitatea (imputarea actelor) pe liberul arbitru (spre deosebire de teoriile deterministe minoritare ale lui Spinoza, Stuart Mill și a școlii pozitivistice italiene din secolul XIX). Așa cum a arătat sociologul durkheimian Paul Fauconnet în studiul său clasic despre responsabilitate², definițiile responsabilității oscilează între obiectivitate și subiectivitate. Responsabilitatea obiectivă pură în care relația dintre cel pedepsit și crimă este una exterioară, poate fi ilustrată prin ritualul ispășirii, în vreme ce responsabilitatea subiectivă pură, reprezentată prin morala religioasă, condamnă gândurile și intențiile vinovate. Responsabilitatea juridică este un compromis între cele două tendințe contrare. Infracțiunile sunt stabilite pornind de la un fapt exterior, constituind elementul material, care este produsul unei acțiuni imputabile unui autor, și căreia i se stabilește apoi caracterul voluntar, intenția – constituind elementul moral sau subiectiv al infracțiunii. Concepția subiectivă a responsabilității, care s-a impus progresiv din punct de vedere istoric, trimite la o relație de cauzalitate internă care presupune liberul arbitru; ființele private de liberul arbitru (animale, copiii, alienați) fiind considerate iresponsabile³. În ruptură cu morala religioasă, urmând exemplul lui Kant, Sartre accentuează această cauzalitate și o duce la extremă. Preocupat să arate că responsabilitatea obiectivă decurge din libera alegere, el spune că: ea vine din faptul că omul nu își poate reprezenta propria contingentă, faptul de a se fi născut, decât prin intermediul unei „re-construcții pro-iective al propriului pentru-sine” și în acest fel „alege” să se fi născut. Această transformare a responsabilității obiective în responsabilitate subiectivă poate fi descifrată în următorul citat: „Sunt *aruncat* în lume, nu în sensul că aş rămâne abandonat și pasiv într-un univers ostil [...], dimpotrivă, în sensul că mă văd dintr-odată singur și fără ajutor, angajat într-o lume a cărei întreagă responsabilitate o port, căci prin înșăși dorința mea de a mă sustrage oricărei responsabilități, sunt responsabil; a rămâne pasiv în lume, a refuza să acționez asupra lucrurilor, asupra Celorlalți, înseamnă de asemenea să mă aleg, și suicidul este un mod, printre altele, de a-fi-în-lume”⁴.

Pentru a înțelege această transformare a responsabilității obiective în responsabilitate subiectivă, trebuie să ne oprim asupra filosofiei sartriene a libertății⁵. Sar-

1 Vezi Louis Pinto, Gisèle Sapiro, Patrick Champagne (dir.), *Pierre Bourdieu, sociologue*, Paris: Fayard, 2004), 80.

2 Paul Fauconnet, *La Responsabilité. Étude de sociologie*, (Paris: Alcan, 1920).

3 Gisèle Sapiro, „De la responsabilité pénale à l'éthique de responsabilité : le cas des écrivains”, *Revue française de science politique*, vol. 58/6, 2008: 877-898.

4 Jean-Paul Sartre, *L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*, (Paris: Gallimard, „Tel”, [1943] 1987), 614. Pentru următoarele extrase sau trimiteri vom nota cu *EN*, și vom indica locul citării. *Ființa și neantul. Eșeu de ontologie fenomenologică*, trad. Adriana Neacșu Pitești: Paralela 45, 2004]. Pentru următoarele extrase sau trimiteri vom nota cu *EN* și vom indica locul citării (ediția franceză). Nota traducătorului: Traducerea pasajele din scrierile lui Jean-Paul Sartre ne aparține în totalitate, acolo unde există traducerea lor integrală în limba română, am trimis la edițiile românești.

5 Vezi Gisèle Sapiro, « Responsibility and freedom : foundations of Sartre's concept of intellectual engagement », *Journal of Romance Studies*, vol. 6, 2006, n° 1-2:31-48.

tre concepe libertatea ca posibilitate pentru conștiință de a face să dispară prezentul. Capacitatea conștiinței de a recunoaște o lipsă obiectivă, o „negativitate [négativité]”, este condiția însăși a acțiunii. Actul se definește ca „realizare intențională a unui proiect conștient” (EN 487). Mobilul unui act nu se înțelege decât prin realizarea sa, care presupune să te sustragi lui în-sine anihilându-te către propriile posibilități (EN 491). Astfel, mobilul nu este o cauză, căci mobilul, actul și scopul se constituie dintr-o singură mișcare. Sartre respinge în acest fel determinismul mecanicist al cauzalității în favoarea unei concepții finaliste și spontaneiste a acțiunii. Libertatea este astfel condiția actului.

În studiul său despre Baudelaire, Sartre propune o ilustrare concretă a celor două grade de libertate pe care le-a teoretizat în prefața sa la textele lui Descartes, libertatea ca simplă negativitate, generatoare a sentimentului de gratuitate și libertatea ca act creator. Baudelaire este figura paradigmatică a gratuitității. Înțelegând că libertatea „conducea la singurătatea absolută și la responsabilitatea totală”, Baudelaire a încercat să „se sustragă acestei angoase a omului singur care se știe responsabil fără intervenția omenirii, a Binelui și a Răului”. Oprindu-se doar la gratuitatea pe care o implică libertatea, el a căutat să o limiteze: „el încearcă să își ofere o libertate cu responsabilitate limitată”, explică Sartre (B 65). De aceea a avut nevoie de socrul său, așa cum a avut nevoie și de magistrației celui de-al doilea Imperiu care l-au condamnat și de Academia franceză care i-a respins candidatura.

În ce constă responsabilitatea scriitorului? Pentru a o înțelege, trebuie să ne oprim asupra funcției literaturii în concepția lui Sartre. În *Cuvintele*, Sartre povestește cum, copil fiind nu scria pentru cititorii săi, ci pentru a răscumpăra umanitatea, e vorba astfel de o victimă destinată ispășirii¹. În schimb, scriitorul adult este conștient că scrie pentru cititorii săi și tocmai în acest lucru vede funcția principală a literaturii. De această funcție a literaturii, Sartre devine conștient în perioada Ocupației. Ea este vizibilă în articolul său din 1944 apărut în ediția clandestină a publicației *Les Lettres françaises* cu titlul „La littérature, cette liberté!”: „Nu scriem în gol sau pentru sine: literatura e un act de comunicare...”. Si va face obiectul unei ample analize în *Ce este literatura?* (QL 49 sq.). Sartre definește lectura, la fel ca și scrisul, ca fiind un act. Cartea, explică el, „se propune ca un scop libertății cititorului” (QL 54). De aceea, Sartre refuză definiția kantiană a operei de artă ca „finalitate fără scop”. Dacă Sartre este de acord cu Kant că opera de artă nu are un scop, este doar pentru că ea însăși este un scop, pentru că ea nu există decât dacă o privim. Iar lectura nu este un simplu joc ci o angajare a cititorului care recurge la propria libertate și la propria putere creatoare pentru a face să existe opera. Distanța estetică este necesară pentru a permite tocmai această anagajare liberă a cititorului. Stilul face, cu certitudine, valoarea prozei, dar în proză, „plăcerea estetică nu este pură decât dacă apare ca ceva în plus” (QL 62). Lectura apare astfel ca „un pact de generozitate între autor și cititor” (QL 62). Autorul obligă cititorul să „creeze” ceea ce el „dezvăluie”, deci să se compromită. Prin acest act, își trimite cititorul la propria libertate și, deci, la propria responsabilitate: „Noi doi împreună, iată, purtăm responsabilitatea universului” (QL 68).

De aceea, cu toate că Sartre insistă asupra faptului că literatura se distinge de morală, imperativul estetic implică un imperativ moral: pentru că ea presupune recunoașterea reciprocă a libertății autorului și cititorului, ea este un „act de încredere în libertatea umană” (QL 69). Drept pentru care, „scriitorul, om liber adresându-se unor oameni liberi, nu are decât un subiect: libertatea” (QL 70). Un scriitor care renunță la libertatea sa sau la cea a cititorilor săi se alienează. Sartre dă exemplul tentativei lui Drieu La Rochelle de a relansa *La Nouvelle Revue française* în perioada

1 Jean-Paul Sartre, *Les Mots*, (Paris, Gallimard, [1964] 1985), *Les „Folio”*, p. 150 [1997, 2004, *Cuvintele*, trad. T. Dumitru, București, Editura pentru Literatură Universală, „Meridiane”, 1965; București, RAO].

Ocupației: tentativa a eșuat și Drieu a fost descurajat pentru că se adresa unor cititori privați de libertate (QL 71): „Vocea a tăcut tocmai din această cauză. Nu scrii, nu vorbești în deșert” (RE 30).

Această funcție de comunicare pe care Sartre o atribuie literaturii îi permite să formuleze misiunea scriitorului în perioada contemporană. Această misiune a evoluat în decursul istoriei. Atunci când spiritualul era separat de temporal și cărturarii formau un corp de specialiști care scriau pentru un public restrâns format din alți specialiști, scriitorul putea să se retragă în lumea sa fără a avea sentimentul vinovăției. Dar extinderea publicului datorită alfabetizării a creat scriitorului o nouă misiune, universală, pe care dezvoltarea presei și a radioului o întărește. El nu mai poate astfel să se limiteze la publicul specialist. Această misiune a căpătat expresie în cadrul experienței sale din perioada Ocupației. În articolul său apărut în regim de clandestinitate, citat mai sus, Sartre scria: „literatura nu este un cântec inocent și facil care ar putea să se adapteze oricărui regim; ea însăși implică problema politică: a scrie înseamnă a revendica libertatea pentru toți oamenii; dacă opera nu trebuie să fie actul unei libertăți care vrea să fie recunoscută prin alte libertăți, ea nu este decât o pălăvrăgeală odioasă. Astfel, dincolo de orice sentiment de patriot, fiecare scriitor conștient de meseria sa găsește în însăși activitatea sa literară, o obligație politică: trebuie să lupte pentru eliberarea țării sale și a compatrioților săi, pentru a le reda libertatea care, ea singură, va conferi valoare scrierilor sale; există un moment când literatura însăși impune tăcerea sau lupta”.

Articolul conține încă de pe acum elementul central al definiției sartriene a responsabilității scriitorului care este aceea de a garanta libertatea celorlalți. Libertatea de a scrie implică în realitate libertatea cetățeanului. Arta prozei nu se poate suporta orice regim, dar trebuie să fie solidar cu regimul democratic, singurul în cadrul căruia ea capătă un sens. Dacă responsabilitatea este împlinirea libertății creatoare, scriitorul are în schimb drept responsabilitate garantarea libertății: „pentru că în acest lucru rezidă dorința scriitorului, vom spune că el este, o dată pentru totdeauna responsabil de libertatea umană”, va afirma Sartre în conferința pronunțată la UNESCO (RE 31).

Această responsabilitate depășește cadrul național care determină responsabilitatea penală. După Eliberare, când scriitori sunt judecați ca trădători ai națiunii, Sartre denaționalizează conceptul de responsabilitate conferindu-i o aplicație universală. Evoluția pe care o cunoaște însăși definiția crimei de care sunt acuzați colaboratorii în cursul anului 1945 și furnizează bazele pentru această extindere. La procesul lui Brasillach, procurorul, Reboul, în legătură cu fraza lui Brasillach, „Trebuie să scăpăm în bloc de evrei și să nu îi păstrăm pe cei mici”, vorbește de „martiriul” evreilor care începe la Paris și se termină în „lagărele excepțional de severe din Polonia”. Suntem în ianuarie 1945, câteva luni înainte de întoarcerea masivă a deportaților și de conștientizarea a amplorii crimelor naziste și a genocidului poporului evreu. În septembrie 1945, la procesul jurnalistului de la Radio-Paris Jean Hérold-Paquis, procurorul, evocând camerele de gazare și cuptoarele crematorii de la Auschwitz, masacrul în masă al evreilor de care sunt sesizate tribunalele internaționale care judecă crimele de război, introduce o noua acuzație: „complicitate la crime de război”. Noțiunea de „crimă împotriva umanității” este pe cale de a fi adoptată la tribunalul de la Nürnberg. În articolul său, „Ochi pentru ochi” publicat în *Les Temps modernes* la începutul lui 1946, Simone de Beauvoir îl acuză pe Brasillach nu de a fi trădat ci de a fi comis „un păcat împotriva omului” dedicându-se „degradării omului în obiect”: „Nu există scandal decât din momentul în care un om își tratează semenii ca obiecte, refuză să recunoască, prin torturi, umiliri, servitute, asasinat, existență lor ca oameni. Ura este confiscarea libertății celui alt atâta vreme cât se străduie să realizeze acest rău absolut care este degradarea omului în obiect”.

1 În *Lettres françaises* (15 aprilie 1944).

2 Simone de Beauvoir, „Œil pour œil”, *Les Temps modernes*, februarie 1946: 816-7, 828.

Pentru Sartre, garantarea libertății omului nu este o sarcină abstractă, ci o datorie politică. Înseamnă a o apăra în mod concret, luptând împotriva tuturor formelor de opresiune și pentru eliberarea lui. La sfârșitul conferinței ținute la UNESCO, Sartre enumerează sarcinile care îi revin scriitorului de astăzi. Ele se împart între sarcini teoretice, precum elaborarea unei teorii pozitive a libertății și a eliberării, reflecția asupra raportului dintre etică și politică, și sarcini mai concrete precum denunțarea violenței opresiunii pretutindeni acolo unde ea apare, combaterea violenței care tinde să se instituie ca ordine, determinarea raporturilor dintre scop și mijloace.

Scriitorul nu poate îndeplini această datorie politică prin înregimentarea într-un partid. Căci responsabilitatea scriitorului diferă de cea a unui om politic. Omul politic nu poate realiza libertatea decât prin violență. Cu siguranță, există totodată o posibilă violență a cuvintelor, pe care propaganda sau publicitatea o ilustrează, dar literatura se distinge tocmai prin faptul că ea este un „apel lipsit de violență la adresa libertății” (RE 29). Sartre dă exemplul lui Richard Wright care, pentru că a scris deopotrivă pentru albi și pentru negri, nu a ajuns nici la satiră, nici la lamentații profetice, ci a transformat o ruptură în operă de artă (QL 88). Prin exercițiul de dezvăluire a lumii, de obiectivare, scriitorul trebuie să-și aducă cititorul față în față cu propriile sale responsabilități: „Dar de acum putem concluziona că scriitorul a ales să dezvăluie lumea și mai ales/în special omul celorlalți oameni/în fața celorlalți oameni pentru ca aceștia, în fața obiectului astfel dezvăluit, să-și asume întreaga responsabilitate [...] funcția scriitorului este să facă în așa fel încât nimeni să nu poată ignora lumea și nimeni să nu se poată declara inocent” (QL 29-30).

Afirmând că actul de a scrie este cel care angajează, Sartre refuză alternativa unei autonomii bazate pe gratuitate și implicând iresponsabilitatea scriitorului, revendicată de Jean Paulhan, și a unei angajări politice care sacrifică autonomia scriitorului în favoarea responsabilităților pe care consideră că le are, după modelul militantisimului comunist reprezentat la acea vreme de Aragon și Eluard. Depășirea acestei alternative, care se suprapune antinomiilor dintre libertate și responsabilitate și dintre gândire și acțiune, a devenit posibilă, așa cum am arătat, prin redefinirea mizelor ce structurează câmpul intelectual după Eliberare în jurul proceselor împotriva intelectualilor. Având drept fundament o definiție a responsabilității asociată cu filosofia libertății pe care o dezvoltă Sartre, dar și convingerea colectivă în puterea simbolică a scriitorilor, așa cum a fost s-a manifestat în timpul proceselor împotriva intelectualilor, concepția „literaturii angajate” pe care o elaborează îi permite astfel să reafirme autonomia scriitorului față de lumea politică fără a se situa în paradigma iresponsabilității.

Moștenire a războiului, această noțiune de responsabilitate a intelectualului așa cum a fost ea elaborată de Sartre a devenit o referință universală și mereu de actualitate. Concepția sa privind „intelectualul total”, angajat pe toate fronturile, a fost redefinită de Foucault care a dezvoltat noțiunea de „intelectual specific”, care intervine în probleme ce țin de competențele sale, apoi de Bourdieu care a propus noțiunea de „intelectual colectiv”, în ruptură cu modelul individualist al scriitorului în favoarea logicii colective și cumulative a activității științifice¹. Dar aceste redefiniri se sprijină pe concepția sartriană a responsabilității intelectuale bazate pe autonomia și funcția critică a intelectualului.

Traducere din franceză Camelia Runceanu

¹ Despre „intelectualul total”: Michel Foucault, *Dits et écrits IV*, (Paris: Gallimard, 1994), 165-175; Bourdieu, *Les Règles*, 293-297. Despre „intelectualul specific”: Foucault, *Dits et écrits IV*, 676-677. Despre „intelectualul colectiv” și ideea unei „internaționale a intelectualilor”: Pierre Bourdieu, *Contre-feux 2*, (Paris: Raisons d’agir, 2001), 33-41; Bourdieu, *Les Règles*, 459-472. Despre transformările modului de intervenție politică a intelectualilor: Gisèle Sapiro în „Modèles d’intervention politique des intellectuels. Le cas français”, *Actes de la recherches en sciences sociales*, 176-177, 2009: 8-31.

Forme și structuri ale utopiei – ficțiune, memorie, istorie

■ MIHAELA NICOLAE

This paper analyses the terrible years of the communism in Romania under the form of a dystopian fiction, in Ion. D. Sîrbu's orwellian writings, especially in Adio, Europa! It draws on the premises of the power in the totalitarian state, focused on physical frailty, the omnipresence of the Party, its economical, social, and cultural policies, dark and oppressive. The analysis concludes on the atmosphere of oppression, persecution and physical pain which undermines the possible humorous effects that this satirical writings might have had. Dystopian' Forms and Structure – Fiction, Memory, History.

Keywords:

dystopia, Romanian totalitarian communist regime, memory

Opera de ficțiune a lui Ion D. Sîrbu, mai ales romanele *Lupul și Catedrala* și *Adio, Europa!*, dar și *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal* sau corespondența reunită în volumele *Iarna bolnavă de cancer* și *Traversarea cortinei* surprind câteva caracteristici importante ale regimului totalitar, transpuse în forme și structuri ale distopiei. Convențiile acestui gen de literatură țin de construcția sistematică și simetrică a lumii pe dos, societatea înregimentată ierarhic, supusă unui control strict din partea unei guvernări diabolice, clivajul dintre viața privată și viața publică, mnemofobia etc. Într-o proximitate ficțională împinsă până la ultima limită, utopia neagră scoate la iveală mecanismele corupte ale regimului totalitar.

Cum observa Northrop Frye, scriitorul se raportează, inevitabil, la lumea sa reală, de la care pornește în demersul de a-și construi și locui lumea ficțională – „Pe lângă ficțiunea interioară, cuprinzând eroul și societatea sa, mai există și o ficțiune exterioară, care rezultă din relația dintre scriitor și societatea sa.”¹ În viziunea lui Ion D. Sîrbu, care este unul dintre puținii autori de autentică „literatură de sertar”, ideologia marxistă este suprapusă pe un anumit fond levantin, autohtonizat prin referirea permanentă la „cetatea alutană” plasată, „la spatele lui Dumnezeu și al Europei”. Romanul *Adio, Europa* (încheiat în

1 Northrop Frye, *Anatomia criticii*, traducere de Ion Pop (București: Univers, 1972), 64.

1985 și publicat într-o primă ediție în 1993, după moartea autorului) este o distopie cu elemente de satiră swiftiană, virulentă critică a societății românești din timpul dictaturii comuniste. Ficțiunea se raportează, inevitabil la memorie (personală și colectivă, engramatică) și la istoria recentă. Romanul surprinde, foarte aproape de formula autoficțiunii, epoca epurărilor politice și a arestărilor abuzive, a deportărilor în stil sovietic și a sentințelor date de tribunalele poporului, adevăruri care se prind, translucid, în plasa de păianjen a ficțiunii. Protagonistul romanului *Adio, Europa!* este fostul profesor de filosofie din Genopolis, Desideriu Candid, *alter ego* al scriitorului.¹ Personajul suportă consecințele unui „trecut rușinos” și este exilat la periferia noii societăți, în postul de „inspector cu ortografia pe lângă Combinatul de Panificație și Vinalcool” din Isarlâc. Ulterior este arestat, anchetat și asasinat de securitate doar pentru că râsul său (în piața publică, provocat de grosolana confuzie a lui Karl May cu Karl Marx, pe un afiș despre literatura SF) este considerat suspect.

Raportul dintre individ și istorie este adesea mediat, în spațiul romanului modern, de fantasmеle lumii politice – „politicul este peste tot, fundalul, factorul agravant și motivul stărilor individului, ale unui participant la istorie care trăiește faptele ei mizerabile, abominabile, ale unui om nevoit să-și salveze sufletul de la ticăloșia și degradarea la care îi supune pe toți boala necunoscută și de nelecuit a comunismului.”² Scriitorul filtrează subiectiv³ evenimentele, căutând, cum spune Paul Ricoeur, indicii sau „urme” – „urma ca amprentă materială, urma ca amprentă afectivă și urma ca amprentă documentară.”⁴ În spațiul ficțional, relația dintre scriitor și societatea în care trăiește („ficțiunea exterioară”) se traduce în „coduri” specifice, relativ ușor de identificat în toată literatura Gulagului, de la Zamiatin la Soljenițin sau Kundera, prezente și în scrierile lui Ion D. Sîrbu – dușmanul de clasă, dosarul de cadre, mecanismul propagandei, cenzura, autodenunțul, nomenclatura, corupția sistemului etc. Să privim aceste „coduri” prin lentila distopică a scrierilor lui Ion D. Sîrbu, un intelectual care experimentează el însuși „libertatea de a renunța la libertate”.

Dușmanul de clasă, dosarul și serviciul de cadre

Unul dintre elementele de egalizare socială a fost observat de Lucian Boia⁵: egalitatea indivizilor, realizată, în aparență, prin modelul de comunitate propus, de pildă, de noile cartierele de blocuri. Viața comunitară ar trebui să reflecte egalitatea

1 Născut (28 iunie 1919) în colonia de mineri din Petrila, Ion Desideriu Sîrbu urmează la Sibiu (1939) cursurile Facultății de Drept și Filosofie și frecventează Cercul Literar de la Sibiu, rămânând prieten cu Nicolae Balotă, Ion Negoitescu, Șt.A.Doinaș. În iunie 1941 este trimis pe front; în august 1944 dezertează. În 1947 devine conferențiar la catedra de estetică de la Universitatea Cluj, dar în decembrie 1949 este destituit (în aceeași zi cu Blaga) pentru că refuzase să scrie denunțuri împotriva lui Blaga, care îi fusese profesor și mentor. În septembrie 1957 este arestat și condamnat la 7 ani de muncă silnică; din 1963 primește domiciliu forțat în Petrila și este nevoit să muncească în mină. În 1964 ajunge secretar literar la Teatrul Național din Craiova și publică fără drept de semnătură. În 1977 este din nou reținut de securitate, bănuind că ar avea legătură cu grevele minerilor din Valea Jiului. Din 1973, se luptă cu depresii puternice și este internat de mai multe ori în spitale de psihiatrie. Scriitorul însuși e de părere că Petrini (personajul lui Marin Preda) a împrumutat datele sale biografice. Ion D Sîrbu moare la 17 septembrie 1989. Adevărata recunoaștere și recuperare a operei sale începe postum.

2 Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism* (București: Editura Fundației Pro, 2006), 257.

3 Ion D. Sîrbu îi scrie lui Virgil Nemoianu că îi este greu să vorbească despre propriile experiențe traumatizante; scrisoarea este reprodușă în volumul *Traversarea cortinei* (Timișoara: Editura de Vest, 1994) – „Nu le-am spus că am fost închis (7 ani plus 10 ani domiciliu forțat), am decența rănilor, îmi place să le ascund aici, le arăt la Craiova, de zile mari.”

4 Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik (Timișoara: Amarcord, 2001), 173.

5 Lucian Boia, *Mitul democrației* (București: Humanitas, 2003), 94.

socială, aparent susținută de uniformitate, și să rezolve relația paradoxală dintre „o morală a extremei austerității, a privării de confort și plăceri, și un mecanism care presupune evoluția, creșterea economică, prosperitatea.”¹. Ca un efect al acestui tip de conviețuire apare și se generalizează suspiciunea (indivizilor și a instituțiilor care se ocupă oficial de supraveghere) și, de aici, dorința de a-i ține sub observație pe cei care se abat de la acest tip utopic de comunitate. În lumea spectrală a societății distopice, principiul de la care se pleacă este „lichidarea” simbolică și fizică a „dușmanului de clasă”: „Cine nu e cu noi e împotriva noastră!” Tzvetan Todorov² observă resorturile psihologice ale maniheismului social în totalitarism: „Dușmanul este marea justificare a terorii; statul totalitar nu poate trăi fără dușmani. Dacă lipsesc, sunt inventați. Odată identificați, aceștia nu merită nici o milă. (...) A fi dușman este o țară de nevindecă, ereditară. (...) La fel se întâmplă în comunism: el cere reprimarea (sau, în momentele de criză, eliminarea) burgheziei în calitatea ei de clasă. Simpla apartenență la această clasă e suficientă, nu mai este necesar să faci altceva.” Pedepsa precedă stabilirea vinovăției, în disprețul celor mai elementare drepturi civice, pentru lichidarea „dușmanului de clasă”: „Revoluția continuă, ea cere mereu dușmani și pedepsiri exemplare, eu sunt brațul cel lung al ei, dacă mâine se cere capul fratelui meu, îl tai fără nici o milă...”³. Sistemul concentraționar apare, la Ion D. Sîrbu, surprins în perioada neostalinistă, evoluând în forme mai subtile. Opozanții regimului nu mai sunt duși, ca în primii ani ai puterii opresive, la Canal. Metodele țin, mafiotice, de ascultarea convorbirilor, interceptare, șantaj, internarea la spitalul de nebuni, sau condamnarea de drept comun. Reeducarea este tradusă, în etimologie populară, prin „re laminare”, adică spălare a creierului, mancunizare – „La spitalul acesta de boli sufletești, numărul celor care se prefac sau fac pe nebulii întrece sideral întregul teatru elizabetan.”⁴ De fapt, „normalitatea e o iluzie și nebunia dă până la urmă legea lumii”⁵ – „O boală tipic românească, mai rea decât gripa sau oreionul, ceva intermediar, între nevroza astenică și răie, angoasa tremendă și frica hemoroidală; trei zile reprezintă minimul pentru ca un bolnav cefalosubacut să poată să-și revină suficient pentru a-și putea da singur seama încotro mai poate s-o apuce: spre internarea în spital, unde o cură de somnoterapie poate să-i curețe memoria de traumele conflictuale, sau spre șeful de cadre”.

Nomenclatura și dictatura proletariatului

Sintagma „dictatura proletariatului” se referă, de fapt, la dictatura unei clase conducătoare, clasa privilegiată, formată din secretari de partid, directori de instituții, activiști, simpli executanți în mecanismul birocratic. Egalitatea socială rămâne un ideal, în vreme ce membrii nomenclaturii se bucură de privilegii, care sunt, la rândul lor, sensibile la modificarea barometrului politic – cei care se abat de la linia partidului sunt rapid schimbați, apelându-se la rezerva de cadre. Este drept că o mare parte a populației trăiește într-o anumită egalitate și că „privilegiații s-au ferit să se prezinte drept ceea ce erau”.⁶

Birocrația este un sistem greoi, dar eficient (din inerție) în felul în care duce la îndeplinire idealul societății comuniste. O însemnare din *Jurnalul unui jurnalist fără*

1 Caius Dobrescu, *Semizei și rentieri* (București: Nemira, 2001), 39.

2 Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, traducere de Traian Nica (București: Humanitas, 1996).

3 Ion D. Sîrbu, *Adio, Europa!* (București: Univers, 1997), 297.

4 Ion D. Sîrbu, *Lupul și Catedrala* (București: Casa Școalelor, 1995), 165.

5 Toma Pavel, *Gândirea romanului*, traducere din franceză de Mihaela Mancaș (București: Humanitas, 2008), 406.

6 Boia, *Mitul*, 93.

jurnal face referire la anii cumpliți ai neostalinismului, când excesul de putere naște monstruozițată: „Birocrația puterii e cumplită: în 1959, Gheorghe Gheorghiu-Dej, la o ședință, ar fi spus: < Țștia nu își merită nici aerul pe care îl respiră. > După care ni s-a tăiat... aerul”¹. Ca instituție formală, bazată pe afirmarea fidelității față de partidul unic, nomenclatura este expresia elitei politice, dar, în esență, rămâne, ca ramificație a puterii, un mecanism de control și de propagandă. Puterea decizională a nomenclaturii este o iluzie, de vreme ce deciziile, luate la nivelul prim al puterii politice, sunt doar executate fără crâcnire. Ochiul îndelung exersat al prozatorului distinge straniile mutații ale lui „homo sovieticus”, în același registru necruțător-ironic ca al lui Zinoviev. Formele diverse ale adeziunii la ideologia oficială țin de principiul unanimității. Nimeni nu e scutit de luarea de cuvânt, edificatoare pentru nivelul atins de conștiința politică a fiecăruia. Un vorbitor care, aflat la tribuna oficială a întreprinderii, ratează tonalitatea entuziastă nu poate avea aspirații profesionale: „Prin fire nu sunt combativ, totdeauna când iau cuvântul la ședințele de analiză mă bâlbâi, abia dacă spun un sfert din câte aș putea să spun; la defilări, de pildă, niciodată nu mă înfig la steag sau emblemă, mă mulțumesc cu un portret oarecare, mai mic, pe acesta îl port conștiincios și discret, fericit că mi-am făcut datoria...”². Profitorii sunt, întotdeauna, din categoria „cadrelor” superioare, directori de instituții și activiști – „Directorul meu s-a mutat într-o vilă boierească, a făcut rost de un Ford vechi, la care, zice el, învață în particular mecanică și management. Bravo lui, construiește și el cu un ceas mai devreme, s-a înscris și la seral, nu este deloc exclus să ajungă universitar în câțiva ani, uns cum este cu toate vopselele.”²

Prin membrii nomenclaturii partidul își pune în practică politica, asigurându-se că este reprezentat în toate domeniile de activitate. Sintagma „dictatura proletariatului”, formulă clișeu a epocii, indică o „promovare simbolică” a maseilor. De fapt, termenul „dictatură”, folosit în contextul luptei de clasă, capătă o anumită semnificație – primatul clasei muncitoare. Inevitabil, în societatea genopolitană se produce inversarea valorilor – elita intelectuală este înlocuită de indivizi cu origine sănătoasă, care se bucură de privilegii fără precedent, începând cu accesul la educație și terminând cu orice formă de promovare socială. Selecția păturii privilegiate se face mai ales în funcție de „originea sănătoasă” și de criteriul urii de clasă, ignorând frecvent, dintre criteriile de promovare, competența. Sistemul are nevoie de susținători fervenți pe care îi recrutează din rândul oamenilor simpli, pe criterii politice, cu scopul declarat de a împiedica accesarea la funcții decizionale a „elementelor reacționare”, care ar putea submina puterea din interior. Extracția socială a nomenclaturiștilor trebuie să fie „sănătoasă” – „noua clasă conducătoare rămânea totuși destul de aproape de originile ei muncitorești și țărănești (i-a lipsit timpul pentru a se detașa complet). Nu era o clasă de proprietari (proprietatea privată fiind eliminată), ci o aristocrație de putere. Beneficia de tot, fără a poseda propriu-zis mare lucru, și asta crea o iluzie optică. Ideologia egalitară a comunismului îi interzicea să-și afișeze prea mult condiția deosebită.”³ Cu adevărat privilegiați ai regimului nu sunt muncitorii, ci, de pildă, chelnerii, care traficează produse alimentare și alte mărfuri ilicite. De aceea, asemenea indivizi cu influență capătă „aere de ambasadori și spioni”⁴. Există în comunism o categorie aparte de profitori care au acces la o bunăstare, paradoxal, capitalistă: „În restaurante se serveau la discreție crenvurști, dar numai celor ce aveau cravată și nu vorbeau dialectal”⁵.

1 Ion D. Sîrbu, *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal* (Craiova: Scrisul Românesc, 1996), 215.

2 Sîrbu, *Lupul*, 17, 49.

3 Boia, *Mitul*, 96, 88-89.

4 Sîrbu, *Lupul*, 45.

5 Sîrbu, *Adio*, 168.

Propaganda de partid, cultul personalității

„Manipularea mistică”¹ presupune, în sistemul totalitar, crearea unei aure în jurul conducătorilor, așa cum „știința sacră” idealizează doctrina partidului conducător. Școala, teatrul, miliția, securitatea, armata sunt instituții cu rol fundamental în apărarea valorilor comuniste, care trebuie ferite de primejdiile venite din afara țării, dar și din interior.

Ca instituție ce formează conștiințe și caractere, școala își face datoria de a transforma ordinea în militară, demers soldat cu pierderea identității individuale și colective. Scopul acestei politici de disciplinare draconică este însuflarea fricii și inhibarea oricărei dorințe de evaziune – „Militarizarea disciplinei – militarizarea disciplinelor: fără murmur și fără șovăire, chiar și la lecțiile despre libertatea ca necesitate înțeleasă: transformarea educației în instrucție și a instrucției în dresaj, totul în cadrul unui manevră științifico-fantastic – îmi spune pe coridor unul dintre cei mai severi profesori de materialism istoric, fost inspector școlar.”² Metodele de disciplinare se dovedesc eficiente, așa cum se vede dintr-un episod anecdotic inserat în discursul profesorului Desideriu Candid. O familie care își ducea copilul la creșă este înspăimântată de muțenia acestuia. Copilul nu scotea nici un sunet – „Nu era mut, dar grația numai la un semn al îngrijitoarei, și numai scandând în cor, împreună cu alți cincizeci de prunci.”

Ca și școala, teatrul este văzut ca o instituție a propagandei. Actorii joacă roluri derizorii, care întruhidează modelele epocii, în esență omul multilateral dezvoltat, încrezător în făurirea socialismului – „Bietii noștri actori, obligați să fie naturali și sinceri, convingători și realiști în timp ce întruhidează eroi ai muncii pe culmi din ce în ce mai culmi, înaintând vitejește spre acea înaltă culme a conștiințelor pe care, din păcate, noi nu am atins-o decât în poezie, vinalcool și nerușinare”³. Repertoriul teatral este constituit în exclusivitate din opera unor „scriitori pozitivi și contemporani”.

Pe urmele teatrului, cinematograful se adresează oamenilor muncii, pentru că prezintă numai faptele glorioase ale „partizanilor viteji și ale sondorilor harnici”. Numele cinematografelor sunt semnificative, pline de optimism, iar filmele care se schimbă săptămânal sunt considerate, ironic, „noutăți”: „La *Central* a sosit un film cu partizani, la *Patria*, unul cu ororile fascismului.” În altă parte, eroul aceluiași roman trece în revistă preocupările cotidiane: „Am văzut câteva filme (foarte juste, foarte educative, foarte sovietice).”⁴ Paul Cernat observă efectul invers pe care îl aveau, uneori, asupra receptorului cinematografia oficială – „Toate filmele comuniste și teatrele TV de marți seara aveau pentru mine un sfârșit trist, iubeam burghezi, paraziți, sabotorii, aristocrații decrepiți – victimele, pe cei slabi care erau întotdeauna înfrânți.”⁵ Multe dintre manifestările ostentative de patriotism sunt de-a dreptul ridicole, cum ar fi înscrisura, ca voluntar, pentru a face de pază lângă pomul de iarnă – „ca să nu se fure becurile și tombolele numerotate ale sindicatului.”⁶ În aceeași categorie a inițiativelor generoase în teorie, care, în puse în practică, alunecă în ridicol, se situează și campaniile de colectare a hârtiei, a sticlelor și borcanelor sau participarea „voluntar-obligatorie” la manifestări publice de exprimare a adeziunii la politica oficială: „Am participat la un miting spontan, la o campanie de strâns borcane și sticle etcetera, etcetera.”⁷

1 R.J.Lifton, *Reforma gândirii și psihologia totalitarismului*, apud Bogdan Ficeac, *Tehnici de manipulare*, (București: Nemira, 1996), 66.

2 Sîrbu, *Jurnalul*, 225.

3 Sîrbu, *Adio*, 171, 176.

4 Sîrbu, *Lupul*, 13, 30.

5 Paul Cernat, „Supraviețuirea sub un clopot de stică”, în Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *O lume dispărută* (Iași: Polirom, 2004), 33.

6 Sîrbu, *Lupul*, 142.

7 Sîrbu, *Adio*, 30.

În contextul noii literaturi a realismului socialist¹, presa sportivă rămâne singura nealterată de influențele ideologice, după cum afirmă profesorul Desideriu Căndid, el însuși „inspector cu ortografia” la Vinalcool – „de multe ori seriile (...) stăteau la coadă să cumpăr ziarul sportiv (unica literatură bine și competent scrisă).”² În Isarlâk, din ignoranță și exces de zel, până și literatura SF este asimilată literaturii marxiste – pe un afiș din piața publică, la capitolul „Literatura SF”, numele lui Karl May a fost înlocuit, în mod ridicol, de către „culturnici”, cu cel al lui Karl Marx, singurul Karl cunoscut și acceptat în cetate. Actul literar nu mai este condiționat de estetică, ci de politică³. Proletarii au datoriat „să mășăluiască optimiști înainte, sus, pe culmi de progres, pace, fericire.” Cultul personalității este întreținut prin manifestări de susținere a conducătorului unic („sultanul genialissim”) și a partidului unic: „Trăim – scriu chiar și ziarele – într-un ev aprins, într-un secol al luminilor, al progresului, al tot felul de emancipări științifice și sociale.”⁴

Cenzura

Trecută prin vămile cenzorilor, literatura devine o luptă absurdă a cuvintelor pentru supraviețuire. Modelul lui George Orwell din romanul *1984* este elocvent – un întreg departament transformă trecutul, traducând și adaptând o întreagă arhivă la spiritul impus de noul idiom oficial. Cenzura hotărăște ce fraze trebuie scoase, ce cuvinte trebuie ocolite sau aruncate la groapa cu lei a istoriei, din rațiuni ce țin, ironic, de „corectitudine politică”. Analizând mecanismele de „seducere” ale puterii totalitare, Piotr Wierzbicki identifică trei operații mentale bazate pe fals, valabile și în mecanismul cenzurii: anularea limbajului, anularea logicii și anularea realității: „În acest sistem, cuvinte vechi, unanim cunoscute și îmbinări ale lor avînd o tradiție semantică uzuală, au căpătat semnificații noi, sensurile vechi fiind interzise sau căzând în desuetudine.”⁵ Autorul remarcă apariția, în discursul oficial, a unor expresii de tipul: „binele aparent”, „binele adevărat”, „adevăr aparent”, „adevăr obiectiv”, „libertatea (abstractă, după modelul occidental)”, „libertatea adevărată”, adică „în adevăratul sens al cuvîntului”. Cu alte cuvinte, în sistemul totalitar rolul cenzurii este acela de a selecta informația prohibită, în viziunea activiștilor însărcinați cu supravegherea presei, a literaturii, a domeniilor considerate, în general, subversive. Definiția sugestivă a cenzorului: «este ca și câinele grădinarului: care nici nu mănâncă varza pe care o păzește, nici nu îl lasă pe alții s-o mănânce!»

Zvonurile sunt o formă a manipulării, dar, paradoxal, ele au și o altă funcție, aceea de a scoate la suprafață adevărurile subterane, a căror rostire fățișă ar fi fost periculoasă: „Adevărurile care umblă pe străzi, care se pot vedea în fabrici sau pe ogoare, au mărimea și monstruoziutatea dinozaurilor. Adevărurile ce transpar în presă sau literatură, la radio sau la televizor, sunt câteva biete șopârle ce au scăpat de vigilența cenzorilor. Întreb un mare gazetar din București: «De unde crezi că vine

1 Negrici, *Literatura*, 261 – „Și pentru că autorul știa sau presimțea ce se cere, se căznea să-și atenueze sentimentul alunecării discrete, lente în compromis prin insinuarea în text a unei impresionante cantități de viață. Contribuția la senzația de bogăție a trăirii și de densitate prozastică: personaje fascinante, numeroasele intrigi secundare, planurile paralele, înmulțirea vocilor narative, jocurile de oglinzi multiplicatoare, neîntreruptele urcări și coborâri pe scara timpului, scriitura confuză sau cea melodioasă, lungile pasaje cu caracter eseistic.”

2 Sîrbu, *Adio*, 11.

3 Sanda Cordoș, *Literatura între revoluție și reacțiune* (Cluj-Napoca: Biblioteca Apostrof, 2002), 79.

4 Sîrbu, *Lupul*, 17,15.

5 Piotr Wierzbicki, *Structura minciunii*, traducere de Constantin Geambașu (București: Nemira, 1996), 21.

cuvântul *șopârlă*, așa cum se folosește în lumea mass-mediei?» «Nu știu, îmi răspunde. Bănuiesc că e vorba de o metaforă cu totul întâmplătoare: sună fonetic în mod sugestiv, imaginea șopârlei în iarbă, bine camuflată, e cât se poate de simbolică. Dar lucrul cel mai important, cred eu, constă în faptul că unei șopârle dacă îi rupi coada, aceasta îi crește înapoi.»¹

Tzvetan Todorov descrie simptomele unei maladii generalizate în viața socială, subliniind adâncirea schizoidă a diferenței dintre comportamentul privat și cel public al individului. Autoiluzionarea joacă un rol important în scenariul cinic al vinovăției colective: „...Înfășurarea individului într-o plasă totală are ca efect scontat docilitatea comportamentelor, supunerea pasivă la ordine. Supușii totalitari cred, la drept vorbind, că pot să rămână stăpânii propriei conștiințe și credincioși lor înșiși în viața intimă. În realitate, acest fel de schizofrenie socială folosită ca paradă se întoarce împotriva lor: chiar dacă regimul totalitar face eforturi pentru îndoctrinarea supușilor săi, el se mulțumește în fapt *doar* cu docilitatea lor publică, deoarece îi este de-ajuns pentru a se menține, de neclintit; în același timp, el își liniștește supușii dându-le iluzia că, *în sufletul lor*, ei rămân puri și demni. (...) Rămas stăpân pe forul său interior, supusul nu mai este prea atent la ce face în afară.”² Omul nou trebuie să fie altruist, supus și fidel comandamentelor ideologice, gata de sacrificiu în munca pentru bunul comun, de neoprit în lupta sa pentru revoluția lumii.

În esență, granița evanescentă dintre realitate și ficțiune face din literatură o „artă a îndepărtării” – „individul izolat de comunitate împotriva lumii concepute ca totalitate, evidența normei morale împotriva indiferenței pe care o provoacă, dorința oamenilor de a trăi în lume împotriva ostilității pe care aceasta le-o opune.”³ Prin aluzie, parabolă, cu mijloace kafkiene sau prin scenarii distopice „literatura de sertar” scoate la iveală mărturii ale existenței în totalitarism. Atmosfera de teroare psihică întreținută de un regim opresiv subminează, în romanele lui Ion D. Sîrbu, registrul umoristic al scriiturii, transformând satira în sarcasm, umorul în umor negru. Ion D. Sîrbu subliniază una dintre funcțiile sociale fundamentale ale scriitorului (și, implicit, a intelectualului) în comunism, aceea de individ nevoit să lupte împotriva ostilității lumii sale: el „recuperează intimitatea și respectul de sine al individului, un limbaj care să poată denumi nu atât originile cât proximitatea, care să exploreze ficțiunile și utopiile omului particular”⁴.

1 Sîrbu, *Jurnalul*, 216.

2 Todorov, *Confruntarea*, 125.

3 Pavel, *Gândirea*, 426.

4 Caius Dodrescu, *Modernitatea ultimă* (București: Univers, 1998), 184.

Afganistan: conflictul dintre război și identitate

■ IOANA PAVERMAN

The following article deals with the issue of the war in Afghanistan, bringing forward the central idea of legitimacy/ legitimization. Thus, starting with challenging some few aspects justifying the switch in the politics of the U.S. in Afghanistan, we shall frame an analysis regarding the state of affairs in this part of the Middle East. The operational concepts due to be summoned in the following are aspects regarding the war, conceived as an anthropological sum of socio-cultural variables, facts regarding the identity factor among the people of Afghanistan and certainly a small inquire about the Taliban issue. Last but not least it should be mentioned that the overall attempt is that of putting together all the out coming conclusions in order to answer to the critical concern regarding the legitimacy of the war in question.

Keywords:

Afganistan, U.S. intelligence, legitimacy, Taliban, identity factor

După alegerea lui Barak Obama în Statele Unite și respectiv după explozia euforică emancipată în juru său, politica americană pare să fi intrat din nou pe făgașul normal, în sensul dat, bineînțeles, de redirectionarea atenției publice de la imagine și retorică mai degrabă înapoi către agendă. Iar dintre toate elementele ce constituie în prezent politica SUA, cea mai vizibilă schimbare de direcție (cel puțin pentru observatorii nonamericani) pare a se produce la nivelul afacerilor externe, odată ce administrația Obama dovedește a fi luat foarte în serios corijarea Doctrinei Bush, sau mai bine spus a erorilor pe care aceasta le-a produs. „După 11 septembrie întreg Orientul Mijlociu pare să fi înghițit politica externă a Americii”¹ scrie Peter Beinart într-un articol publicat în *Time*, intitulat „The Solvency Doctrine”. „Angajamentele militare și ideologice ale Americii au tot crescut ajungând să fie mult peste posibilitățile noastre de a le gestiona. Iar acum, balonul puterii s-a spart pur și simplu. Mișcările de gherilă, salbatice și iuți, au învățat cum să ne stoarcă de bani, de vieți și de membre [...] Iar democrația nu mai arată de mult ca fiind inevitabila destinație a întregii omeniri.”²

1 Peter Beinart, „The Solvency Doctrine”, în *Times*, (Jan 2009), <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1873127,00.html> accesat 18 septembrie 2009.

2 Beinart, The Solvency.

Cu șase ani în urmă, pe data de 19 noiembrie 2003, într-un discurs susținut la Whitehall Palace din Londra cu privire la politica Statelor Unite în Irak, președintele american în exercițiu la acea dată, George W. Bush, susținea: „teroriștii ținesc oameni nevinovați și deja au ucis mii. Și o vor face în continuare dacă vor avea acces la armele pe care ei le doresc. Marea amenințare a timpurilor pe care le trăim sunt armele nucleare, chimice și biologice care ar putea să cadă în mâinile teroriștilor și a dictatorilor care îi spijină. Marile responsabilități cad încă odată pe umerii marilor democrații. Vom înfrunta aceste amenințări cu ochii larg deschiși și vom ajunge să le învingem.”¹ Tot cu aceeași ocazie, dincolo de nuanțele demagogice ale oratoriei bine puse în practică, fostul președinte american enunță și politica americană cu privire la cheștiunea Irakului: „pacea și securitatea națiunilor libere se sprijină pe trei piloni”. Primul pilon: organizațiile internaționale, care trebuie să fie egale în a face față lumii și a proliferării violenței și a armelor de distrugere în masă. Cel de-al doilea pilon, menit să susțină pacea și securitatea, este chiar bunăvoința națiunilor libere, care trebuie să găsească acea cale de mijloc de „utilizare a forței într-o manieră controlată ce poate fi în ultimă instanță singurul lucru care ne poate salva de la o lume dominată de o violență haotică”. În cele din urmă, cel de-al treilea pilon se traduce prin angajamentul sincer al statelor implicate, de a participa la exportul democrației în lume ca alternativă la instabilitatea și la ura generate de către regimurile de teroare.

Oricât de bine ar suna însă în teorie, experiența practică a dovedit în cele din urmă că politica aplicată de neoconservatori în cazul conflictelor din Orientul Mijlociu și a Irakului *par excellence*, nu a făcut decât să crească dorința de reactivitate a țărilor de pe ceea ce americanii numesc *the axis of evil*. Cu toate acestea însă, viziunea fostului președinte George W. Bush nu va fi, desigur, abandonată în totalitate nici de către Obama; căci un asemenea gest – radicalizat – ar deveni dincolo de o schimbare triumfală de agendă, echivalentul abandonării unei părți solide ale idealismului american. În această perspectivă, într-un discurs susținut pe parcursul campaniei sale electorale, Barak Obama avea grijă să pună bine în evidență distincția netă dintre războiul din Irak („*a dumb war*”) și cel din Afganistan, pe care îl credează ca fiind „un război purtat din necesitate și nu din dorință”. „Cei care au atacat America pe 11 septembrie plănuiesc să o facă din nou. Lăsată nesupravegheată insurgența talibană se va transforma într-o nișă pe care al Qaeda o va exploata pentru a omorî încă și mai mulți americani. Așadar, acesta nu este numai un război ce merită purtat. Este o necesitate fundamentală pentru siguranța cetățenilor noștri.”²

Politica Washingtonului *via* Orientul Mijlociu se articulează în aceste condiții odată prin „lichidarea în mod responsabil a războiului din Irak”³ și apoi prin „punerea în practică a unei noi strategii cu privire la Afganistan și respectiv la Pakistan”⁴, ce se definește prin înfrângerea al Qaeda și a supapelor sale de siguranță de aici, stopând astfel implicit și intenția acestora da a-și repune la lucru vechile sanctuare din interiorul Afghanistanului. „Fără o politică mai eficientă dusă împotriva acestor

1 George W. Bush cu ocazia discursului susținut la Whitehall Palace din Londra pe data de 19 noiembrie 2003. Sursa: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2003/11/print/20031119-1.html>

2 Întregul discurs al lui Barak Obama poate fi citit la adresa <http://reuters.viewdle.com/video/Obama+warns+veterans+that+ victory+in+Afghanistan+will+not+be+swift.?vid=reuters-200908171208AM-USA-OBAMA-AFGHANISTAN-1250545606.mpg&pid=fbbeca19a1a47bf9c7cba422820296e0> accesat 18 septembrie 2009.

3 *Responsibly Ending the War in Iraq*, http://www.whitehouse.gov/issues/foreign_policy/ accesat 19 septembrie 2009.

4 *White Paper of the Interagency Policy Group's Report on U.S. Policy toward Afghanistan and Pakistan* http://www.whitehouse.gov/assets/documents/afghanistan_pakistan_white_paper_final.pdf, accesat 19 septembrie 2009.

grupuri din Pakistan, Afganistanul va continua să se afle într-o stare de continuă instabilitate”¹ scrie Charta Albă a raportului interdepartamental privind politica SUA în Afganistan și Pakistan. Dincolo însă de cheștiunea oarecum fezabilă a dizolvării rețelelor teroriste de la granița cu Pakistanul (fezabil atâta timp cât depinde într-o mare măsură de punerea la lucru a unui angrenaj logistic), toate celelalte patru mari obiective la care se angajează SUA² țin mai degrabă de o relație de interdependență între inducția modelului vestic și gradul de adaptabilitate al societății afgane.

Din acest punct, în orizontul utilizării pretextuale a ideii antecente, se poate deschide o discuție mult mai amplă, ce abandonează însă zona cercetată în precdență (și anume a reorientării politicii externe a Statelor Unite), în direcția unei analize mai profunde purtate pe terenul unei antropologii a războiului. „Războiul în sine este dificil de definit” scrie Brian Ferguson în volumul *The Anthropology of War*. „În genere îmi place să descriu acest fenomen amplu subliniind faptul că războiul este o acțiune de grup orientată în direcția unui alt grup, implicând aici potențiala sau letala utilizare a forței. Războiul nu este doar acțiune. Este o condiție a societăților și respectiv a relațiilor dintre acestea cu nenumărate legături în aproape toate dimensiunile culturale.”³ Pe scurt, putem discuta despre război, dincolo de tradiționala sa definire ca fiind “continuarea politicii cu alte mijloace” (Carl von Clausewitz), și în termenii unei solide complexități socio-culturale. Ce implică însă asta? Gândind în termenii operaționali proprii antropologiei, această complexitate socio-culturală se bazează pe coexistența unor factori structurali și respectiv a unora infrastructurali; înțelegând prin factori infrastructurali „acele variabile capabile să modeleze *pattern*-urile ideologice și suprastructurale”. Iar în ceea ce privește *pattern*-urile structurale, acestea țin de acele „variabile ce au de-a face cu demografia, cu tehnologia, cu organizarea muncii, cu interacțiunea individului cu mediul în care operează”⁴ etc. Ceea ce este important de reținut din toată această departajare operațională este însă faptul că pentru a putea vorbi despre efecte vizibile este necesară operarea la nivelul tuturor celor trei factori. Cu atât mai mult cu cât „independent de factorii infrastructurali și structurali elementele suprastructurale au un efect foarte limitat”, dar care poate fi extrem de profund, și asta pentru că tot ceea ce ține de ele are implicații adânci la nivelul sistemului de valori și al ideilor. Așadar, „schimbarea ideilor poate avea un efect incredibil pe termen lung, singura condiție fiind ca semnificația fundamentală a acestor idei să fie pe deplin înțeleasă”⁵ Este vorba în cele din urmă nu numai despre realizarea schimbului de informație (*information sharing*) ci și despre adecvarea informației și a mecanismului de transmitere; iar toate acestea, departe de a fi o simplă construcție pur teoretică, se constiue astăzi chiar în strategia utilizată de către *intelligence*-ul american. Orizont în care, trebuie spus, *intelligence*-ul se definește nu numai ca acea „stare de fapt secretizată sau activitate a unui grup desfășurată pentru a înțelege sau influența alte entități,

1 *White Paper*.

2 1. „Promovarea unei guvernări mai capabile, mai răspunzătoare și mai eficiente, ce trebuie să servească poporului afgan și în cele din urmă să funcționeze mai ales atunci când vine vorba de securitatea internă”;

2. „Dezvoltarea unui sistem de forțe de securitatea eminamente afgan, ce trebuie să dovedească capacitatea de a conduce lupta împotriva terorismului, dispunând de o asistență americană cât mai redusă”; 3. „sprijinirea eforturilor de consolidare a controlului civil și a stabilizării guvernării constituționale în Pakistan, precum și vitalizarea economiei, generatoare de oportunități pentru poporul pakistanez”; 4. „Implicarea activă a comunității internaționale în asistarea realizării acestor obiective pentru Afganistan și respectiv Pakistan, cu asigurarea unui *leadership* consistent din partea Națiunilor Unite.” în *White Paper*.

3 Jonathan Haas (Ed.), *The Anthropology of War*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990) 26.

4 Haas, 28.

5 Haas, p. 31.

fie ele interne (cunoscute) sau externe (străine)”¹. Ci, mai mult decât această abordare ce ține cu preponderență de ceea ce numeam anterior *information sharing*, analiza de *intelligence* ține de “aplicarea unor metode de analiză cognitivă, individuale sau colective, ce au drept scop măsurarea datelor și testarea ipotezelor într-un context socio-cultural secret.”²

Acestea fiind zise, întrebările fundamentale la care vom încerca să ne raportăm în analiza de față, privitoare la starea de fapt din Afganistan sunt: în ce măsură războiul declanșat după atentatele de la 11 septembrie și continuat de către administrația Obama printr-o sonoră schimbare de strategie are sens? În ce măsură această schimbare de strategie anunțată nu este cumva mai degrabă rezultatul forțat al unei incompatibilități cognitive și emoționale și mai puțin al unei insuficiențe logistice? Oare nu cumva aceste aspecte culturale, ce țin de sistemul de credințe și de valorile afgane, sunt de fapt sursa de rezistență a gherilelor talibane? Și în cele din urmă, cum și mai ales *unde* se află sursa legitimității în tot acest război?

Aspecte interne: istoria unei identități

În ecranizarea romanului lui Khaled Hosseini, *Kite Runner*, Amir Jan, un adolescent de nu mai mult de paisprezece ani, înverșunat și viitor soldat înrolat în milițiile talibane le replică plin de ură altor doi copii, chiar mai mici decât el: Afganistanul este pământul Paștunilor. Noi suntem adevărații afgani! Nu acești hazara cu nasul turtit. Acești oameni ne poluează pământurile și ne întinează sângele. Dacă netrebnici ca tine și ca tatăl tău nu ar tot continua să vină aici am fi scăpat de mult de ei!” Dincolo desigur de aspectul românesc, povestea din *Kite Runner* deschide și această pagină a Afganistanului de azi și de aiurea. Iar replica (contextualizată) din rândurile de mai sus este dovada cea mai vie a stării de fapt din această parte a Orientului Mijlociu. Conflictul etnic dintre paștuni, populația majoritară, și minorități marginalizate ca hazara sau populația tadjikă sunt deja un laitmotiv al istoriei Afganistanului. Iar pe lângă această realitate, puterile locale, a căpeteniile militare (*warlords*) și a clanurilor veșnic adversare nu fac altceva decât să îngreuneze la nesfârșit procesul de democratizare; forțele NATO înseși fiind adesea obligate să obțină acordul din partea lor pentru a putea controla regiunea, pentru a implementa securitatea în zonă și pentru a pune în aplicare politicile de reconstrucție.

Așadar, dincolo de alte chestiuni pe deplin relevante, unul dintre cele mai importante aspecte ce țin de istoria Afganistanului este conflictul dintre grupurile etnice. Grupuri etnice, care așa cum susțin printre altele și teoriile primordialiste există ca acea prelungire a unei lungi tradiții pe care acestea o poartă cu ele, în termeni de credințe și modele de acțiune. „Conflictul etnic este rezultatul unei persistențe extraordinare a antipatiilor tradiționale; antipatii atât de puternice încât îi pot supraviețui chiar și unuia dintre cei mai puternici solvenți: modernizarea”³ Ca aspect pur teoretic trebuie însă subliniat faptul că foarte adesea, așa cum scrie și Karl Deutch în volumul *Social mobilization and political development*, există câteva cauze standard ce pot declanșa sau accentua animozitățile deja existente între diferitele grupuri etnice. O parte dintre acestea se leagă de aspectele modernizării, iar unul dintre ele este mobilizarea socială, concepută ca „un proces general de schimbare, ce se desfășoară la nivelul majorităților straturilor populației în țări care trec de la o formă de organizare tradițională la una considerată a fi modernă.”⁴ O altă cauză

1 Rob Johnston, *Analytic Culture in the US Intelligence Community: An Ethnographic Study*, (The Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency Washington, DC) p. 4.

2 Johnston, 4.

3 Donald Horowitz, *Ethnic groups in conflict*, (University of California Press, 2000), 97.

4 Horowitz, *Ethnic*, 99.

poate fi faptul că modernizarea aduce cu sine o distribuție inegală a bunurilor, sădind astfel animozități. Starea de fapt existentă însă între varii grupuri etnice și împăciuirea acestora cu fenomene diverse precum modernizarea sau, extensiv, democratizarea, sunt direct dependente de o paletă mult mai largă de variabile; dintre acestea cele mai importante pot fi formulate în termeni de: nivelul conflictual deja existent la debutul procesului în cauză, compoziția etnică a regimului politic precedent, poziția politică a liderilor aparținând diferitelor grupuri etnice, prezența sau absența aliaților externi, compoziția etnică a forțelor militare ș.a.¹ Mai există însă un aspect, puternic legat de precendența identitară și care poate fi formulat în termenii pretențiilor de grup, care nu sunt în mod necesar egale în pondere. „Unele dintre acestea caută să domine. Altele caută să le excludă pe celelalte din sfera organizării statale, în timp ce altele caută să fie incluse în condiții de egalitate. [...] Să luăm exemplul paștunilor din Afganistan. Ca un popor viguros și agresiv aceștia au avut mereu credința că ei sunt cei destinați să conducă și nu s-au îndoit nici măcar pentru un moment de acest drept al lor de a se plasa la vârful piramidei puterii. Nu s-au arătat niciodată dispuși să împartă puterea cu alte grupuri.”²

Paștunii au fost aproape dintotdeauna populația dominantă în Afganistan, mai ales după anul 1747 când Ahmad Shah Durrami, comandant afgan de origine paștună, pune la Kandahar bazele Imperiului Durrami. Ulterior, tot paștunii sunt cei care dețin monopolul identitar și pe parcursul desfășurării conflictului strategic dintre anii 1813 și 1907 purtat de către Imperiile Britanic și respectiv Rus, unde miza era exercitarea dominației în Asia Centrală. Atenția maximă o atrag însă odată cu invazia Sovietică din 1979, și mai recent prin asocierea la mișcarea talibană. Din toată această foarte scurtă cronologie fundamental de subliniat este faptul că, dincolo de paștuni, Afganistanul la originile sale era un spațiu gol pe harta lumii, un spațiu care nu era nici al Persiei, nici al Rusiei, nici al Marii Britanii. [...] Iar atât monarhia cât și națiunea afgană au apărut printr-o elementară strategie a Marii Britanii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea de a pacifica această populație aflată la granița cu India. Paștunii ocupau pe atunci o regiune vitală, ce se întindea de la versantele sudice ale munților Hindukuș și ajungea până în Cașmir, trecând prin Valea Indusului. Pentru a preveni ca discordiile existente între triburi să se transforme într-o invitație pentru influența rusă, oficialii colonialiști au elaborat o strategie pentru a aduce zona locuită de paștuni sub control britanic, primul pas fiind trasarea liniei Durand, hotarul artificial lung de 1200 de mile ce separă Afganistanul de Pakistan.”³

Linia Durand nu a făcut însă decât să completeze o strategie culturală ce viza pacificarea, cunoscută drept Renașterea Paștună, prin intermediul căreia colonialiștii și-au aliniat propriile interese celor ale triburilor aliate. „Cultivând identitatea paștună ca pe una aparținând unei rase «pure» și unitare, în comparație cu cea «amalgamată» a populației tadjikă sau hazara, oficialii colonialiști le-au inventat paștunilor și reputația unei caste războinice.”

Afganistanul nu mai era de ceva vreme un spațiu gol, dar rămâne în continuare aproape imposibil de guvernat. Legile rămân în slujba obiceiurilor locale, taxele existau doar în teorie, deoarece în lipsa unei gestiuni centralizate a populației colectarea acestora era imposibilă; infrastructura era limitată doar la câteva străzi ce făceau legătura între marile orașe, iar lungimea căii ferate existente nu măsoara mai mult de 10 kilometri. Și asta pentru nu mai puțin de douăsprezece milioane de locuitori. Antropologul Louis Dupree, care și-a dedicat aproape întreaga viață cunoașterii Aghanistanului, susține că „o națiune nu acceptă tehnologizarea fără ideologie.

1 Renée Nevers, „Democratization and ethnic conflict” în Michael Ed. Brown (Ed.), *Ethnic conflict and international security*, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995), 61.

2 Horowitz, *Ethnic*, 196.

3 Nick Cullather, „Afghanistan: Modernization in a Buffer State”, în *The Journal of American History*, Vol. 89, No. 2, *History and September 11: A Special Issue*, (Sep., 2002), 515-516.

O mașină sau un dig nu sunt altceva decât produsul unei culturi”¹. Și avea dreptate; mai ales dacă ne gândim că faimosul slogan leninist „comunismul este puterea sovietelor plus electrificarea întregii țări” nu ar fi avut niciun sens dacă nu era dublat de uriașul impact ideologic. Întrebarea care se pune este însă în ce măsură națiunea afgană a ajuns să fie cu adevărat, vreodată, o națiune încheagată, atâta timp cât indiferent de cine asigura conducerea, toate formele culturale ce umpleau spațiul teritorial nu au ajuns absolut niciodată la vreun anume tip de coexistență pașnică. Experiența istorică a demonstrat că în cazul Afganistanului abstracțiunea politică a națiunii nu își găsește forma în niciuna dintre cele două posibilități de concepere a acesteia: verticală, cu rădăcini în cultură și în etnie, „hotărând cu anticipație apartenența individului la o comunitate națională”, sau orizontală, care „în conformitate cu viziunea lui Renan, delimitează spațiul unui stat creat prin libera alegere a individului uman.”²

Întocmai pe acest fundal a devenit posibilă emergența mișcării talibane, care în contextul lipsei unei structuri statale consecvente cu puterea medierii tuturor identităților, a găsit spațiul reclamării unui anume tip de legitimitate. Iar pe lângă asta, „victoria talibanilor împotriva Uniunii Sovietice a revigorat speranțele revenirii dominației păstune în Afganistan.”³ Cu atât mai mult cu cât aceștia au avut încă de la bun început grijă să se distanțeze de formațiunile politizate, precum cea a mujahedinilor, pretinzând că sunt o mișcare menită să curețe societatea și mai puțin interesată de preluarea puterii. O mare parte dintre talibanii de astăzi sunt „copii ai Jihad-ului, puternic deziluzionați de acțiunile facționale și criminale ale cândva idealizatului leadership mujahedin. Se vedeau ca purificatorii unui război de gherilă abătut de la calea cea dreaptă, al unui sistem social putrefact și al unui stil de viață islamic compromis de corupție și excese. Foarte mulți dintre aceștia au fost născuți în taberele de refugiați din Pakistan, educați în scolile «madrassas» și au învățat să se lupte de la elementele mujahedine tot din Pakistan. Acești tineri abia dacă au cea mai mică idee despre istoria propriei lor țări, dar în schimb au învățat în aceste «madrassas» tot ce trebuie să știe despre societatea islamică ideală, creată de către Profet acum 1400 de ani. Și asta este ceea ce doresc ei să emuleze.”⁴

Iar ceea ce ne interesează cel mai tare, și anume sursa lor de legitimitate, vine nu numai de pe urma a ceea ce ei înșiși reclamă, ci și de pe urma faptelor adversarilor lor. Prăbușirea Statului Afgan și haosul provocat a posteriori invaziei au făcut ca gherilele talibane să primească consecvent sprijinul populației afgane, devenind astfel o autoritate națională. Fragmentarea socială și etnică atât de pe orizontală cât și de pe verticală este atât de mare încât face ca reconcilierea să pară a nu fi vreodată posibilă. Activități precum cultivarea macului, ca sursă pentru producerea opiumului cu precădere în sud, unde insurgența talibană este extrem de coerentă, pune de asemenea mari probleme forțelor NATO. Nu numai că banii veniți din opiu devin principala sursă a talibanilor pentru obținerea fondurilor de procurare a armamentului, dar facilitarea traficului face ca și consumul de droguri din rândurile armatelor NATO să devină o reală problemă. Concomitent însă, nici eradicarea definitivă a cultivării macului nu este posibilă, deoarece asta ar duce la creșterea dependenței economice a foarte multor fermieri față de talibani. Iar la toate acestea se adaugă stilul specific luptelor de gherilă, care ca și în alte cazuri precedente (Cuba, Vietnam etc.) pune mari probleme până și celei mai tehnologizate armate; cu atât mai mult cu cât structura geografică a Afganistanului este extrem de prielnică acestui stil de luptă. Gra-

1 Cullather, *Afganistan*, 517, 528.

2 Guy Hermet, *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*, (Iași: Institutul European, 2005), 143.

3 Ahemd Rashid, *Taliban, oil and the new Great Game in Central Asia*, (New York: I. B. Turis & Co. Ltd, 2002), 2.

4 Rashid, p. 23.

nița cu Pakistanul, acolo unde se desfășoară traficul cu armament rămâne și ea deocamdată o problemă deschisă.

Alegerile din 20 August 2009 au dovedid și ele, încă odată, atât importanța problemei etnice, cât și reiterarea puterii de persuasiune a terorii talibane. Dovada acestei ultime chestiuni se constituie în simpla repartizare teritorială a prezenței la urne, care arată că în zonele din sud și est, aflate sub control taliban, doar 5%-10% dintre afgani au reușit să voteze. „Cei mai mulți au fost descurajați de amenințări ca tăierea degetelor sau pregătirea a peste 400 de atacuri cu bombă.”¹ Povestea nu este în esență decât o repetare a experienței alegerilor precedente, din 2004, unde este deja cunoscut faptul că „s-au semnalat o sumă imensă de nereguli experimentate atât la nivel de provincii cât și la nivel național, incluzând aici intimidarea cetățenilor, falsificări și violențe [...] Chestiuni la care se adaugă și prezența decisivă în joc a puterilor locale, a căpeteniilor militare (warlords), dar și utilizarea excesivă a retoricii islamice.”²

Acolo unde clivajele etnice, lingvistice și religioase sunt foarte mari, singura șansă pentru păstrarea unității teritoriale rezidă într-o politică a consensului. Un model de succes – și probabil singurul – este cel elvețian. A compara însă esența unor culturi precum franceză, italiană și germană cu altele, precum pașună, tadjikă și hazara, sau fundamentele protestantismului cu cele ale identității islamice, este nu numai imposibil, ci chiar absurd. Nu este nicidecum vorba despre o apreciere normativă ce reclamă superioritatea vestului asupra estului, ci despre o ruptură civilizațională milenară, care își reclamă per se legitimitatea. Așa cum pentru vestul european parlamentarismul și separația puterilor în stat sunt chestiuni atât de naturale, încât posibilitatea alternativei nu este nici măcar imaginată la nivel de exercițiu conceptual, așa și societățile Orientului Mijlociu își pot reclama dreptul de a se revendica de la propria tradiție, fie ea și cea a conflictului, războiului, violenței. Iar în acest orizont, strategia de suplimentare a forțelor NATO, a cărui purtător de cuvânt este mai nou generalul Stanley McCrystal, poate fi complet inutilă.

Logica argumentativă se modifică, bineînțeles, în momentul în care intervine în joc chestiunea intruziunii unui spațiu în celălalt, fie că aceasta se poate produce sub forma colonialismului occidental sau a atacurilor de la 11 septembrie. În acest moment dreptul moral al propriilor manifestări culturale se diluează complet și este înlocuit de războiul dorinței de supraviețuire. Este vorba în esență de un argument vechi, extrem de hobbesian, care la limite ajunge să legitimeze orice tip de război atâta timp cât el se poartă în numele supraviețuirii individuale sau colective (al cărei purtător de legitimitate este statul național). Aceasta este în cele din urmă legitimitatea războiului din Afganistan (și nu numai).

Schimbarea de direcție asupra căreia mă opream în debutul articolului apare, așa cum am văzut, în urma rezultatelor acțiunii de intelligence, care statuează foarte simplu că un război nu are efectiv sens dacă nu gândește în perspectiva adaptabilității. Schimbarea de informație (information sharing) este în van dacă nu este însoțită și de o strategie a adecvării limbajului Americii și organizațiilor internaționale în genere, le-a luat însă destul de mult să înțeleagă acest lucru. Pentru afgani opt ani de război nu sunt decât o continuare a altor zeci, sau chiar sute de ani, la fel de neliniștiți și sângeroși. Pentru occidentali în schimb, acești opt ani sunt o demonstrație de forță tehnologizată, care a culminat cu vestea proastă a imposibilității impunerii mijloacelor democratice asupra unui spațiu aproape de neguvernare.

1 “The vote nobody won”, în *The Economist*, (Aug 2009) http://www.economist.com/opinion/displaystory.cfm?story_id=14303753, accesat 4 octombrie 2009.

2 Katia Papagianni, „Transitional Politics in Afghanistan and Iraq: Inclusion, Consultation, and Public Participation” în *Development and Practice*, Vol. 15, No. 6 (Nov., 2005), p. 752.

Semn de întrebare

Interviu cu Ștefan Popescu realizat de Aurora Martin

1. După 20 de ani de la dărâmare, zidul Berlinului pare să mai divizeze încă Europa la nivelul reminescențelor ideologice. Care este percepția asupra nominalizării unui fost comunist, Massimo D'Alema, pentru poziția de înalt reprezentant al Uniunii Europene pentru Afaceri Externe?
2. Toate fostele țări comuniste dedică mult spațiu mediatic aniversării a 20 de ani de la căderea comunismului. Există un interes în mass media italiană față de acest subiect?
3. Renumitul jurnalist Bernardo Valli a publicat de curînd două ample aricole despre dictaturile din România și Bulgaria (*Così cacciamo Ceaușescu Bucarest il sangue dell '89* și *Il contadino dittatore di Sofia crollò assieme al muro*). Se manifestă vreo diferență de optică asupra evenimentelor în presa italiană de stînga și cea de dreapta?
4. Editura *Mondadori* a marcat trecerea a 20 de ani de la căderea comunismului cu două publicații de mare interes: Peter Molloy, *La vita ai tempi del comunismo - Interviste, vent anni dopo* și Enzo Bettiza, *1989*. Cum reflectă piața editorială italiană, în general, evenimentele petrecute în Europa de Est?

.....
• **Ștefan Popescu** - (n. la 28 noiembrie 1978 la Târgoviște). Studii univer-
sitare și postuniversitare la Universitatea Paris 1 - Sorbona, Ecole Normale
Supérieure din Paris și Ecole Nationale d'Administration. Bursier la Univer-
sitatea de Stat din Tirana (Albania) și la Ecole Française din Roma. Stagii
de specializare la Universitatea Roma 1 - La Sapienza și la Ministerul Fran-
cez al Apărării. A lucrat în cadrul Organizației Internaționale a Francofo-
niei OIF (Biroul lui Boutros Boutros-Ghali, vicepreședintele Înaltului Consi-
liu al Francofoniei/Haut Conseil de la Francophonie), iar din mai 2007 este
jurnalist la Radio France Internationale.
.....

1. Nominalizarea lui Massimo D'Alema drept candidat al Italiei pentru poziția de ministru al Afacerilor Externe al Uniunii Europene este văzută, în primul rând, la nivel de semnificație strict internă, ca fiind o strategie a premierului Silvio Berlusconi de a lansa dialogul cu democrații de centru-stînga. Nici un reprezentant al majorității nu a făcut un secret din faptul că Massimo D'Alema este unul dintre interlocutorii cei mai rezonabili din partea opoziției. Susținerea unui candidat de centru-stînga de către guvern și majoritate vine în întâmpinarea alegerii lui Pierluigi Bersani ca

secretar al Partidului Democrat. Bersani, despre care Silvio Berlusconi a spus că ar fi singurul comunist pe care l-ar face ministru, este considerat un leader pragmatic, deschis colaborării. Dialogul cu democrații este indispensabil pentru șeful guvernului italian, în perspectiva reformelor pe care acesta le dorește, mai ales în domeniul justiției.

Există și voci care văd în promovarea candidaturii lui Massimo D'Alema un plan al lui Silvio Berlusconi de a neutraliza opoziția, de a apărea în fața electoratului și a opiniei publice drept omul consensului, așa cum a făcut președintele francez Nicolas Sarkozy, care l-a susținut pe Dominique Strauss-Khan la șefia Fondului Monetar Internațional, pe Bernard Kouchner l-a propus ministru de Externe iar pe Jack Lang, una dintre figurile emblematice ale stângii franceze, l-a trimis emisar special în mai multe misiuni internaționale, încredințându-i Comitetul de reflecție asupra reformei instituțiilor statului. Astfel, chiar în cazul în care candidatura lui D'Alema nu ar trece, Silvio Berlusconi tot ar avea de câștigat: „Eu am făcut totul. Ca de obicei, Europa s-a opus”.

Dincolo de aceste considerații, Massimo D'Alema este văzut ca persoana ideală să reprezinte Italia la Bruxelles și în lume, deși nimeni nu ascunde dificultățile alegerii sale: trecutul său comunist neliniștește Polonia, Israelul nu-i iartă vizita efectuată la Beirut în 2006, când s-a așezat în cartierele ce adăposteau militanții Hezbollah, iar americanii au rezerve față de acțiunea lui de susținere a moratoriului universal cu privire la pedeapsa capitală la ONU. Apoi D'Alema are un contracandidat de talie, șeful diplomației engleze, David Milliband, preferat de mai toate statele membre. Favorabil în Europa i-ar fi numai premierul spaniol Zapatero. Nu în ultimul rând, susținerea lui D'Alema ar corespunde și politicii de parteneriat strategic cu Rusia, promovat de Silvio Berlusconi, dar și de guvernul precedent, condus de Romano Prodi.

2. Există un interes în mass media italiană pentru căderea comunismului și pentru istoria acestei perioade. Presa scrisă a dedicat numere speciale despre căderea Zidului Berlinului iar media audiovizuală a difuzat mai multe documentare. Dar nu numai presa și-a manifestat interesul. În mai toate orașele italiene, administrațiile locale, alături de universitari și de alți intelectuali, au programat, pe 9 noiembrie, diverse manifestări, conferințe, mese rotunde, expoziții de fotografie. În capitală, Universitatea Roma 1- La Sapienza, cea mai importantă instituție academică din Peninsula, a organizat un concert în amintirea transformărilor politice de acum 20 de ani. În Sud, la Palermo, administrația locală a organizat o expoziție de fotografii, în cadrul căreia au putut fi vizionate și înregistrări din perioada comunistă, iar la Reggio Calabria, chiar în „vârful Cizmei”, primarul, alături de rectorul universității, au organizat o dezbatere pe această temă cu studenții. Este de subliniat faptul că și în 2006, la 50 de ani de la revoluția din Ungaria, italienii au marcat evenimentul prin diverse manifestări. Oricum, acest interes pentru căderea comunismului nu trebuie văzut ca ceva ieșit din comun. Este o tendință care se înscrie în interesul general al italienilor pentru țările din Est, interes stimulat de imigrația românească, poloneză, albaneză, ucrainiană.

3. Absolut nici o diferență. Atrocitățile comise în timpul comunismului, suferințele oamenilor, revoluția din Ungaria, invadarea Cehoslovaciei, evenimentele sângeroase din decembrie '89 din România își găsesc deopotrivă ecou, fie că vorbim de cotidianul cu simpatii de stânga *La Repubblica*, de ziarul fondat de Gramsci, *l'Unità*, de jurnalele berlusconiene, *Il Giornale* și *Libero*, sau de publicația de dreapta *Il secolo XIX*. Atribuirea premiului Nobel scriitoarei Herta Müller a dat ocazia atât presei de stânga, cât și celei de dreapta să scrie pe larg despre regimul lui Nicolae Ceaușescu și despre ororiile dictaturii comuniste. E adevărat că presa de extremă stânga a interpretat opera Hertei Müller ca pe un manifest contra oricărei puteri absolute, amintind ca secolul XX a cunoscut atât dictatura roșie, cât și fascismul și nazismul.

Oamenii politici, atât de dreapta, cât și de stânga au căutat uneori să instrumentalizeze semnificația evenimentelor din 1989. Primii: „lată unde duce *la sinistra* (stânga)!” (adica a vota cu Partidul democrat, cu radicalii, cu comuniștii). Ultimii: „lată unde duce puterea exercitată în mod autoritar!” (aluzie la Berlusconi).

4. După evenimentele din 1989 au apărut zeci de cărți, fie opere ale autorilor italieni, fie traduceri; și astfel de lucrări continuă să apară. Aș aminti ***Dicționarul comunismului în secolul XX (Dizionario del comunismo nel XX secolo)***, apărut la Einaudi în 2006 și în 2007, lucrare monumentală coordonată de Institutul Gramsci, la redactarea căreia a luat parte o întreagă echipă de cercetători. Dicționarul oferă informații nu numai asupra perioadei comuniste, dar și asupra evoluției partidelor comuniste după căderea Zidului Berlinului. Totodată, a fost tradusă și publicată, în mai multe ediții, ***Cartea Neagră a Comunismului***, coordonată de Stéphane Courtois. Multe cărți tratează legăturile Partidului Comunist Italian cu partidele din aceeași familie din Europa de Est, dar și teme punctuale, cum ar fi sistemul de producție în țările comuniste, arta și literatura în perioada comunistă, arhitectura comunistă etc. Despre România, au apărut câteva lucrări, cum ar fi cartea lui Panebianco Santi Alessandro, ***România lui Ceaușescu (Rubbettino, 1999)***, lucrarea lui Stefano Bottoni, ***Transilvania roșie. Comunismul românesc și chestiunea națională. 1944-1965*** (Carocci, 2007) iar anul acesta traducerea cărții lui Dan Lungu, ***Sunt o babă comunistă*** (Zonza Editori).

Din efervescența aparițiilor, se poate observa că, și în privința publicațiilor, dincolo de interesul pentru fenomenul comunist, cercetătorii și publicul italian își manifestă interesul pentru țările din Est în general.

Arhivele Sfera Politicii

■ ZOLTÁN SIPOS

Materialul prezentat în acest număr este oferit de Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale (ISPMN) din Cluj-Napoca.

In this issue of *Sfera Politicii* we are offering a new material, published with the courtesy of the Romanian Institute for Research on National Minorities (ISPMN) in Cluj-Napoca.

Masă rotundă (II)¹

Economie și moralitate: Factori care influențează conflictele interetnice din Secuime

text editat de Zoltán Sipos

La data de 20 Iunie 2009, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale (ISPMN) a organizat o masă rotundă la sediul institutului din Cluj-Napoca. Tema mesei rotunde a fost dată de conflictele din două sate ale județului Harghita. Au participat ziariști, cercetători, cadre didactice universitare și un specialist în drepturile omului, toți cei prezenți având experiență în analiza diferitelor aspecte ale relațiilor interetnice din Secuime. Discuția a avut drept scop definirea conceptelor și paradigmatelor științelor sociale care ar putea constitui o bază teoretică pentru interpretarea evenimentelor violente din cele două sate, precum și în regiunea mai largă. Lista participanților în ordine alfabetică: **Tímea BAKK-DÁVID** ziarist, redactor al portalului Transindex, **László FOSZTÓ**, antropolog, cercetător ISPMN, **István HALLER**, membru al Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării, **István HORVÁTH**, sociolog, profesor universitar, Universitatea Babeș-Bolyai, președinte ISPMN, **Tamás KISS**, sociolog, cercetător ISPMN, **Gergő PULAY**, antropolog, doctorand Universitatea Central Europeană, **Zoltán SIPOS**, ziarist, redactor Transindex, **Vilmos TÁNCZOS**, etnolog, profesor universitar Universitatea Babeș-Bolyai, Catedra de Etnografie și Antropologie Maghiară, **Stefánia TOMA**, sociolog, cercetător ISPMN.

Textul editat al dezbaterii a fost publicat în limba maghiară de portalul Transindex (11-12 august 2009).

¹ Prima parte a textului a fost publicată în numărul 139 al revistei *Sfera Politicii*.

De ce tocmai acolo și de ce tocmai acum?

Horváth István: – Discursul de extremă dreaptă este singurul discurs accesibil oricui: nu există alt discurs pe piața ideilor. Să nu ne așteptăm ca la Sâncrăieni să fie un subiect de discuție spusurile lui Horváth István sau Kiss Tamás în legătură cu penetrarea instituțională. Însă anumite sloganuri care interpretează dintr-un punct de vedere politic cele întâmplătoare, pot deveni populare. Discursul Jobbik a umplut acest gol în Ungaria și dă o explicație politică chestiunii romilor. În România nu există comunicare despre romi, și după părerea mea, aceasta este cea mai mare deficiență. Sfera politică a ajuns la un pact: ei nu intervin, trebuie făcut tot ce cere UE. Problema e că în acest fel acțiunile – care au succes momentan sau sunt un eșec – nu au o viziune care poate fi comunicată, și cu care oamenii se pot identifica. Politicile publice în România se adoptă bifând anumite cerințe ale UE. Când s-a cerut ca romii să aibă reprezentanți în forurile decizionale, atunci s-a hotărât ca fiecare prefectură trebuie să angajeze un consilier pe problema romilor. Dar ce studii trebuie să aibă acești consilieri, ce resurse au la dispoziție – nu se știe. Există o mulțime de politici publice, din care una sau două s-au dovedit a fi eficiente. Am adoptat anti-segregarea ca și directivă UE, dar nu a existat o dezbatere publică despre această temă: nu se știe care sunt opțiunile acolo unde există posibilitatea formării unor instituții separate. Nu știm de exemplu care e atitudinea bisericii în legătură cu aceasta.

Haller István: – Acest lucru nu este valabil doar în această chestiune. Codul penal a fost adoptat pentru că asta aștepta UE, nu pentru că așa e bine pentru noi. Cu politicile publice ale romilor este la fel: motivația nu este că ar trebui să ajutăm o comunitate să nu mai trăiască în izolare și în sărăcie, ci pentru că asta vrea UE. Dacă UE dă bani pentru așa ceva, atunci o să avem politici publice pentru romi, dacă nu, nu. România în ultimii ani a cheltuit câte 3 lei pe cap de locuitor pe politici publice pentru romi.

Kiss Tamás: – Da, trebuie să facem ceva și nu doar ca romii să nu trăiască în sărăcie și la marginea societății, ci și pentru ca unele spații să rămână spații sociale locuibile. Aceste două aspecte sunt interdependente.

Pulay Gergő: – În Europa și în Ungaria se vorbește despre falimentul alternativei liberale. Înainte de aderare, liberalii credeau că relațiile dintre nații și etnii se vor rezolva automat, de la sine, în momentul integrării în UE. În ultimii 10-15 ani fundațiile, ONG-urile și inițiativele menite să ajute romii s-au înmulțit ca ciupercile după ploaie. Acestea, majoritatea, se bazează pe un discurs liberal, axat pe drepturile omului. Eficiența, precum și susținerea din partea majorității a acestui discurs este însă din ce în ce mai mică. Din acest punct de vedere cea mai mare provocare din punct de vedere intelectual și politic este reformularea acestui discurs. Trebuie menționat că la foarte multe organizații care se ocupă cu romi se poate întâlni un fenomen pe care eu îl numesc cultul urgenței: există o problemă foarte mare, care necesită intervenție imediată. Nu este timp de gândire, de evaluare a situației, de consultare cu specialiști. Aceasta a dus la un număr incredibil de programe inconsecvente, gândite cu amatorism. Rezultatul este că în zilele noastre este un argument politic ce spune: s-au cheltuit sume mari pentru integrare și nu s-a întâmplat nimic. Astfel este ușor de învinuit victima, adică comunitatea cu pricina, cu toate că drumul acestor bani este mult mai complicat.

Horváth István: – Să vorbim despre reacția autorităților: consiliul județean ar fi vrut să dea imediat 30 de mii de RON consiliului local ca să se cumpere pășune pentru caii romilor, autoritățile locale însă erau nevoite să refuze ajutorul, pentru că localnicii se împotriveau. Poate că dacă consiliul local ar fi primit suma din timp, ar fi fost posibil să rezolve problema treptat, cu discreție. Dar, prin această acțiune pripită s-a creat o situație în care toți par a fi intoleranți.

Câmp media comun: import de discursuri din Ungaria?

Horváth István: – Revenind la comparația cu Ungaria, mulți susțin că deși nu se poate vorbi de un import de ideologie, există o schimbare la nivelul discursului media. Și aceste discursuri se îndepărtează tot mai mult de corectitudinea politică. Aceasta ar putea explica de ce aceste atrocități au apărut tocmai în sate maghiare.

Sipos Zoltán: – Recitind cele apărute în presă despre eveniment, cred că putem afirma că au apărut materiale relativ echilibrate. E drept, că pe lângă afirmațiile președintelui consiliului județean și pe lângă afirmațiile primarului, nu prea apar opiniile romilor și în puținele cazuri existente este interogată doar conducătorul comunității, respectiv apar câteva propoziții care nu sunt corecte politic. Dar retorică preluată din Ungaria eu nu prea am citit și acest fapt face îndoielnică răspândirea ideologiei Jobbik în Transilvania.

Haller István: – În ceea ce privește relațiile media, mie mi s-a părut că evenimentele au fost prezentate unilateral și limitat. De cele mai multe ori, erau interviuați aceiași oameni. De altfel, dacă în media maghiară din Transilvania nu apare, în conștiința colectivă a maghiarilor apare sloganul că Ungaria trebuie dezrobite de sub ocupația străină. Părerea mea este că aceste sloganuri auzite din Hir TV¹ și alte părți au un rol foarte important în cele întâmplate în Ciuc. De multe ori aud că romii să plece din Secuime și mă tem că aceasta se datorează atmosferei generale din Ungaria.

Horváth István: – Probabil că cei din Secuime – urmărind discursul media din Ungaria – încep să creadă în anumite păreri negative, anumite soluții politice. Nu zic că felul de a gândi al oamenilor de aici, privind soluționarea adecvată a problemei romilor este înlocuită cu ideologiile din Ungaria, dar aceste discursuri incorecte, susținute de presa din Ungaria, îi încurajează. Până acum oamenii se rușinau puțin din cauza acestor fapte, exista o distanțare sau cel puțin încercau să ia mai în glumă aceste lucruri: inhibarea nu înseamnă că secuii roșeau în timp ce beau pălincă în crâșmă. Dar când despre aceste moduri de rezolvare se vorbește pe unele forumuri ca și despre acte de civism, atunci avem o problemă. Iar generațiile următoare nu interpretează aceste modele ca fiind problematice, ci vor crede că acest mod de rezolvare a conflictelor este acceptabil.

Pulay Gergő: – Văd două narative în legătură cu cele întâmplate. Una nu trebuie să o excludă pe cealaltă, după părerea mea. Prima narativă descrie Ungaria ca un focar a rasismului, de unde se propagă tensiunile. Influența Ungariei în acest caz este în mod evident supradimensionată și se poate folosi ca argument politic. Cealaltă narativă vede cauzele celor întâmplate în total alte lucruri, ce nu au nicio legătură cu Ungaria. Pericolul acestui discurs este accentuarea diferențelor: e ca și cum am presupune că Secuimea este o planetă aparte, cu probleme și legi specifice. Nu știu dacă există statistici în acest sens, dar putem intui afilierea politică, culturală a turiștilor din Ungaria care vin în Transilvania și care se arată interesați de comunitatea maghiară de aici. Eu cred că aceștia sunt în mare parte preselecți și care – intrând în discuții cu localnicii – simt nevoia să-i informeze. Ca cercetător am întâlnit în unele localități din Transilvania situații în care musafirii sau prietenii din Ungaria dădeau parcă lecții de antisemitism. Și de multe ori am văzut că această retorică – desigur, schimbată, adaptată – a devenit parte a limbajului localnicilor. De asemenea putem remarca că în Transilvania accesul la bunurile culturale din Ungaria este și astăzi îngrădit: cei interesați în schimburi culturale sunt o pătură socială preselectată. În Transilvania se poate merge la un concert *Edda*², dar mai puțin la concertele formațiilor în vogă din Buda-

1 Canal privat de televiziune cu tendințe conservatoare, dar nu și extremiste.

2 O formație de rock care a atins popularitate în Ungaria anilor 1980, această popularitate s-a diminuat considerabil recent.

pesta. Am auzit de multe ori despre concert *Romantikus Erőszak*¹ în Odorheiu Secuiesc, dar despre concert Quimby² mult mai rar. Se întâmplă adesea ca ceva ce în Ungaria este considerat extremism sau inacceptabil, să își piardă contextul politic, doar mulțumită faptului că ajunge în Transilvania. Devine în primul rând un bun cultural din Ungaria, având o importanță minimală faptul că în Budapesta unii consideră acel bun cultural rasist sau pur și simplu depășit, demodat. Și mai trebuie să știm că cei care propagă aceste discursuri extremiste ar da orice pentru a câștiga popularitate în Transilvania. Vor să vadă cât mai mulți tineri secui pe *Magyar Szíget*³ și la alte manifestații naționaliste. Dacă rămânem doar la nivelul descrierii celor întâmplate în satele amintite, atunci nu vom putea da contraargumente celor ce cred că acesta este un import, parte a unui val de violență. Această interconexiune există, chiar dacă nu ne limităm la aceste localități și ea poate influența comentariile asupra evenimentelor. *Kuruc.info*⁴, de exemplu, trata subiectul între termenii preexistenți: secuii sunt ungurii cei mai autentici, uite cu câtă bărbăție au pus la punct o chestiune ce în Ungaria se poate rezolva doar prin înființarea Gardei Maghiare⁵.

Kiss Tamás: – După părerea mea cauzele sentimentelor anti-rome din Ungaria sunt în multe privințe asemănătoare celor de aici. Dar desigur, sunt și diferențe. În orice caz, popularitatea crescândă a portalului de extremă dreaptă *kuruc.info* și voturile primite de Jobbik sunt simptome, nu cauze. Cauza e mecanismul de funcționare al societății de după 1989, care marginalizează unele categorii sociale. Trebuie analizat cum decurge aceasta în România și în Ungaria. Nu cred că putem accepta o explicație simplistă precum ar fi aceea că aceste conflicte sunt cauzate de spațiul media comun. Importul ideologic de extremă dreaptă este o problemă mare, dar nu cred că în satele secuiești romii au fost bătuți din cauza influenței *kuruc.info*. Problema importului ideologic constă în creșterea popularității discursului unde pe de o parte sunt cei care sunt „buni maghiari”, „patrioți”, iar pe cealaltă parte sunt „trădătorii națiunii”, „colaboratorii”. Din cauza acestei retorici nu vom mai putea vorbi în termeni raționali despre problemele noastre. Această ideologie erodează canalele de comunicare.

Horváth István: – Dacă ne gândim la mentalitatea localnicilor, putem spune că ideologia antiegalitară adoptată de Jobbik se întâlnește cu o mentalitate tradițională, în care egalitarianismul nu are nicio tradiție. Secuii privesc lumea diferențiat, ei sunt altfel, noi suntem altfel. Vorbim despre universuri normative diferite: universul normativ în care viața acestor comunități se desfășoară și nu are nimic de-a face cu drepturile omului, cu individualismul, cu multiculturalismul. Deci, dacă spunem că – din perspectiva unui discurs al drepturilor omului – membrii acelei comunități sunt rasiști, atunci acest mesaj nu va avea niciun efect sau în cel mai rău caz va scandaliza comunitatea. Din perspectiva universului normativ al drepturilor omului nu se poate aproba ceea ce se petrece acolo, dar ei acționează pe baza unui univers normativ diferit. Putem vorbi despre penetrarea ideologiei Jobbik, dar să punem întrebarea: în ce măsură opiniile, faptele lor sunt influențate de individualism și de drepturile omului?

Bakk-Dávid Tímea: – După evenimentul din Sânmartin toți spuneau că este posibil ca acesta să se repete și în alte localități din Secuime. Oare faptul că acest conflict a fost mediatizat, în ce măsură i-a influențat pe cei din Sâncrăieni să-și facă dreptate singuri? De altfel în interviurile făcute de mine, niciunul dintre interlocutori nu a menționat că și în Ungaria s-ar întâmpla asemenea lucruri.

1 O formație de rock național, *skinhead*, cu texte patriotice și xenofobe.

2 O trupă de muzică alternativă.

3 Tabără de vară a grupărilor extremiste din Ungaria.

4 Un portal de știri cu atitudini extremiste.

5 O formațiune paramilitară, extremistă.

Haller István: – Când la începutul anilor ,90 erau incendieri asemănătoare și acte de violență și mai dure, pentru că oameni erau linșați, atunci la Bolintineanu ziceau că am făcut așa cum au făcut la Mihail Kogălniceanu. Când am fost la Hădăreni, oamenii ziceau că am făcut așa cum au făcut la Bolintineanu. Aceste cazuri de violență se răspândesc prin puterea exemplului, oamenii zic că dacă acolo s-a făcut, atunci facem și aici. Dacă acolo nu au fost consecințe, atunci nici aici n-o să fie. Deci există, într-adevăr, un asemenea efect și tocmai de aceea autoritățile ar trebui să intervină la timp, înainte ca violența să se răspândească în alte 30-40-50 de localități.

Tánczos Vilmos: – Îmi vine greu să cred că un sat secuiesc o ia razna din cauza a ceea ce se întâmplă astăzi în Ungaria. Nu spun că știrile din Ungaria nu au niciun efect, dar nu cred că trebuie să dramatizăm situația. Acum câteva zile – cu sau fără cauză, justificat sau nejustificat – funcționarea organizației Garda Maghiară a fost interzisă în Ungaria. Din cauza asta aproximativ 20 de tineri au demonstrat legal în fața consulatului general al Ungariei din Miercurea Ciuc și asta nu a însemnat sfârșitul lumii. Nu cred deci, că din cauza aceasta ar trebui tras un semnal de alarmă și a instiga. Cei ce fac acest lucru o fac pentru interesul lor, în detrimentul altora. În Sâncrăieni am întrebat cine erau cei care au atacat romii? Ei nu erau pleava, așa cum relatările media au încercat să arate, ci majoritatea erau oameni înstăriți, maturi. Majoritatea nu erau tineri, ci de vârstă medie. Nu cred că aceste 150 de gospodari erau înfierbântate de relatările media din Ungaria. Cei care trăiesc din munca de zi cu zi nu urmăresc îndeaproape situația politică de acolo. În plus, trebuie să ținem seama de faptul că în Transilvania – și în special în aceste sate – există o aversiune față de Ungaria, din cauza nefericitului referendum din 2005¹. Din această cauză este puțin probabil că secuii erau influențați de ideile confuze care vin de acolo. Cauzele precum și rezolvarea trebuie căutate deci, în locul respectiv. Din păcate, un conflict precum acesta este folosit de cei care trăiesc din ideologii: mă gândesc acum la societatea civilă roma, la politicieni care văd lumea prin prisma intereselor de partid, și la media. Aceste lucruri pot fi explicate cel mai ușor prin construcții ideologice, după gustul fiecăruia. În această privință eu într-adevăr mă tem de ideologii, fie ele de stânga sau de dreapta. Ideologiile extremiste, aberante nu au început să fie preluate din Ungaria acum – acestea, din păcate, sunt de mult aici. Pericolul, după părerea mea, nu constă doar în faptul că o să vorbim despre problemele comunităților de romi din Transilvania în termenii discursului care există acum în Ungaria. Mă tem că situațiile care trebuie rezolvate vor fi acoperite de cuvinte false. care sunt false pentru că sunt ideologice și care nu reflectă realitatea, ci au alt înțeles. Putem însă spera că prin gândirea mai tradiționalistă, maghiarii din Transilvania pot judeca mai realist situația comunităților de romi decât ceea ce vedem dincolo, în Ungaria.

Kiss Tamás: – Pentru mine întrebarea cea mare nu este cum putem salva Transilvania de ideologiile extremei drepte, ci cum putem opri aceste procese de segregare, de migrație internă din unele regiuni din Secuime. Dacă într-adevăr va fi o segregare teritorială – și lângă Brașov, în unele locuri din Covasna avem toate șansele să fie – atunci întrebarea este ce facem cu aceste regiuni? Care va fi rolul statului în acele locuri de unde piața, agenții economici pleacă? Se va putea oare să se păstreze aceste regiuni locuibile? Va putea oare garanta statul locuri de muncă? Sau doar va pune câteva posturi de poliție la granițe? Care sunt șansele ca aceste viziuni sumbre să se adeverească și ce ne vom face dacă se vor adevăra?

¹ Cu ocazia acestui referendum, cetățenii maghiari și-au exprimat votul asupra acordării cetățeniei maghiarilor din afara Ungariei.

Mecanismul Terorii: Stalin și anturajul său

Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of The Red Tzar*
Pheonix, London, 2004.

Departa de a fi o simplă radiografie istorică, volumul lui Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of The Red Tzar*, poate fi cu ușurință înscris în lista marilor biografii ale lui Iosif Vissarionovici Stalin (Djugashvili). Simon Sebag Montefiore își construiește analiza în urma călătoriilor sale în Caucaz, Ucraina și Asia Centrală, fiind colaborator fidel al publicațiilor *Sunday Times*, *New York Times* și *Spectator*.

Conturat pe o serie de documente de arhivă, articole, jurnale și interviuri, demersul autorului surprinde cu acuitate personalitatea lui Stalin, precum și anturajul său, teza centrală fiind aceea că a fi membru „la curtea țarului roșu” este un avantaj efemer pentru bolșevici. Rând pe rând, susținătorii devotați ai lui Stalin („Soso”) și crezului său ideologic, cad victime fie din ordinul celui pe care-l adoră și preamăresc, ori din trădarea celor din jur, fie pentru că cedează psihic presiunii la care sunt supuși.

Montefiore argumentează progresiv că Stalin este mai loial celor pe care îi cunoaște mai puțin și nici o alianță la Curte nu este permanentă. Pe de o parte, mulți colaboratori ai acestuia au în comun fidelitatea și credința ingenuă în infailibilitatea moralității dictatorului. Când Kamenev și Zinoviev sunt trădați, ultimul strigă disperat și naiv după ajutorul lui Stalin. Sergo Ordohonikidze, un „bolșevic perfect”, se sinucide împușcându-se în inimă, dezamăgit de Stalin, pe care-l iubise până la adorație. Pe de altă parte, poziția unor elite în sferile înalte ale *puterii* se datorește fără echivoc cru-

zimii lipsită de scrupule cu care execută ordinele de înlăturare a celor deveniți, subit, *indezirabili*. Beria, de exemplu, păstrează gloanțele cu care fuseseră executați Kamenev și Zinoviev drept amintire și-l otrăvește fără remușcare pe Lakoba (după ce-și folosește mama pentru a-l convinge să vină la cină!), executându-i întreaga familie.

Volumul nu pune accent deosebit pe cronologia evenimentelor din timpul *Marii Terori*, demersul lui Montefiore fiind diferit față de analiza exhaustivă a lui Robert Conquest¹, care analizează pe etape *Marea Epurare* dirijată de Stalin. Ceea ce oferă *unicitate* cercetării semnate de Montefiore este abordarea *planului psihologic* și tenacitatea autorului de a pătrunde în personalitatea complexă a lui Vissarionovici Stalin, dincolo de expunerea evenimentelor ce afectează „curtea țarului roșu” în timpul *Epurării*.

Apariția acestui volum restituie cititorilor o dimensiune aproape absentă din lista marilor biografii ale lui Iosif Vissarionovici Stalin. Convocarea dimensiunii ideologice a regimului, precum și inventariul strict al evenimentelor, sunt paliere inferioare ale prezentului studiu, care se concentrează pe conturarea profilerilor malefice ale dictatorului și anturajului său. Dezbaterea ideatică a regimului nu face obiectul volumului semnat de Montefiore, deși această dimensiune este relevantă prin descrierea relațiilor „de la curte”. Montefiore recuperează

1 Robert Conquest, *Marea Teroare: o reevaluare*, (București, Humanitas, 1998).

în demersul său o serie de documente de arhivă, memorii și scrisori nepublicate, prin intermediul cărora Stalin¹ este surprins în ipostaze contradictorii și greu de imaginat, situate *in extremis*, fie că vorbim de viața sa intimă sau de omul politic: soț iubitor distrus de sinuciderea soției, tată afectuos care-i face Svetlanei toate capriciile, amant înțelegător al Zenyei (cumnata sa) după moartea soției, față de care are o slăbiciune, libertin, cinefil și iubitor de literatură, om politic nesigur și gelos pe talentul oratoric al unora (Kirov²), mefient în susținători, fățarnic, neloial și criminal nemilos, total lipsit de remușcări.

Documentele de arhivă oferă cifre halucinante privind epurările din timpul *Marii Terori*, ce afectează inițial componența Partidului, apoi Armata, pentru ca, în final, să atingă întreaga structură societală, cu accent deosebit pe naționalitate (polonezi, germani etc.). Departe însă de a demonetiza imaginea atroce a lui Iosif Vissarionovici Stalin, Montefiore evită lucid să-i plaseze întreaga culpă a *Terorii*, văzând în acesta doar „motorul mecanismului”. În fapt, meritul magistral al volumului este acela că nu eludează, printr-un inventariu strict al evenimentelor, aspectele intime ale anturajului lui Stalin, motiv pentru care descoperim că *Teroarea* nu a fost doar consecința organică a monstruoșității dictatorului. Efemeritatea, răzbunarea și cruzimea sunt caracteristici esențiale care legitimează apelul la asasinat în conturarea relațiilor dintre bolșevici. Yejov³, de exemplu, bănuiește de autor că l-ar fi ajutat pe Stalin împreună cu Buharin să planifice *Teroarea*, o asasează pe Evghenia Podoska-

ya (soția ambasadorului polonez cu care ar fi avut o aventură), în momentul când refuză să rămână la Moscova. Dar „la curtea țarului roșu”, Yejov nu este nici pe departe singurul criminal și cu greu îl poate concura pe Beria⁴. Autorul trece în revistă multe cazuri în care gelozia, invidia, dorința de putere ori frica sunt factori ce transformă vechile prietenii și alianțe în rivalități de moarte, tranșate prin demascări, arestări, torturi și execuții.

Volumul semnat de Simon Sebag Montefiore este o incursiune fascinantă în lumea tenebroasă a celor care fac parte din „curtea țarului roșu” și o lectură obligatorie pentru cei care, dincolo de simpla relatare a unor evenimente istorice, doresc să înțeleagă regimul stalinist în esența sa.

Anca Alexandru

1 Despre care Richard Pipes susține în recenzie sa din *New York Times* că „a avut mai multe victime pe conștiință decât Hitler”.

2 Montefiore nu face dezvăluiri despre asasinarea lui Kirov, deosebindu-se de Conquest care-l acuză pe Stalin de a-i fi comandat execuția.

3 Torționar, a cărui cruzime o aflăm și când specifică, în timpul *Marii Terori*, să fie planțiți boscheți pentru a fi acoperite gropile comune.

4 Montefiore surprinde extrem de bine personalitatea sadicului torționar Beria, ce avea să ajungă în fruntea NKVD, când povestește felul în care execută familia lui Lakoba, mai întâi înnebunindu-i nevasta cu un șarpe în celulă, apoi bătându-i copii până la moarte. Una din devizele sale era aceea că „trebuie să te cobori la nivelul anturajului din care faci parte”.

Frica politică și efectele asupra societății americane

Corey Robin, *Frica. Istoria unei idei politice*

Editura Vremea, București, 2009. Traducerea: Doina Jela Despois, Sorin Gherguț.

Această carte apare în România într-un context „favorabil” dezvoltării și extinderii la nivel social a sentimentului de frică, chiar dacă acest context este, de fapt, unul nefavorabil pentru întreaga societate românească. Criza politică, criza instituțională, criza economică și criza morală cu care ne confruntăm rămân în continuare realități în care sentimentul de frică există și se manifestă în diferite forme, nu mai puțin ca prima „emoție trăită de un personaj în Biblie”.

Autorul este foarte puțin cunoscut în România. Corey Robin predă științe politice la Brooklyn College și la The Graduate Center, City University of New York. Articolele sale au apărut în multe reviste și ziare importante: *American Political Science Review*, *Social Research*, *Theory and Event*, *The New York Times*, *The Washington Post*, *The London Review of Books*, *The Nation and Dissent*. Principalele cercetări țin de domeniul teoriei politice cu accent pe gândirea politică modernă. A scris despre folosirea fricii în politică, despre represiunea politică și contrarevoluție, a studiat formele contemporane ale conservatorismului și neoconservatorismului american.

Cartea lui Corey Robin, tradusă în limbile franceză, italiană, rusă, chineză, spaniolă, română și greacă, a fost premiata de APSA (American Political Science Association) cu premiul „Cea mai bună primă carte de teorie politică”, este o carte necesară spațiului politic românesc unde dezbaterea intelectuală a marilor concepte și idei politice a rămas repetentă.

„*Frica*” este o carte unică de teorie politică și analiză istorică, foarte bine documentată și argumentată, riguroasă în ceea ce privește explorarea istoriei conceptului de frică. Fascinantă din toate punctele de vedere, este o lectură necesară pentru a înțelege istoria politică a fricii.

Cartea este concepută în două părți legate între ele. Prima parte cuprinde analiza, din perspectivă istorică, a patru filozofi politici care au schimbat concepția despre frică și însemnătatea conceptului în funcție de contextul social și politic în care și-au definitivat operele; Thomas Hobbes despre statul modern în secolul al XVII-lea; Montesquieu despre ideologia liberalismului în secolul al XVIII-lea; Alexis de Tocqueville despre democrația egalitară în secolul al XIX-lea; Hannah Arendt despre totalitarism în secolul XX.

Primul capitol, „*Frica*”, este denumit în mod identic cu titlul cărții și abordează demersul teoretic a lui Hobbes, primul autor care, pe lângă componentele morale și politice ale fricii generate de contribuția elitelor, legilor, instituțiilor și educației, a scos în evidență potențialul stimulator al fricii politice. Aprecierea pe care autorul o arată față de Hobbes îi modelează propria abordare a problemei, chiar dacă nu este de acord cu toate susținerile sale. Frica este, pentru Hobbes, instrumentul preservării integrității corporale, al sinelui, antidot al consecințelor stării naturale în care aceasta se traduce prin conflict permanent, haos și care într-un final poate duce la război.

Pacea este garantată în cel mai sigur mod prin acordul cetățenilor de a se supune în mod absolut, prin cedarea unor drepturi, statului, Leviatanului. Statul ar avea autoritatea deplină pentru a defini regulile ordinii politice și puterea absolută de a aplica regulile.

Sunt luate în considerare și alte trei elemente ale concepției lui Hobbes despre frică: sentimentul de frică trebuie creat prin educație și în același timp el trebuie privit ca placa turnantă a unității unui popor; statul trebuie să definească obiectul fricii, ales din mai multe posibilități, prin distorsiunea realității; contextul istoric, cel al războiului dintre armatele revoluționare și cele ale monarhiei britanice.

„Teroarea”, cel de-al doilea capitol, este denumirea dată de autor fricii lui Montesquieu descrisă în *Despre spiritul legilor*. Ea nu mai este produsul legii, instituțiilor, educației, elitelor, ci este rezultatul acțiunii unui despot solitar care distruge instituțiile, nu ține cont de legi și se dispensează de educație. „Teroarea pentru Montesquieu este expresia suflului schimonosit al despotului, a poftelor lui de distrugere și a înclinației spre cruzime”. Teroarea nu folosește niciunui scop politic, nici comunității, nici instituțiilor, nici individului, ci numai propriului interes arbitrar al despotului. Care este antidotul pentru o astfel de societate guvernată haotic și după bunul plac? Statul de drept, toleranța, guvernarea prin instituții intermediare, separarea puterilor, un sistem de elite care să servească drept contragreutate pentru autoritatea centrală, pluralismul social.

Dacă la Hobbes și Montesquieu frica politică era concepută ca o emanație de sus în jos, odată cu Alexis de Tocqueville și *Despre democrație în America*, logica se schimbă. Noua frică politică emană de jos în sus, de la mase către elite și este denumită de autor „Anxietatea”, în cel de-al treilea capitol. Anxietatea este nesiguranța unui popor ivită din răsturnarea autorității tradiționale și izolarea societății moderne, fără vreo țintă clară și se întinde în absența legilor, elitelor, instituțiilor sau educației.

Redefinită ca anxietate, frica nu mai apare ca un instrument al puterii, ci ca o stare psihică permanentă a masei. Cum rezolvă Tocqueville această problemă? Printr-o guvernare care reacționează odată cu apariția acestei stări, nu pentru inhibarea actelor de opoziție sau pentru izolarea oamenilor, ci pentru a-i ține pe oameni împreună. O guvernare cu puteri limitate și separate, instituții asociative și politici participative ale democrației.

Teroarea se transformă în „Teroarea totală” - cel de-al patrulea capitol - odată cu „*Originile Totalitarismului*” și „*Eichman la Ierusalim*” semnate de Hannah Arendt. Teroarea este un produs al violenței, iar masa anxioasă, în lipsa unor repere politice și morale, crează aparatul politic care acționează într-un mod represiv. Ideologia potențează activitatea aparatului represiv pentru că ea este un „substitut pentru o lume inexistentă, un remediu pentru persoane singure ce nu mai cred în nimic, nici chiar în propriile simțuri”. După analiza clasicilor prezenți în primele capitole, Corey Robin deschide discuția despre „liberalismul fricii” lui Judith Shklar. Teroarea este utilizată ca fundament negativ pentru instituțiile liberale, care sunt legitimate din cauza faptului că ele apără cetățenii. Este adusă în prim plan discuția despre 11 septembrie și modul în care societatea americană s-a manifestat.

Partea a doua a cărții, divizată în trei capitole, arată cum instituțiile politice, economice și sociale produc o frică represivă cu consecințe majore în societatea americană: autocenzura, inegalitatea, suspiciunea etc. Corey Robin încearcă să dovedească că represiunea politică este prezentă în Statele Unite în ciuda încercărilor de a se ascunde sub preș acest lucru. Astfel, autorul împarte frica politică în două categorii: cea legată de amenințările la adresa securității fizice sau a confortului moral al populației cu efecte benefice legate de unitatea națiunii și frica celui mai puțin puternic față de cel mai puternic și invers, cu efecte nocive față de societatea americană. Având ca exemplu central, în capitolul șase, McCarthyismul, Corey Robin scoate

în evidență pluralitatea actorilor implicați în a crea și a susține frica politică. Elitele, colaboratorii, spectatorii și victimele joacă un rol central în această „piesă” a menținerii fricii politice. Este subliniat rolul fricii politice: nu să reprime un individ în particular, ci să se folosească de exemplul său pentru a face publicitate mentalității de tip „și tu poți fi următorul”. Capitolul șapte merge mai departe și prezintă, prin același exemplu al McCarthyismului, că statul fragmentat de separarea puterilor, de federalism și domnia legii participă intens la crearea fricii represive. Nu sunt omise nici instituțiile pluraliste, autonome ale societății civile care, la rândul lor, contribuie la distribuirea fricii în societatea americană.

În ceea ce privește ultimul capitol lucrurile sunt cât se poate de clare. Imaginea locului de muncă, important ca valoare pentru societatea americană, este alterată de modul în care se desfășoară

activitatea: prin frică și represiune. „*Dacă vrem să măsurăm frica în stil american trebuie să începem studiul ei la locurile de muncă, fiindcă acesta este spațiul unde populația suferă, la modul cotidian, strânsoarea fricii și a coerciției*”. Prin puterea exemplului frica la locul de muncă prinde contur și poate fi simțită și judecată. Democrația nu este o valoare, pe când apărarea și menținerea ierarhiei reprezintă o prioritate.

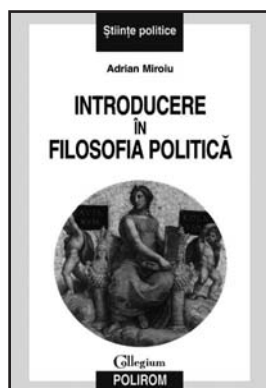
Una dintre concluziile importante ale cărții este aceea că frica nu poate reprezenta fundația ordinii politice liberale. Nu numai din acest motiv cartea lui Corey Robin reprezintă un stimul intelectual puternic și un motiv pentru a lansa dezbateri intense cu privire la rolul fricii și în societatea românească.

Cosmin Dima

Semnale

Introducere în filosofia politică

Autor: Adrian Miroiu, editura Polirom

Anul apariției: 2009
Număr pagini: 264
ISBN: 978-973-46-1391-5

Curs introductiv în filosofia politicii bazat pe prelegerile susținute de autor în ultimii zece ani, volumul conține o trecere în revistă a dezbaterilor actuale pe marginea unor teme clasice ale domeniului.

Sunt analizate patru valori politice fundamentale – autoritatea, dreptatea, libertatea și egalitatea –, mai întâi din perspectiva clasicilor, apoi din cea a teoreticienilor contemporani, autorul optând pentru o prezentare concisă, însoțită de exemple și note bibliografice utile.

Introducere în filosofia politică se adresează studenților la științe politice, dar și tuturor celor care doresc să înțeleagă mecanismele autorității politice.

Cuprins:

Autoritatea • Putere și legitimitate • Tradiția contractualistă • Dreptatea • Teorii ale dreptății • Libertatea • Justificarea libertății • Domeniul libertății • Egalitatea • Justificarea egalității.

21 august 1968. Apoteoza lui Ceaușescu

Autor: Lavinia Betea (coord.), Cristina Diac, Florin Răzvan Mihai, Ilarion Tiu, editura Polirom

Anul apariției: 2009
Număr pagini: 280
ISBN: 978-973-46-1373-1

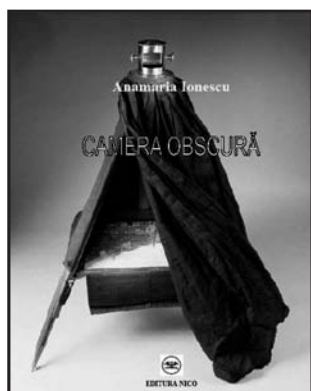
În 21 august 1968, refuzul lui Nicolae Ceaușescu de a se alătura trupelor Tratatului de la Varșovia care au invadat Cehoslovacia a zguduit lumea politică internațională și a declanșat un val de admirație față de România și conducătorul ei. Efuziunea manifestată pe plan extern a cuprins și societatea românească, intelectualii și exponenții clasei muncitoare exprimându-și la unison aprecierea față de poziția lui Ceaușescu. Ceaușescu a refuzat însă din proprie inițiativă participarea la evenimentele din Cehoslovacia? Și-a premeditat oare triumful din 21 august 1968? Sovieticii se pregăteau să invadeze în acea vară și România sau încercau să pună la punct, împreună cu Ceaușescu, o strategie a calului troian în cetatea „imperialismului”? Pentru a clarifica aceste aspecte, autorii apelează la documente de arhivă puse de curând în circuitul public, articole din presa vremii și mărturii ale celor implicați în evenimentele din august 1968. Specialiștii în istoria recentă și publicul interesat de subiect vor înțelege motivele care au stat la baza deciziei fostului dictator și vor avea astfel un important punct de reper pentru analiza evoluției sale ulterioare.

Cuprins:

Solia lui Brejnev • Ziua mândriei naționale • „Ne exprimăm deplina adevărată” • Strict secret – între Brejnev și Ceaușescu

Camera obscură

Autor: Anamaria Ionescu, editura Nico

Anul apariției: 2009
ISBN: 978-973-1947-75-4 821.135.1-1

Volumul *Camera obscură* este o colecție de nuvele. Cele șase proze sunt instantanee de viață, filtrate de viziunea autoarei. „Motivul vitraliului, central și de-a dreptul obsedant în ciclul *Camera obscură*, poate fi regăsit, cu măsură și nuanțat, pe tot parcursul volumului.

Între ochiul povestitorului și subiectul observației sale există mereu un ceva care are darul de a o modifica realitatea inițială: o amintire, o obsesie, un blestem.” (Dan Mucenic).

Anamaria Ionescu își marchează astfel debutul editorial. Ea este publicist și realizator de emisiuni radio de peste zece ani.

Sumar:

A fost să fie • Calatorie în familie • Confesiunea • Camera obscură • Etajul 3, intrarea C.

SUMMARY

Editorial

- The legislative power - the weak point of Romanian's consensual democracy 3
Dan Pavel

Institutional crisis: the legislative power

- Unicameral versus bicameral parliament 18
Bogdan Dima
The Romanian parliamentary pattern 37
Alexandru Radu
Deconstructing the Romanian Parliament..... 49
Cristian Nițoiu
Evolutions in Romanian Electorate: from FSN to PSD and PD-L 53
Sorin Mitulescu

Essay

- Religion – a major source of instability and conflict 61
Călin Sinescu și Liliana Trofin

20 years since the breakdown of communism

- Collective Rights. A Western Foundational Perspective..... 74
Cristiano Gianolla
On *à la roumaine* citizen and the risks that he takes on 82
Andrei Stan
The responsibility of the writer: the origins of Sartre's theory
of literary commitment 88
Gisèle Sapiro
Forms and structures of utopia - fiction, memory, history..... 99
Mihaela Nicolae
Afghanistan: the struggle between war and identity..... 106
Ioana Paverman

- Question Mark:** Ștefan Popescu 113
Aurora Martin

Archive

- Sfera Politicii's Archives - Round table talks - Economy and morality:
factors influencing the ethnic conflicts (II)..... 116
Zoltán Sipos

Reviews

- The mechanism of Terror: Stalin and his entourage 121
Anca Alexandru
Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of The Red Tzar*
The political fear and its effects on the American society 123
Cosmin Dima
Corey Robin, *Frica. Istoria unei idei politice*

- Signals** 125

- Index of authors** 127

Crize instituționale. Puterea legislativă

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.

Răspunderea pentru textele scrise aparține autorilor.

Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.

Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune și se pedepsește conform
legilor în vigoare.

Index de Autori

Bogdan Dima – Doctorand Facultatea de Drept, Universitatea din București, Managing partner *DDHM Strategic Consulting Group*.

Cristiano Gianolla – EIUC, European Inter-University Centre for Human Rights and Democratisation (Venice), researcher.

Sorin Mitulescu – Conferențiar universitar dr., Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”.

Mihaela Nicolae – Doctorand Studii Filologice, Universitatea București, prof. „C.N. Mihai Eminescu”, Buzău.

Cristian Nițoiu – Research Master student, School of Politics and International Relations, University of Nottingham.

Dan Pavel – Predă științe politice la Facultatea de Științe Politice, Universitatea București. A înființat la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Științe-Politice, Administrație Publică și Jurnalism, împreună cu Emil Boc și Vasile Pușcaș. Fost redactor-șef adjunct și fondator al publicațiilor *22*, *Sfera Politicii*, *Polis*. Membru al Uniunii Scriitorilor din România. În prezent, coordonează firma de consultanță politică, *DDHM Strategic Consulting*.

Ioana Paverman – masterand la Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București.

Alexandru Radu – Prof.univ.dr., Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”.

Gisèle Sapiro – Directoare de cercetare la CNRS (Centrul de sociologie europeană), predă la *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*.

Călin Sinescu – Profesor universitar, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București. Apariții recente: *Teoria conflictelor politice*, Ed. Pro Universitaria, București, 2009, *Comunicare politică*, Ed. Universitară, București, 2009.

Zoltán Sipos – ziarist, redactor *Transindex*.

Andrei Stan – Absolvent Master Politică Europeană și Românească, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București.

Liliana Trofin – Lector universitar, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București. Apariții recente: *O istorie a creștinismului la Dunărea de Jos până în secolul al XIII-lea*, Editura Universității din București, București, 2007; *Istoria creștinismului la nordul Dunării de Jos (secolele I-XIV)*, Editura Universității din București, Curs universitar, București, 2008.

Titlul articolului

Prenumele Numele Autorului
Funcția și Instituția de apartenență
Adresa de e-mail.

ABSTRACT:

Toate articolele trebuie însoțite de un abstract care rezumă tematica articolului, evidențiind contribuția autorului. Abstractul nu trebuie să fie mai lung de 140 de semne. Abstractul trebuie redactat în limba engleză. Articolele trebuie trimise în format Microsoft Word (.doc) sau Rich Text Format (.rtf). Lungimea dezirabilă a unui articol este de 10.000-18.000 de semne. Pentru a vedea câte semne are articolul dumneavoastră, puteți folosi opțiunea word count din orice pagină pe care o deschideți în programul Microsoft Word. La sfârșitul abstractului trebuie să menționați titlul articolului în limba engleză.

KEYWORDS:

Drept *Keywords* trebuie să indicați, în limba engleză, cu italice, un număr de 5-7 termeni principali din articolul dumneavoastră. De exemplu în foma: *abstract, author name, title of the paper, references, submission*.

ARTICOLUL:

Articolul trebuie redactat folosindu-se alienate de felul acelor care se folosesc în acest document. Ele trebuie redactate cu fonturi *Times New Roman*, de preferință, de mărimea 12 pt., la doua rânduri, pentru textul articolului, *Times New Roman*, mărimea 10, la un rând, pentru *footnotes*. În cadrul articolului se respectă normele ortografice în vigoare stabilite de Academia Română. Atunci când este nevoie, diferitele note sau referințe se realizează prin utilizarea opțiunii *footnotes* din programul *Microsoft Word*. De fiecare dată când orice referință bibliografică este menționată prima dată, trebuie să dați informația bibliografică integral. Traducătorul trebuie întotdeauna menționat în prima citare. Vezi următoarele exemple de citare:

Pentru cărți

Se indică prenumele și numele autorului, titlul cărții integral (titlu și subtitlu) scris cu italice, urmat de paranteză, în interiorul căreia se dau localitatea apariției cărții, urmată de două puncte, editura la care a apărut cartea, anul, iar după închiderea parantezei se indică pagina sau paginile din care se citează. Dacă sînt mai mulți autori sau editori, se dau toate numele. Notele de subsol corespunzătoare arată astfel:

1 Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited* (Chatam, New Jersey: Chatam House Publishers, 1987), 23.

2 Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop (Iași: Polirom, 1999), 272-27.

3 Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), 74.

Pentru capitole din cărți

4 Edward G. Carmine, Robert Huckfeldt, „Comportamentul politic – o perspectivă de ansamblu”, în Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann (coordonatori), *Manual de știință politică*, traducere colectivă (Iași: Polirom, 2005), 206.

Pentru referințe la o notă de subsol

5 Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics* (New Haven: Yale University Press, 1989), 164, n.1.

Pentru articole

Se respectă aceleași norme, menționîndu-se prenumele și numele autorului, titlul articolului în caractere drepte, între ghilimele, urmat de numele revistei/publicației în italice, numărul publicației, anul apariției (în paranteză), urmat de două puncte, pagina sau paginile citate.

6 Adrian Cioroianu, „Și totuși, Europa unită există – deși nu toți europenii votează”, *Sfera Politicii* 136 (2009): 9.

Pentru articole din ziare

7 Daniel Dăianu, „Schimbarea modelului”, *Jurnalul național*, 29 iulie 2009.

Pentru texte nepublicate

8 Ion Popescu, „Coaliții din perioada postcomunistă. Cercetare comparată – România, Ungaria, Bulgaria” (lucrare de licență, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București, 2009).

Pentru documente sau texte de pe Internet

9 Francis Fukuyama, „The Neoconservative Moment”, *The National Interest* 12 (2003), <http://www.thetharmaproject.com>, accesat 12.09.2009.

Pentru documente din arhive

Dacă se folosesc surse primare din arhive, trebuie să dați sursa în concordanță cu sistemul relevant de catalogare și locația arhive. Dacă referințele sînt la documente guvernamentale, ale partidelor politice, ale unor fundații, societăți, think-tanks sau alte organizații ale societății civile, atunci sursele vor fi identificate pe cît de complet este posibil.

10 ASRI, fond D, dosar 9897, f. 93.

11 Documentul poartă mențiunea „Strict secret de importanță deosebită. Exemplar unic”, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dosar 264/1972, vol. VI, f. I-II.

12 Petre Roman, „Viziune politică asupra strategiei de dezvoltare a României în întîmpinarea secolului XXI. Pentru o bună guvernare a țării – calea social-democrată” („Caiet politic” distribuit participanților la Congresul extraordinar al Partidului Democrat, 16 martie 2001, fără alte mențiuni).

Atenție!

În citatele următoare din cărți sau articole deja citate, nu se mai dau prenumele și numele autorului, ci doar numele, nici titlul integral, cu referințe, ci doar titlul prescurtat, urmat de pagină, nu se vor folosi *op.cit.*, p. 23, sau *loc. cit.*, nici *ibid.* ori *ibidem*. De exemplu:

13 Sartori, *Teoria*, 29.

14 Cioroianu, „Și totuși”, 8.

15 Tismăneanu, „Dynastic”, 35-38, esp 36.

Atenție!

Trimiterile bibliografice se fac întotdeauna folosind limba originală a referinței, nu prin traducerea titlurilor de cărți sau articole. Titlurile unor cărți sau articole din limbi străine care nu folosesc alfabetul latin se dau prin transliterare fonetică a titlului din limba respectivă.

Cînd se citează cuvinte străine ori numele unor autori străini sau ale unor personaje politice străine, se păstrează ortografia din limba originală, cu respectarea normelor ortografice din limba respectivă.

